

BİNGÖL ISSN: 2147-5679
2019/1
ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ Yıl/Year:5 Cilt/Volume:5 Sayı/Issue:9

**BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

Yıl/Year:5 Cilt/Volume:5 Sayı/Issue:9

2019/1

ISSN: 2147-5679

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ

BİNGÖL 2019

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl/Year:5 Cilt/Volume:5 Sayı/Issue:9

ISSN: 2147-5679

Sahibi / Owner

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Abdulnasır SÜT

Editörler / Editors

Öğr. Gör. Murat VAROL
Öğr. Gör. Şerif GÜZEL

Dergi Sekreteryası ve İletişim /

Secretary of Journal and Communication:

Enstitü Sekreteri Sadrettin BEKİ

Dergi Tasarım ve Uygulama / Magazine Design

Şemal Medya Tasarım Ofisi

Dergi Yazışma Adresi / Correspondence Address

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Müdürlüğü, 12100-Bingöl

Telefon: 0426 216 00 42

Faks: 0426 216 00 42

Enstitü e-posta: yasayandillerenst@bingol.edu.tr

Dergi e-posta: bingolyasayandiller@gmail.com

Basım Yeri / Place of Publication

Enes Basın Yayın Matbaacılık Ltd. Şti.

Maltepe Mah. Litros Yolu Sok.

Fatih Sanayi Sitesi, No: 12/210,

Zeytinburnu/İstanbul

Tel: 0 212 501 47 63

Yayın Kurulu ve Danışma Kurulu Editorial Board and Advisory Board

Prof. Dr. Abdulaziz BEKİ
Prof. Dr. Abdulaziz HATİP
Prof. Dr. Abdullah KIRAN
Prof. Dr. Abdullah ÖNALAN
Prof. Dr. Edip ÇAĞMAR
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK
Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ
Prof. Dr. Hasan TANRIVERDİ
Prof. Dr. Mehmet BARCA
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ
Prof. Dr. Nesim DORU
Prof. Dr. Nusrettin BOLELLİ
Prof. Dr. Orhan BAŞARAN
Doç. Dr. Abdulcebbar KAVAK
Doç. Dr. Abdurrahim ALKIŞ
Doç. Dr. Abdülhadi TİMURTAŞ
Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN
Doç. Dr. Hayrettin KIZIL
Doç. Dr. İbrahim USTA
Doç. Dr. Mehmet BİLEN
Doç. Dr. Metin YİĞİT
Doç. Dr. Mustafa AGÂH
Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Doç. Dr. M. Zahir ERTEKİN
Doç. Dr. Vecihi SÖNMEZ
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAYINTU
Dr. Öğr. Üyesi Ayhan TEK
Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY
Dr. Öğr. Üyesi Canser KARDAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Hemin OMAR AHMAD
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YAZICI
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ASLAN
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AYDOĞDU
Assist. Prof. Dr. Yadgar Rasool

- Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi yılda 2 kez yayımlanan, ulusal hakemli bilimsel bir dergidir.
- Yayımlanan yazıların her türlü hukukî ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Derginin her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazılar kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.

Bu Sayının Hakemleri

Prof. Dr. Hasan ÇİFTCİ - Bingöl Üniversitesi

Prof. Dr. Orhan BAŞARAN - Bingöl Üniversitesi

Doç. Dr. İbrahim USTA - Bingöl Üniversitesi

Doç. Dr. M. Zahir ERTEKİN - Bingöl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY - Bingöl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İsmail SÖYLEMEZ - İnönü Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Nesim SÖNMEZ - Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Öğr. Gör. Ayetullah KARABEYESER - Bingöl Üniversitesi

Öğr. Gör. Şerif GÜZEL - Bingöl Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN.....	7
KUYRUK ACISI: ORTAK ATASÖZLERİNİN HİKÂYELERİ: FARSÎ-KURMANCÎ-ZAZAKÎ -7-	
Hasan ÇİFTÇİ.....	9
MELA MEHMÛD AN JÎ HEMÎDÎ: ŞA'İRÊ BERÎ MELAYÊ CIZÎRÎ Û YEKEM MULEMME'A KURDÎ	
Tehsîn İbrahim DOSKÎ - M. Zahir ERTEKİN.....	43
TARÎXÊ TİYATROYÎ U EDEBİYATÊ ZAZAKÎ DI TİYATRO	
İbrahim DAĞILMA.....	63
TARÎXU MEYYAFARIQÎN A İBNU'L-EZREQ EL-FARIQÎ Û GIRÎNGÎYA WÊ DI DÎROKA KURDÊN MERWANÎ DE	
Ahmet Seyari	81
HÂFIZ DÎVÂN'I İLE KÛRT ŞAİRLERİNİN ŞİİRLERİNDE "PÎR"	
Mîr Celâleddîn Kezzâzî - Behrûz Hayriye	101

EDİTÖRDEN...

Değerli Okurlar!

Dergimizin 9. sayısıyla sizlerle. Yeni sayımızda beş makale bulunmaktadır. Her biri kendi alanında özgün çalışmalar olup yeni bilgilere ışık tutmaktadır.

İlk makalemiz Hasan ÇİFTÇİ imzalı seri makalelerin yedincisi olup *Kuyruk Acısı: Ortak Atasözlerinin Hikayeleri: Farsî-Kurmancî-Zazakî-7-* başlığını taşımaktadır. Bu makalede; halk arasında düşmanlık ve barışı ifade etmek için sıkça vurgulanan kuyruk acısı deyimini ve hikayesi, ortak kültüre sahip topluluklar arasındaki varyantlarıyla karşılaştırma yapılarak incelenmektedir.

İkinci makalemiz Tehsîn İbrahim Doskî ve M. Zahir Ertekin'in ortak hazırladığı *Mela Mehmûd an jî Hemîdî: Şairê Berî Melayê Cizîrî û Yekem Mulemme'a Kurdî* isimli makaledir. İlginç bir konuya dikkat çeken bu makale, Kürt edebiyat tarihine iki yeni bilgi kazandırmaktadır. Bunlardan birincisi Melayê Cizîrî'den önce var olan Kürt şairlere, bu makaleyle bir yenisi daha eklenmiştir; ikinci olarak da Kürt edebiyat tarihinde ilk mülemma yazarı olarak kabul edilen Ehmedê Xanî'den çok önce mülemmanın yazıldığını bizlere göstermektedir.

Üçüncü makale İbrahim Dağılma tarafından *Tarixê Tiyatroyî u Edebiyatê Zazakî Dî Tiyatro* başlığıyla hazırlanmış olup Zaza edebiyatında tiyatro konusunu ele almaktadır. Makalenin ilk bölümünde tiyatronun tarihi, gelişimi, kavramları ve terminolojisi ele alınırken; ikinci bölümde ise Zaza edebiyatında geçmişten günümüze tiyatro konusu işlenmektedir.

Dördüncü makale Ahmet Seyari'nin *Tarixu Meyyafariqîn a İbnu'l-Ezreq el-Fariqî û Girîngîya Wê di Dîroka Kurdên Merwanî de* başlığıyla kendi tez çalışmasının bir bölümünden hazırlanmış olduğu makaledir. Bu çalışma *İbnu'l-Ezreq el-Fariqî*'nin ilmî ve edebî kişiliği hakkında önemli bilgiler verilmekte ve seyahat notlarından oluşan *Tarixu Meyyafariqîn* adlı eseri tanıtılmaktadır. Yine bu çalışma bahse konu eser hakkında yapılan çalışmalar, içeriği ve önemi konusunda önemli detaylar aktarmaktadır.

Beşinci ve son makalemiz Çetin Kaska'nın *Hâfız Dîvan'ı ve Kürt Şairlerinin şiirlerinde "Pîr"* başlığıyla hazırladığı bir çeviri makaledir. Bu makale Mîr Celâleddîn Kezzazî ve Behrûz Hayriye'nin ortak yazarlığında yapılan bir çalışma olup Pîr kavramının Hâfız'ın şiirlerinde ve Kürt şairleri arasında işlenişini ele almaktadır. Bu makalede Hâfız'ın kendisine has ifadelerinin Kürt şairleri tarafından da kullanıldığına vurgu yapılmaktadır.

KUYRUK ACISI: ORTAK ATASÖZLERİNİN HİKÂYELERİ: FARSÎ-KURMANCÎ-ZAZAKÎ -7- (Desire for Revenge: Stories of Common Proverbs: Persian-Kurmanji-Zazakî -7-)

Hasan ÇİFTÇİ¹

Özet

Bu makale karşılaştırmalı halk edebiyatıyla ilgilidir. Ortadoğu'nun eski halklarının dillerinden Farsça, Kurmancî ve Zazakî'de ortak atasözlerinin hikâyelerini ve kaynaklarını konu edinmektedir. Yer yer atasözleriyle ortak olan Arapça ve Türkçe atasözlerine de yer verilecektir.

Atasözleri halkların tarihi süreçte şekillenen yaşam biçimini, adet ve geleneklerini ifade eden yasalar hükmündedir. Atasözleri yüzyılların geçmesiyle şekillenir ve toplumun ahlâkî, dinî ve dünyevî değerlerini ifade ederler. Toplumların tarihsel kültürünü kuşaktan kuşağa aktarırlar.

Bu makale, aynı konuda daha önce bu derginin muhtelif sayılarında seri halde yayımlananların yedincisidir. Bu makalede düşmanlık ve barışla ilgili halk arasında yaygın *kuyruk acısı* deyimini ve ilgili atasözleri ile hikâyeleri incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Atasözü, Hikâye, Düşmanlık, Kuyruk Acısı, Farsça, Kurmancî, Zazakî.

Abstract

This article is about comparative folk literature. It deals with the story of the common resources of the languages of the ancient peoples of the Middle East such as Persian, Kurmanji and Zazakî. It will partly touch on the common Arabic and Turkish proverbs

1 Prof. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi (hciftci@bingol.edu.tr).

Proverbs are the rules that express lifestyles, customs and traditions of the peoples which are formed along the centuries. Proverbs are shaped by the passing of centuries and they express moral, religious and worldly values of the society. They transfer the historical culture of the society from generation to generation.

This is the sixth article of the previously published articles on the same subject in the other issues of the journal in series. This article examines hostility and peace that is found in the widespread idiom *kuyruk acısı* 'desire for revenge' (lit. tail pain) and related proverbs and stories.

Keywords: Proverb, Story, Hostility, Desire for Revenge, Persian, Kurmanji, Zazaki

Giriş

Bu makale seri halde yayımlanması düşünülen Kurmancî, Zazakî ve Farsî ortak deyim veya atasözleriyle ilgili makalelerin yedincisidir. Diğerleri daha önce Bingöl Üniversitesi *Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*'nin farklı sayılarında yayımlanmış ve ilgili bazı ortak atasözleri *konu, anlam ve biçim* açısından analiz edilmişti.

Bu makalede de insanlardaki hırs, tamah, açgözlülük, sahiplenme vb. dürtülerin baskısıyla hareket etmenin doğurduğu zarar neticesinde oluşan düşmanlık, kin, nefret ve öç almayı konu edinen Ortadoğu ve bilhassa İslâm kültüründe ortak atasözleri ve hikâyelerine yer verilecektir. Çok defa toplumsal hayatta hırs ve açgözlülük dürtüleriyle akıl ve tedbir yerine duygusalılık ve fevrilikle hareket edildiği zaman kişiler veya guruplar arasındaki olağan akış veya dostluk aniden düşmanlığa ve nefrete dönüşebilir. Kin ve düşmanlık da taraflar arasında bir dizi kötü gelişmelere yol açtıktan sonra, eski haline döndürme arzusu hayal olabilir.

Örneğin iki şahıs, aile, kabile yahut iki aşret ya da iki kavim arasında geçmişte yaşanan husumet sonucu oluşan zarar ve zayıttan sonra bir tarafın diğer tarafla iyi niyetle veya çıkar icabı, eski husumeti unutup barışarak dostluk kurmaya teşebbüs ettiği zamanlarda diğer taraf veya araçlar bunun imkânsızlığını ima ederken dile getirdiği bazı deyim veya ortak atasözleri vardır.² Nitekim Türkçede "kuyruk acısı" ve "yılan hikâyesi"; Farsça "kuyruğu kesik yılan"; Kurmancî "marê qut u gora sipî (kuyruğu kesik/kopuk yılan ile mermer mezar)"; Zazakî "werêameyîşê marê qolî (Kuyruğu kesik/kopuk yılanla barış)" vb. deyimler ve ileride görüleceği gibi içerik olarak bunlara benzeyen atasözleri bu tür durumlarda kullanılmaktadır.

2 Rahmândûst, Mustafâ, *Fovt-ê Kûzeğeri: Meselhâ-yê Fârsî û Dâstânâ-yê Ân*, Tahran 1390 hş., I, 327.

Bu makalede de aktarılacak atasözleri ve hikâyeleri fabl türü olup kahramanları, düşmanı sembolize eden *yılanla çiftçi* veya *yılanla çoban* yahut *yılanla bahçivan* ve yardımcı figür olarak da bunların öğullarıdır.

Çok eski dönemlerde insanlar, tapmaya varıncaya kadar yılanları kutsal saymış olsa da³ genel anlamda ve halk kültüründe bu iki tür birbirine düşman olarak bilinir. Yunan mitolojisinde yılanlar çoğunlukla ölümle, yok etmekle ve tehlikeli düşmanla ilişkilendirilmiştir. Fakat kötülük ve şerri sembolize ettikleri söylenemez. Bazı halk inançlarına göre yılanlar yürüyüşüne çıkan yeraltındaki ruhları sembolize ederler. Şiva'nın (Hint tanrısı) boynunda büyük bir yılan yer alırken, Vişno tasvirlerde genellikle yedi başlı bir yılan üzerinde yahut bir büyük yılanın lifleri arasında uyumuş haldedir. Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinde yasak meyveyi yeme konusunda Âdem ile Havva'yı kandırmada şeytana yardım etmekte rol alır. Kur'an'ın ilgili kıssasında Hz. Musa'nın asası yılanla dönüşür ve Allah'ın gücü yılanla tecelli eder.⁴ İleride verilecek bir Kürtçe hikâyede de yılanların dilini öğrenmeye çalışan yılan tutkunu bir adam (Marbengi), sonunda yılan dilini öğrenir ve bu düşmanlığın sebebini yılanla sorar. Yılan da düşmanlığın nedenini, genelde semâvî dinlerin kültüründeki, Hz. Âdem ile Havva'nın cennetten kovulması hikâyesinde yılanın şeytanın cennete girmesine yardımcı olmasına bağlar.⁵

Kurmancî'de “marê reş/reş-mar”, “marê sor” ve Zazakî'de “mar siya”, “mar sür”: *karayılan*, kızıl/kırmızı terkipleri kinayeli olarak *nefret edilen/zarar verici düşman* veya kişi için kullanıldığını çok duydum. Aktarılacak konuyla ilgili hikâlerin bazısında da karakter yılan karadır.⁶

I. İlgili Bazı Ortak Atasözleri ve Deyimler

Örneğin *düşmanın dost olmayacağı* algısının, Ortadoğulu Müslüman birçok halk arasında ortak atasözleriyle ifade edildiği görülür:

a) F (Farsça):

دشمن هرگز دوست نگردد.

3 İran (bilhassa Elamitler döneminde) başta olmak üzere Ortadoğulu bazı toplumlarda m.ö. 5000-2000 yıllarda yılan kutsal sayılmış ve 2000'li yıllarda da yılanla tapınmaya başlanarak devam etmiştir. Bu husustaki ayrıntı bilgi için bk. Resmî, ‘Âtike, “Neçş-ê Îrâniyân der Peydâyîş-ê Nemâd-ê Pizişkî”, *Faslnâme-ê Târîx-ê Pizişkî*, Yıl: 4, Sayı: 10, Bahar 1391 hş., s. 33-77.

4 Zülfiqârî, H.-Şirâzî, A. E., *Bâverhâ-yê 'Âmiyâne-ê Merdum-ê Îrân*, Neşr-ê Çeşme, Tahrân 1394 hş., 977.

5 Sinan Gündoğar, *Kürt Masalları*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2015, 154.

6 **Not:** Kurmancî ve Zazakî atasözleri ve hikâyelerinde hatta sözcüklerde, her bir grup kendi içinde lehçe veya ağız farkından yahut yazarların benimsediği alfabeden dolayı imlânın farklı olması, alıntılarının orijinal şekillerinden kaynaklanmaktadır.

Düşmen hergiz dûst ne-gerded.

Düşman asla dost olmaz.

دشمن دوست نگرده و چغندر گوشت نگرده.

Düşmen dûst ne-gerded û çuğunder gûşt ne-gerded.

Düşmandan dost olmaz ve çöğendirden et olmaz.

b) K (Kurmanci):

Dinya bît dost, dijmin nabît dost.

Bütün dünya dost olsa da düşman dost olmaz.

Rî/rih dibe bost, lê dujmin nabe dost.

Sakal karış (kadar) olur, düşman dost olmaz.

Neyar tu carî nabe yar.

Düşman asla dost olmaz.

c) Z (Zazaki):

Duşmen nebeno duest/dost.

Düşman dost olmaz.

Dısmê dost nêbeno, dost dısmê nêbeno.

Düşman dost olmaz, dost da düşman olmaz.

d) S (Sorani):

Dûşmen nâwê be dos, bêgâne nâwê be xuwiş.

Düşman dost olmaz, el akraba olmaz.

Ne şîr-î veşter, ne dîdâr-î 'ereb.

Ne deve sütü ne Arab'ın yüzü.

e) T (Türkçe):

Düşmandan dost, ayıdan post olmaz.

Düşman dost, yılan derisi post olmaz.

2. Bu konudaki bazı ortak atasözlerine göre eski düşmanlar veya ataların ve babaların düşmanları evlatlarının dostu olamaz. Düşmanlık nesiller boyu devam eder. Eski düşmanlığı gerçek dostluğa dönüştürmek de imkânsızdır.

a) F:

دشمن كهنه/ قدیم دوست نمی شود.

Duşmen-ê kohne/ qedim dûst ne-mî-şevêd.

Eski düşman dost olamaz.

دشمن دیرین رفاقت نپذیرد و پوست سگ دبّاغت.

Duşmen-ê dîrîn refâqet ne-pezîred û pûst-ê seg debbâget.

Eski düşman arkadaş olmaz, it derisi işlenmez. (Azeri atasözü)

دشمن قدیمی دوست نمی شود، نمد سیاه سفید.

Duşmen-ê qedîmî dûst ne-mî-şevêd, nemed-ê siyâh sefid.

Eski düşman dost olmaz; kara keçe ak olmaz. (Türkmen atasözü)⁷

نه شیر شتر نه دیدار عرب.

Ne şîr-ê şutur ne dîdâr-ê ‘ereb.⁸

Ne deve sütü ne Arab’ın yüzü.

تا مرا دم ترا پسر یاد آید، نه شیر شتر نه دیدار عرب.

Tâ merâ dum turâ piser yâd âyed, ne şîr-ê şutur ne dîdâr-ê ‘ereb.⁹

Sen oğlamı hatırladıkça ben kuyruğu; ne deve sütü ne Arab’ın yüzü!

تا مرا دم ترا پسر یاد است دوستی من و تو بر باد است

Tâ me-râ dum tu-râ pişer yâd-est; dûsti-yê men û tû ber-bâd-est.¹⁰

*Ben kuyruğu sen oğlamı hatırladıkça; bizim dostluk arzusu boştur.*¹¹

b) K:

Dijminên/Neyarên bavan nabin dostê lawan.

Dijminê bavê nabe dostê lawê.

*Marê qut u gora sipî.*¹²

Kuyruğu kesik/kopuk yılan ile mermer mezar.

c) Z:

Dışmên babiya/on nêbên duest laca/on.

Dışmên pîr u kala/on nêbên duest laca/on.

Dışmın pê’r ewladan yê’r dost nêben o.

Baba düşmanı evlada dost olmaz.

Dışmenê bav û kalikandê kê nêbeno dostê qicandê kê.

Ataların düşmanı evlatların dostu olmaz.

Dısmênê pi nêbeno dostê lazî.

Baba düşmanı evlada dost olmaz.

7 Bu üç atasözü için bk. Zûlfiqârî, Hesên, *Ferheng-ê Bozorg-ê Zêrbu’l-Meselhâ-yê Fârsî*, I-II, Tahran 1388 hş.

8 Hikâyesi ileride gelecek.

9 Hikâyesi ileride gelecek.

10 Hikâyesi ileride gelecek.

11 Hikâyesi ileride gelecek.

12 Hikâyesi ileride gelecek.

Dısmênê pi u qahki demgê dost nêbenê.
 Ataların düşmanı evlatların dostu olmaz.
Werêameyîşê marê qolî
 Kuyruğu kesik/kopuk yılanla barış

d) S:

Rêge bengûs nâwê, dîşmen be dîs nâwê.
 Yol arşınla ölçülmez, düşman da dost olmaz.
Bêgâne be-xuwîş nâwê dîşme niç dîs nâwê.
 El akraba olmaz, düşman asla dost olmaz.
*Ne mar kilkî le bîr deçê ne baxewan kurî.*¹³
 Ne yılan kesik kuyruğu unuttur ne de bahçıvan oğlunu.

e) T:

Domuz derisinden post olmaz, eski düşman dost olmaz.

“Domuzun her şeyi İslam dinine göre pis, yani dışkıdan farksız olup ne yapılsa yapılsın temizlenemez. Dolayısıyla böyle bir hayvanın derisinin seccade olarak kullanılması ya da üzerinde oturulması mümkün değildir. Eski düşman da domuz derisine benzer. Ne kadar yakınlık gösterirse gösterebilir, kendisine inanmamalı; çünkü böylelerinin dost olması mümkün değildir.”¹⁴

Ne Şam'ın şekeri ne Arab'ın yüzü.

*Sende çocuk, bende kuyruk acısı oldukça biz dost olamayız.*¹⁵

Azeri Türkçesi:

Eski düşmen dost olmaz it derisi post olmaz.

*Düşmenden dostluq ummak od ile pamuqî bir yere yığmak.*¹⁶

*Aylanın qoyrûq yarası, çubanın oğul yarası yaddan çıxmaz.*¹⁷

II. İlgili Hikâyeler

Geçmişte düşman olan insanların, düşmanlığa son verip tekrar dostluk kurmaya yönelik çabanın olumlu bir sonuç vermeyeceği konusunu işleyen ve taraftandan derlenen hikâyeleri iki grupta değerlendirmek ve bunların izlerini eski İslâmî kültürel birikimde aramak yerinde olacaktır.

13 Hikâyesi ileride gelecek.

14 Albayrak, 363.

15 Hikâyesi ileride gelecek.

16 Muctehîdî, Ali Aşğır, *Türkî Dilinde Meseller*, Tebriz ts., s. 40, 160.

17 Hikâyesi ileride gelecek.

1. Ne deve sütü ne Arab'ın yüzü

Konuyla ilgili İran kültüründe yazılı şekli çok eskilere daynan ve çeşitli şairler tarafından şiirde işlenen ve aşağıda üç şekli aktarılan şu ünlü atasözüne bakalım:

نه شیر شتر نه دیدار عرب / نه دیدار تازی نه شیر شتر / نه دیدار عرب نه شیر شتر

Ne deve sütü ne Arab'ın yüzü veya *Ne Arabın yüzü/yurdu ne deve sütü*¹⁸ şekillerinde çevrilen bu meselin, Osmanlı Türkçesinde atasözü olarak karşılığı, Şinasi'nin eserinde *Ne Şam'ın şekeri ne Arab'ın yüzü* şeklinde verilmiştir.¹⁹

Alanın asıl uzmanı Ali Ekber Dehxodâ, İranlı şairlerin bu meseli şiirlerinde nasıl kullandığını örnek beyitlerle açıklarken, tarihsel açıdan bir hayli eski olduğunu da ortaya koymuş olur.

Dehxodâ meselin içinde yer aldığı, *İhyâu 'Ulûmi'd-dîn*'in bir elyazması haşiyesinde söyleyeni meçhul şu iki beyti nakletmiştir:

Cimrilerden isteme, hayat ve eğlence masrafını

Zira o eğlence, isteme cefasına değmez.

Deve sütü hoştur, çölde susuz kalmışlara,

Ama ***Arab'ın yüzünü görmeye değmez.***

Hakânî-i Şîrvânî (ö. 595/1199) de bir beyitte meseldeki Arap sözcüğü yerine Türkmen sözcüğünü kullanmıştır:

Deve sütünde lezzet aramam

Türkemen'in ekşi suratını görünce.²⁰

Ünlü şair Sa'dî-î Şîrâzî (ö. 691/1292) de bir beyitte bu meseli şöyle kullanmıştır: *Hizmet ile hilatı terk ettik; Ne Arap diyarı ne deve sütü.*²¹

Hicrî VIII. (XIV) asırda yaşamış Selmân-i Sâvecî (ö. 778/1376) de bu meseli iki şiirde şöyle dile getirmiştir:

Ne deve sütünü iste, ne Arab'ın yüzünü

Ne Arap diyarını ne deve sütünü.²²

Arab'ın süt tulumcuğuyla ne işin var

Ne Arap diyarı ne deve sütü.²³

18 Şekûrzâde, İbrahim, *Deh Hezâr Meşel-ê Fârsî*, Meşhed 1372 hş., 683

19 Şinasi, *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye*, (haz. Süreyya Beyzadeoğlu), 2003, 191.

20 Bu örnekler için bk. Dehxoda, *Emsâl*, IV, 1853.

21 Şekûrzâde, 685.

22 Bu örnekler için bk. Dehxoda, *Emsâl*, IV, 1853.

23 Dehxoda, *Emsâl*, IV, 1850.

2. *Kuyruk acısı*

Kuyruk acısı veya *yanan hikâyesi* deyimleri, Türkçede mecaz olarak *hınç* ve *öç alma* anlamında kullanılır. Farsça'da ise *Mar-ê dum-burîde*, *Mar-ê dum-gusiste*, *Mar-ê dum kende* (kuyruğu kesik/kopuk/kazılmış yılan) şeklindeki bu üç deyim mecaz olarak *kindar düşman* ve *kindar kişi* anlamında kullanılır.²⁴ Daha çok deyim ilk şekli yaygınlık kazanarak nerdeyse bin yıldır İran şirinde ve nesrinde yer bulmuştur. Örneğin ünlü şair Firdevsî (ö. 1020) Siyâvûş'un hikâyesini anlatırken bu deyim bir beyitte şöyle kullanmıştır:

Yılanın kuyruğunu kesti ve başını yaraladı

Vücudunu da atlasla örttü.

Örneğin ünlü şair Selmân-i Sâvecî (ö. 778/1376) ikinci deyim şu şekilde kullanmıştır:

Yılanın kuyruğunu koparınca, başını ezmek lazım

Kuyruğu kopmuş yılanın işi, sıradan iş değildir.

Hicri V. (miladi XI) yüzyılda yazılan *Târîh-i Beyhakî*'de de şu ifade yer alır: Ve Ali Tigîn gerçekten düşmandır ve ***kuyruğu kazılmış yilandır***. Çünkü kardeşi Toğa Han'ı Belâsâğon'de önceki emirin yardımıyla iktidardan düşürdü.

Düşman asla dost olmaz.²⁵

Mar-ê dum-burîde (kuyruğu kesik yılan), deyimiminin Farsça şekli Osmanlı coğrafyasında oluşan kültür ve edebiyata da yansımıştır. Örneğin Alaeddin Ali (ö. 1543) *Hümâyunnâme* (Matbaa-ı Bulak 1838, 439) adlı eserinde “Padişah bu muhîb vâkı'aların nehîbinden *mâr-ı dum-burîde* ve merdum *mâr-gezîde* gibi pîçân oldu.”

Ahmed Vâsîf Efendi (ö. 1806)'nin *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâyikü'l-Ahbâr* (Darüttibaatü'l-Âmîre 1804, 31) adlı eserinde ve başka Osmanlı yazarları da aynı Farsç deyimini eserlerinde kullanmıştır

Aynı şekilde yukarıda işaret edildiği gibi Farsça “Ben kuyruğu sen oğlanı hatırladıkça; benle senin dostluk arzusu boşunadır”; Kurmanci “Marê qut u gora sipî (Kuyruğu kesik/kopuk yılan ile mermer mezar); Zazaki “Werêameyîşê Marê Qolî (Kuyruğu kesik/kopuk yılanla barış)” vb. deyimler iki tarafın (iki kişi, kabile, aşiret, millet, toplum vs. düzeyde de olabilir) daha önce yaşanan ve unutulmayan taraflardan birini aşırı inciten kötü bir olaydan dolayı öç almayı işaret eder. Birçok ve deyim gibi, bu ifade de geçmişten günümüze gelen bir masal veya hikâyeden alınmış ve onun asıl özünü işaret eder. Yani bir *meselin* (gerçek veya hayal ürünü hikâye veya masalın), gerekli görüldüğü durumlarda *darbimesel* halinde ifade edilmesidir.

24 Bk. Dehxodâ, *Luğetnâme*, “mâr” maddesine.

25 Beyhaqî, Ebû'l-Fazl Muhammed, *Târîh-i Beyhaqî* (nşr. Ali Ekber Feyyâz), meşhed 1383 hş., 112 Krş. Dihxodâ, *Luğetnâme*, “Mar” maddesi.

Sonuç olarak yukarıda incelenen ve aşağıda da hikâyeleri verilecek deyim ve atasözleri şu durumlarda kullanılır.

1. İki kişi veya grup birbirlerinin kalbini kırdıktan sonra barışsalar bile o kırgınlığın tamamen giderilmeyeceğini ifade etmek için söylenir.²⁶

2. Bir tarafın veya kişinin yarar veya fayda elde etmek için karşı tarafla karşılaşmak veya onunla bir iş yapmak istenmediği zaman söylenir.²⁷

3. İki şahıs, iki aile veya iki kabile yahut iki aşret ya da iki kavim arasında geçmişteki husumet sebebiyle yaşanan bir dizi tatsız olaydan sonra bir tarafın diğer tarafla iyi niyetle veya çıkar icabı, eski husumeti unutup barışmaya ve dostluk kurmaya teşebbüs ettiği zamanlarda diğer taraf veya aracılardan bunun imkânsızlığını ima ederken söyler.²⁸

Aşağıda görüleceği gibi bu konuyla ilgili bazıları aynı bazıları da biraz farklı versiyonlarda Farsça, Kurmancî, Zazakî, Sorani ve Türkçe birçok ortak hikâye oluşarak zengin bir kültür meydana gelmiştir.

Farsça Hikâyeler

İran kültüründe bu mevzu ile ilgili atasözü ve deyimlerin kaynağı sayılan birçok hikâye ve bu hikâyelerin birçok varyantı mevcuttur.

F1. Sen oğlanı hatırladıkça ben kuyruğu; ne deve sütü ne Arab'ın yüzü!

تا مرا دم ترا پسر یاد آید، نه شیر شتر نه دیدار عرب.

Tâ merâ dum turâ piser yâd âyed, ne şîr-ê şutur ne dîdâr-ê 'ereb.

[Türkçe: *Ne Şam'ın şekeri ne Arab'ın yüzü!*]

Bedevî Arap ailesi bir çölde çadır kurmuş kendi sürülerini otlatmaya çalışıyordu. Bir gece biraz deve sütünü bir kâseye doldurup çömlek leğenin içine bıraktılar. Kazara oraya yakın bir hazinenin üzerinde yuvası bulunan bir yılan çömlek leğenin yanından geçerken kâsenin içindeki sütü içti ve bir altın getirip sütün yerine kâsenin içine koydu. Ertesi sabah uyanan bedevî aile süt kâsesinde altını görünce sevindi ve ertesi gece yine deve sütünü kâseye koyup aynı yere bıraktı. Yılan da yine geldi, sütü içti ve onun yerine bir altın bıraktı.

Bu iş birkaç kez tekrarlanınca bedevî Arap kendi kendine dedi: Pusu kurarak altınları getiren kişiyi yakalayıp onun bütün altınlarına el koysam daha iyi olur. Akşam olunca Arap adam pusuya yattı. Geceyarısı bir yılanın oraya geldiğini gördü. Arap yılanı öldürmek için kazmayı attı, yılanın başını koparacağı yerde, kuyruğunu kopardı ve yılan kuyruksuz şekilde kaçıp kurtuldu. Bedevî

26 Oncu, Mehmet, *Gotinên Pêşiyân*, Enstîtuya Kurdî, Stenbol 1992, 172.

27 Rahmândûst, I, 327.

28 Rahmândûst, II, 326-327.

Arab uyuduktan bir süre sonra yılan geri döndü ve onun delikanlı oğlunu soktu. Arap ailesi sabah uyanınca oğllarının ölmüş olduğunu gördü ve onu gömdükten sonra oradan göçüp gitti.

Gittiği yerde bir süre kuraklık oldu, bedevînin koyunları ve hayvanlarının çoğu açlıktan telef oldu. Bedevî hanımıyla konuştu, yılanın kendilerine altın getirdiği yere geri dönmeye karar verdiler. Yılanın yine onlara altın getireceğini ümit ediyorlardı. Kısacası aynı yere geri geldiler ve geçmişte yaptıkları gibi kâseye deve sütü koyup beklemeye başladılar. Sonuçta yılan geldi ama sütü içmedi ve dedi:

- Ey zavallı! Git, sen aklını yitirmişsin. *Sen oğlanı hatırladıkça, ben kuyruğu; ne deve sütü ne Arabın yüzü.*²⁹

F2. Ne deve sütü ne Arab'ın yüzü

نه شیر شتر، نه دیدار عرب

Ne şîr-ê şutur ne dîdâr-ê 'ereb.

[Türkçe: Ne Şam'ın şekeri ne Arab'ın yüzü]

Bir bedevi Arap bir Acem'le tanışıp dost olmuşlardı. Şehirden ve insanlardan uzak bir çölde yaşayan Arap, ne zaman bir iş için şehire gelse, şehirli dostu deve sütünü sevdiği için ona bir miktar süt getirir, evine gider gece onda misafir kalırdı. Bir vakit geldi Arap uzak bir mıntıkaya gitti ve bir süre şehre gelemedi. Bu durum uzun bir süre devam edince şehirli dost, Arap dostunu hem ziyaret etmek hem de çok sevdiği deve sütünü doya doya içmek için onun yanına gitmek istedi. Uzun bir süre yol gittikten sonra Arab'ın çadırına ulaştı. Henüz yolculuk yorgunluğunu üzerinden atmamıştı ki bir toz fırtınası koptu ve çöldeki tozu toprağı onun üstüne başına döktü. Ardından şiddetli bir yağmur yağmaya başladı ve korkunç bir sel koptu. Sabaha kadar korkunç gök gürlemeleri, yıldırım çakması onun uykusunu iyice kaçırdı. Hırsızların korkusundan uyanık duran çoban sesleri, köpek havlamaları, hayvanların kulak tırmalayan sesleri, her taraftan esen rüzgârlar ve yağın yağmurlar şehirli Acem adamı öyle işkencye soktu ki sabah olur olmaz sırlı sıklam elbiselerle canı boğazına gelmiş zavallı bir halde atına bindi ve memleketine doğru yola düştü. O tehlikeli ortamdan canını kurtarınca dedi: “*Ne deve sütü ne Arab'ın yüzü.*”³⁰

29 Vekiliyân, Seyyid Ahmed, *Temsil ü Mesel*, 1395 hş., 479-480; krş. Zülfiqârî, Hesên, *Dâstânâ-yi Emsâl*, İntişârât-i Mâzyâr, Tahran 1385 hş., 846; krş. Hesên Berecî, “Kârburd-ê Şutur der Kinâyât ü Meselhâ-yê ‘Âmiyâne”, *Devvumîn Kongre-i Beynelmileli-yê Şutur*, Dânişgâh-ê Hurmuzgân 2-3 Behmen 1395 hş.

30 Zülfiqârî, *Dâstânâ-yê Emsâl*, 846-847.

F3. Ne ben kesik kuyruğumu unuturum ne sen içindeki acıyı

نه دم بریده من از یادم می رود، نه داغی که تو در دل داری

[Ne dum-ê burîde-ê men ez-yâdem mî-reved, ne dâğî ki tû der dil dârî]³¹

Derler ki bir bahçıvan varmış, hergün bir ağacın dibine bir tas süt koyarmış ve o civarda bulunan bir yılan gelip sütü içer ve bahçıvanın bu muhabbeti hatırına bir altın sikke sütün yerine tasın içine bırakıp gidermiş. Bu iş uzun süre devam etmiş. Neticede birgün bahçıvan yolculuğa çıkar ve oğluna, yılanın içip yerine altın sikke koymasını için hergün bir kâse sütü o ağacın dibine bırakmasını ve altınları almasını tembihler. Oğlu da birkaç kez bu işi yapar. Ama birgün yılanı öldürüp bütün sikkeleri karnından almak fikrine kapılır. Oğlan bir köşede saklanır, yılan ortaya çıkar çıkmaz başını süt kâsesine daldırınca baltayla yılanı saldırır ve yılanın kuyruğu kopar. Yılan da döner bahçıvanın oğlunu sokar ve çocuk hemen ölür.

Bahçıvan seferden dönünce oğlunun öldürüldüğünü öğrenir. Bir süre ağlayıp sızladıktan sonra altın sikkeleri düşünmeye başlar. Süt dolu bir kâseyi aynı ağacın dibine bırakır ve kuyruğu kesik yılan çıkıp gelene kadar bekler. Fakat yılan süt kâsesine iltifat etmez ve der:

- Ey Bahçıvan! Süt kâsesini al, git işine bak! Bırak da kuyruk acısıyla rahat öleyim.

Bahçıvan der:

- Bu nebiçim konuşma? Gel eskiden olduğu gibi dost olalım. Ben hergün sana süt vereceğim, sen de bana bir altın sikke ver.

Yılan der:

- Ey Bahçıvan! Bunu iyi bil, biz ikimiz sağ kaldıkça, ne ben kesik kuyruğumun üzüntüsünü unuturum ne sen içindeki acıyı.³²

F4. Ben kuyruğu sen oğlanı hatırladıkça; dostluk arzumuz boştur.

تا مرا دم ترا پسر یاد است دوستی من و تو بر باد است

Tâ me-râ dum tu-râ pişer yâd-est; dûsti-yê men û tû ber-bâd-est.

31 Hikâyeyi kaydeden yazar atasözünün kullanıldığı durumu şöyle açıklamıştır: İki kişinin hususmet nedeniyle birinin diğerine bir darbe vurduktan sonra o ikisinin barışmak veya dost olmak arzusu göndeme geldiği zaman o eski kin ve nefretin hala devam ettiği ve kurulacak dostluk ya da barışın gerçekçi olmadığı anlaşılınca denilir ki: “Ey baba! Hikâyemiz, bahçıvanla kuyruğu kesilen yılanın hikâyesine benzer. Yılan bahçıvana dedi: “Ne ben kesik kuyruğumu unuturum ne sen içindeki acıyı.” Bk. Vekiliyân, *Temsil û Mesel*, 485.

32 Vekiliyân, *Temsil û Mesel*, 485. Bu kaynakta bu hikâyenin altı varyantı mevcuttur. 1 ve 2. varyantta kahraman Bedvî araptır, süt de deve sütüdür. 3. ile 4. varyantta kahraman, köyde çobanlık yapan bir yoksul adamdır. Buraya alınan 5.'sinde bahçıvan, 6. varyantta bir deve kervancısıdır. Bk. a.g.e., 479-487.

Derler bir adam bir yılanla dost oldu. Adam hergün yılanla bir kâse süt götürürdü, yılan da bir altın sikke kâseye bırakırdı. Adamın oğlu bu macerayı öğrendi ve yılanı öldürüp karnındaki bütün altınları toptan almaya karar verdi. Yılan oğlanın bu planını anladı ve oğlanı zehirli iğnesiyle öldürdü. Babası oğlunun intikamını almak için yılanı öldürmeye karar verdi. Yılan inine girerken balta ile ona saldırdı. Balta darbesiyle yılanın kuyruğu koptu; ama yılan canını kurtardı.

Bir süre sonra adam yılanla barışıp eskisi gibi altın sikkeleri almayı düşündü. Fakat yılan adama dedi:

- *Ben kuyruğu sen oğlanı hatırladıkça; bizim dostluk arzumuz boştur.*³³

F5. Ben kuyruğu sen oğlanı hatırladıkça; dostluk arzumuz boştur.

تا مرا دم ترا پسر یاد است دوستی من و تو بر باد است

Tâ me-râ dum tu-râ piser yâd-est; dûsti-yê men û tû ber-bâd-est.

Derler fakir bir çoban bir kâse süt sağdı, bir kayanın kenarına bıraktı ve işine gitti. Geri döndüğünde kâsenin boşaldığını ve içinde bir sikke olduğunu gördü. Bu olay tekrar tekrar gerçekleşti, çoban bu şekilde ekmek ve servet sahibi oldu. Çoban günlerden bir gün olup bitenleri anlamak için pusuya yattı. Baktı, bir yılan geldi, sütü içti, kâseye bir sikke koydu ve gitti. Bu hal bir süre devam ettikten sonra çoban hanımıyla birlikte kutsal bir ziyaret için yolculuğa çıktı ve sürüyü oğluna teslim etti. Çoban yolculuğa çıktıktan sonra da macera aynen devam etti. Sonuçta oğlu bir gün vesveseye düştü ve kendi kendine; muhtemelen bu yılanın ini bir hazinenin üzerindedir; iyisi onu öldürüp hazinenin tamamını ele geçireyim, dedi. Çobanın oğlu bir kazmayla yılanı öldürmek istedi. Yılanın kuyruğu koptu ama yılanın ısırığıyla yerinde can verdi. Koyun sürüsü de sahibsiz kaldığı için telef oldu. Çoban yolculuktan döndü, olaydan haberdar oldu. Bir süre üzümlü yas tuttuktan sonra tekrar kara günler yaşamaya başlayınca yabana çıktı, yine bir kâse süt kayanın dibine bıraktı ve yılanı süt içmeye davet etti. Oğlunun cahilce davranışından özür diledi. Yılan çobanın bu sözlerini duyunca dedi:

- Ey adam! Ne ben kesik kuyruğu unuturum ne sen evlat acısını; ikimiz de birbirimizden nefret edeceğiz. Bu sebeple birbirimizden ayrılmalı ve uzaklaşmalıyız.

- *Ben kuyruğu sen oğlanı hatırladıkça; dostluk arzumuz boştur.*³⁴

33 Rahmândüst, II, 326-327.

34 Sohrabînjâd, Muhammed, <https://www.iranboom.ir/shekar-shekan/zabanzad/3853-ta-maradom-va-tora-pesar-yad-ast.htm> 1 (erişim 04.06.2019; 20:15)

Kurmanci Hikâyeler

K1. Marê qut û gora sipî

[*Kuyruğu kesik yılan ve mermer mezar.*]

Dibên merivek rezekî wî baş hebû, marek di bin rezê wî de cihê xwe çêkirbû. Çi sibeha ku biçûwa nav rezê xwe, ewî marî zêrek li ser rîya wî datanî.

Demek dirêj wî û mar bi hev re bihurandin, dibe tumayî ket dilê xwedîyê rez, got: Eger gencek (yanî xezînak) di bin vî marî de tuneba, her roj zêrek nedavêt ser rîya min, divê ez vî marî bikujim û bin cihê wî vedim, gencê tevdî ji xwe re derxim.

Sibehê rahişt tevrikê xwe û berê xwe da rez wek her car. Mar wek berê zêrek jê re danî û vegerya [vegerîya]. Lê berî ku mar bighê cihê xwe mêrik tevir anî mar, wek buhustikê ji terya mar birrî, û mar çû cihê xwe.

Ya dina rojê [roja din]kurê mêrik hate nav rez, mar ji paş ve hat û bi kurik veda û kurik kuşt. Nîvro bû, kurik nehat mal, dê û bavê wî lê gerîyan nedîtin. Lê yekî gundî go mi vê sibehê kurê we dî çû nav rez. Dema hatin nav rez dîn ku mar bi kurê wan vedaye û kurik mirîye. Xwedîyê rez rabû gora lavê xwe di nav rez de kola û veşart û qubeke sipî li ser gora layê xwe avakir.

Rojekê xwedîyê rez û yekî gundî hatin nav rez, mêrik li hember cihê mar sekinî û banê kir:

- Birayê mar were wek berê emê bibin dostê hev.

Yê gundî lê vegerand û got:

- Ma hûnê çawa ji nû ve bi hev bawer bibin, *tirba sipî û marê qut*.³⁵

K2. Destebiratîya mar u hecî

[*Yılan ile hacının dostluğu.* Hikâyenin *kıssadan hisse* kısmından meselin başlığı şöyle olmalı: *Tu li dora xwe bigerî kure xwe nebînî, ez li ber xwe binêrim boçika xwe nebînim*: sen etrafına bakınca evladını görmezsin; ben kendime bakınca kuyruğumu görmem]

Digotin carekê zilamek hebû. Di hinduruyê mala wî de li nêv kewarê quleka marekî hebû û çiqas roj, wî marî ji xwedîyê malê re zêrek ji bine erdê dianîder û dîsa vedigerîya qula xwe. Li gor gotinan, xwedîyê malê û mar, gelek caran bi hevdure, bi zimanê hal dipeivîn û qala kar û barên dinê û axretê dikirin. Herdukan destên biratîyê ji dabûne hev.

Ew zilam wer dewlemend bûbû ku êdî nedihate libatê. Lê belê xwedîyê malê, tu kesekî ji bi destebiratîya xwe û mar ne dihisanda û jin û zarûkên wî jî pê

35 Seydayê Tîrêj, *Serpêhatiyên Kurdan*, 31.

nedizanîyan. Pîrî ku perên wî pur bûbûn, hewîya [qineta] wan pêre neidhate û canê wî dixwirîya. Mêrik biryara xwe da ku wê here hecê.

Mêrik, kar û barên rêwîtiya hecê kir. Ji xwe re digot: “Çewa hebe heta ku ez ji mala Xwedê vegerim, wê destbirayê min kewarê tije zêr bike, ezê ewêziya mesrefê riya hecê derînin!”

Mêrik, bi karwanê devan re, berê xwe da Hîcazê. Kevirê reş tu li kurî ez ha-time tewafa te! Lê belê destên wî timî di dilê wî de bûn û hema ji xwe re digot û dibiland: “Tafil kurê min î mezin bi mar bihese ûqisûmatekê bîne serê wî, yan jî were serê lêwik!” Çimkî kurê wî yê mezin, kurekî pur nahs û neseqîrî bû.

Çewa mêrik diçe bi rîya hecê ve, kurê wî yê mezin, li hindurûyê xênî, li perên bavê xwe yên veşartî digere. Lidor wê kewarê diçe û tê, ha ku dibîne, marek li ber kewarê xwe kirîye kilor û serê xwe danîye ser nîvê kilora xwe. Lawik hema yekê nake didu û das bilind dike, heta ku birî tede heye, li nîvê kilora mar dixê. Ji alê dûvê mar ve, weke du bihostan jê tê birîn. Mar jî xweçengê wî dike û pê vedide! Lawik, dibê fîdirim û li erdê pêj dibe! Ne îsal, weke ku ev heft sal e ew mirîye! Ew çend roj in, ku mar zêran derxistîye, li ser hev kom kirîye, tu kesek wan hilnedaye, mar jî miraq kirîye, ka çima destbirakê wî zêran hilnedaye!

Li ser mirina lêwik, di malê de, şûn û girîn dest pê kir. Termê lêwik anîn şûştin, kefen kirin û birin xistine tîrbê de. Xelk di hatin serxwêşîya wan, û fatîhe ji lêwik re dixwendin û digotin serî we saz be!

Pîştî şeş mehan, xwedîyê malê ji rîya mala Xwedê vegerîya. Tevê gundîyan dîsa çûn serxwêşîya wî û ewî tewaf kirin. Kijanê gundî ku tê jî, berê pêşîn, nav kefa destê hecî ya rastê maç dike û fatîhe ji lawê wî re dixwîne. Hecî ji xwirme, kulek, tîzbî û ava zimzim didê! Gundîyan ji hecî re çewa ku mar bi kurê wî vedabû, gotin! Di dilê xwe de got: Hey ji xwe kur çûye, ez bawerim wê zêr jî ji destê min çûbin! Hecî çewa ku li ber marê xwe dikeve, hewqas li ber kurê xwe nakeve!

Bû derengîya şevê, civata hecî belav bû, hecî rabû çû ber kewar û gazî marê xwe kir! Berê pêşîn, ewî destê xwe li nav kewarê maland. Na xêr zêr li wir çî dikin! Ma[r] serê xwe ji qulê deranî. Wî û hecî kêfxweşî li hev dan. Lê belê hecî jî ponîjdaye û mar jî!

Hecî got:

- Birakê mar, her çiqas kurê min naştî kirîye, ku dûvê te qut kirîye û te jî wî kuştîye, dîsa wek berê emê bi hev re destebiratîya xwe bimeşînin!

Mar bi ser hecî ve zivirî û got:

- Na hecî! Heta ku ez li dûvê xwe yê qut binihêrim û tu jî li kêlika kurê xwe yê mirî binihêrî, ez û te, em nikarin li hev û dinê binihêrin.³⁶

36 Zinar, Zeynelabidîn, *XWENÇE I: Gotinên Pêşîyan, Kilam-Dilok û Çîrok*, Stockholm 1989,

K3. Dil şûşe ye, carekê bişikê nacebire.

Dema dil were şikandin, çiqas efû bike û bibexşîne jî, li kesê ku ew şikândiye wekî ewil nikare binere.

Rojeke payîzê şivanekî pezê xwe bir çêrê. Pezê xwe têr çêrand, av da û anî li siya dareke mezin û kevnar mexel da. Dest avêt bilûra xwe û lê da. Deng û awazê wê ew qas xweş dihat ku ne bi tenê pezê wî, hemû ajalên din en kûvî jî bi muzîka wê serxweş û mest bûbûn. Şiven dît ku marekî reş û zir di bin berekî de sere xwe rakiriye û wisa rawestiyaye. Şivên fehm kir ku ew jî bi dengê bilûrê wisa rawestiyaye. Şivên fehm kir ku ew jî bi dengê bilûre re mest e, lê dîsa jî ji wî tirsî. Şivan çavên xwe li pelandarekî gerandin, bi destekî tiliyên xwe li ser kunên bilûre digerandin, bi destê xwe yê din jî dirêjî pelandarî kir, pelandar bi destê xwe xist ku li marî bide. Mar rewşa wî hest kir, xuşiya çû ket kuna xwe. Demekê ma. Piştî mar ji kuna xwe derket ku zêrekî Deqîyanûs di dev de, anî li pêşiya şivên avêt erdê.

Ji wê rojê pê ve mar û şivan bûne dostê hev. Ji ser vê yekê şivan her roj diçû, li bin wê dara mezin û kevnar behnekê li bilûra xwe dida, mar derdiket, zêrekî Daqîyanûs tîni davêt ber şivên û diçû, dîsa diket kuna xwe. Destbiratiya wan gelek zeman berdewam kir. Rojekê berê şivên ket li rêbarekê, gazî kurê xwe kir temî û qewitiyên mar lê kir û got: “Kurê min, bila timahî li te negire, ji ber ku timahî fenahî ye.”

Şivan diçe rêbara xwe. Kure wî jî pezê xwe derdixe, diçe cihê bavê xwe li bilûrê dixê. Piştî demekê mar serê xwe ji bin berî derdixe, dibîne ku bilûr ew e lê kesê ku bilûre dide ne ew kes e. Mar dibêje:

- Tu kî yi? Kure şivên xwe bi mar dide naskirin û dibêje:
- Bave min çû rêbarê, ez ji şuna wî hatim.

Mar dibêje:

- Ciyawaz nîn e.

Diçe piştî demekê zêrekî di devê de tê. Kurê şivên di dilê xwe de dibêje: “Bave min bêhiş û kêmaqil e. Ma çima ez ê marî nekujim? Ka çi gencîne di kuna wî de hene. Ez ê hemûyan bi carekê re bibim û xwe tenha bikim.”

Li ser vê hizrê kurê şivên pelandarek li marî firand. Pelendar boçika mar jê kir. Canê mar sot, bi gûzeka kurê şivên veda û yekpilê ew kuşt.

Mar li kûre şivên vegeriya û got:

- Hey bêtotik, ma bavê te negotibû te timahî fenahî ye.

Bi êşa dûvikê xwe çû kuna xwe. Roja din şivan li kurê xwe geriya. Ew li wî

218-219. Yazar duyularını devreye sokarak hikâyeyi doğal haliyle aktarmaktan ziyade hacıyı eleştirmeye odaklanmıştır.

cihî werimî dît. Bi çavên hêstir candekê wî anî veşart, tişteki ku bike tune bû. Piştî çend rojan hate wî cihî. Ji mar re got:

- Destebira, ka were em dostaniya xwe nûvejen bikin.

Mar li şiven vegeirî, got: “Destebira, bawer bike cihê dostaniyê nemaye. *Tu li dora xwe bigerî kure xwe nebînî, ez li ber xwe binêrim boçika xwe nebînim* kerb û rika me ji dilê me dernakeve. *Dil şûşe ye, dema şikest êdî nacebire.*”³⁷

K4. Dil şûşe ye heke şikest nacebirit.

[*Kalp şişedir kırıldı mı onarılmaz. Hikâyenin kıssadan hisse kısmına bakılırsa meselin başlığı şöyle olmalı: To kurê xwe û ez serê dûvê xwe ne-bînim: Sen oğlunu, ben kuyruğumun ucunu görmüyorum*]

Binyata vê gotinê dibêjin carekê şivanekî pezê xwe bir çolê bo çêrandinê, rojekê li semta darek mezin û sîbera wê xweş hat pezî jî wê têr xwarî hema qesta sîbera darê kir û mexel hat. Şivanî jî dest avêt bilûla [bilûra] xwe û pif kirê. “Seyê reş li pişt gîşiyê konê” berê xwe dayê marekê serê xwe wê li bin berekê ra deranî û guhdarî wî dikit. Şivên jî çavê xwe li pelên darekê gerand da tê werkit. Belê çawa wî bilûl [bilûr] danî marî got gişt û çû dibin berî da demek kêma û serê xwe deranî û zêrek avêt li ber şivan. Şivan û mar jî wê rojê bîn dostên êk herû [her roj] şivanê biçit bêhnekê li bilûlê [bilûrê] bidit û mar wê zêrekê bidite ewê pezê xwe bînit û bêt. Rojekê berê şivan ket li rêbarekê, bakir kurê xwe û gewîtîyên marî lê kirin û got:

- Lawê min emanet bila timahî te ne girit, çûnkî wekî dibêjin; temahî fenahî ye.

Roja paşî bab çû rêbera xwe û kur jî pezê xwe bir wêdê û dest avêt bilûla xwe û pif kirê. Marî serê xwe derxist pirsyar jê kir:

- Ka babê te?

Got:

- Babê min çû rêbarê.

Marî got:

- Ferq nîne to yan babê te.

Kurik pif kir bilûlê û marî guhê xwe dayê, heta got "bes e" û xwe berda di kunêda da zêrekê bînit. Belê jî berî bizivrit kurî li dilê xwe da got: “Bavê min nezana bo çî ez marî nakujim û ka çî zêr hene hemîya bi êk carî naînim û xwe tena nakim!” Çavê xwe li pelendarekê gerand û hazir kir, çaxê mar derket û zêr avêt

37 Bk. Tarduş, İbrahim, *Bikaranîna Çîrokên Kurdî di Perwerdeya Zarokan de (Kürt Masallarının Çocuk Eğitiminde Kullanılması)*, Mardin Artuklu Üniversitesi, Yaşayan Diller Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) 2015, 41-42. Tarduş bu hikâyeyi Oncudan aktardığını belirtir. Fakat elimdeki baskıdaki hikâyeye epeyce farklı olduğu için elimdekini esas aldım. Bk. Oncu, (Stenbol 1992), 172-173.

li ber û zivirî, kurî ew pelendar tê werkir. Temet çar tilya ji serê tilya wî qutkir. Mar ji hema lê zivirî û gotê: “Hey bê tûyte ma tu nizanî *temahî fenahî ye!*”

Û ji cih kur vekirê bi gozekê veda li cih da tamam kir, ne hişt ji cih bilivit.

Bab hingî ma û ma kur nehat. Dilê babê bi xişxiş ket û li ba wî misoger bi ku tişte wê bi serê wî hatî. Ji xwe ra got: Hebit-nebit kurê min ji timahiyê karê kuştina marî kirye û wî ji wê pêve daye, hey babooo. Aklê kurî se tê birî, nezanî ku çawa lê bî sihar yekser qesta cihê marî kir, berê xwe dayê cendekê kurê wî li wê erdê ye, hinde werimî ye! Serê xwê hejand û got: “Lao min to ji vî qasî tirsandî, belê te guhê xwe neda min, çunkî pê gotîye: *Aqlê kurî bi teyr ra firî.*” Paşî çû li ser devê kuna marî bakirê:

- Destebira... de rabe were em dostanîya xwe nûjen bikin.

Marî lê zivirand û Got:

- Destebira bawerke cihê dostanîyê nema ye, li navbeyna me da!

Babê got:

- Bo çî?

Marî got:

- Çunkî hingî to li dora xwe binêrî *to kurê xwe ne bînî û ez ber xwe binerim, serê dûvê xwe ne bînim*, kerb û kîna me ji dilê êk demakevit çunkî pê gotîye: *Dil şûşe ye, heke şikest hêdî nacebirit!* Vêca to bi xêr û ez bi selamet.³⁸

K5. Yılan tutkunu

[Hikâyenin kıssaden hisse kısmına göre başlık şöyle olmalı: *Sende evlat acırsı, bende de kuyruk acısı varken biz artık dost olamayız*]

Memleketin birinde yılanları tutkunluk derecesinde seven bir adam varmış. Bu yüzden ona “Yılan Tutkunu” “Yılan Âşığı” anlamına gelen “Marbengî” derlermiş. Marbengî karşılaştığı, tanıştığı herkesle dertleşir, yılan dilini öğrenmeyi ne kadar istediğini anlatırmış... Birçok kişi ona, “Gel vazgeç bu sevdadan. Yılanlar tüm canlıların düşmanıdır. Özellikle de insanların. İnsanlarla yılanlar arasındaki düşmanlık çok eskilere dayanır, barışıp anlaşmalarına imkân yoktur. Birçok insan senin gibi yılanlarla dost olmak istediysen de büyük zararlar görüp bu dileklerinden vazgeçtiler. Yılanlar sana büyük bir zarar vermeden bu işin peşini bırak,” demişse de, Marbengî bu öğütleri dinlememiş.

38 Yazar hikâyeden sonra bu atasözünün hangi hallerde söyleneceğini de ekler: Vêca ev bî pê gotin, çi gava li navbeyna du mirovan da yan du mala da yan du gunda da neyartî û dilreşî û kerb û kîn zêde bibit heta bighit wî qasî hestî li navbeyna wan da bişkê û hindek bixwazin li navbeyna wan da xweş bikin, belê bê pare. Wê bê gotin: *Dil şûşe ye heke şikest hêdî naceribit!* Bk. Dêrşewî, 52-54.

Aradan aylar geçmiş bir gece Marbengî düşünde ak sakallı, nur yüzlü bir ihtiyar görmüş. İhtiyar ona, “Yılanların dilini öğrenmek için, yılan şerbetini içmen gerekir. Bu şerbeti bulup içmeden yılan dilini öğrenmen mümkün değildir,” demiş. Marbengî uyanmış, ama gördüğü rüyadan bir şey anlamamış. Yılan şerbetini nerede bulacağını, bulsa bile nasıl içeceğini bilememiş. Marbengî yine aynı rüyayı görmüş, gittiği rüya yorumcusu da yılan şerbetinin ne olduğunu, nerede bulunabileceğini ve nasıl içilebileceğini bilmiyormuş... Bir zaman sonra aynı ihtiyar adamı rüyasında gördüğünde, “Sen yılan şerbetini içtin. Artık gidip yılanlarla konuşabilirsin. Ama hiçbir zaman yılanlara tam olarak güvenme ve yılanları da aileden uzak tut,” demiş.

Marbengî ter içinde uyanmış. Gördüğü rüyanın etkisinden biraz kurtulduktan sonra kendi kendine söylenmeye başlamış: “Acaba gerçekten ben yanlış yolda mıyım? Birçok dostum bana, ‘yılanlarla dostluk kurmaktan vazgeç. Yılanlar tüm canlıların özellikle de insanların düşmanlarıdır. *Düşmanlardan dost olmaz*’ dedi, ama ben onların sözlerinin doğruluğunu kabul etmedim... Nur yüzlü, beyaz sakallı adam da buna benzer sözler söyledi... Birçok kişi, ‘Yılanlarla dostluk kurmak isteyen birçok kişi zarar gördü’ demişti biri. Ama, kim bilir yılanlara ne yaptılar da zarar gördüler.

Ertesi sabah Marbengî ovaya doğru yola çıkmış bir fısıltı duymuş... bir yılanın, “Marbengî, gel biraz konuşalım!” dediğini anlamış. Marbengî çok sevinmiş, yılanların dilini öğrendiğini anlamış ve yılan da deliğinden çıkıp Marbengî’nin karşısına gelmiş ve, “Sen neden bu kadar büyük bir istekle bizim dilimizi öğrenmek istedin?” diye sormuş. Marbengî de “Ben yılanları çok severim. İstedim ki, yılanlarla dost olayım,” diye cevap vermiş. Yılan demiş ki: “Siz insanlarla yılanların dostluğu doğru bir şey değil. İnsanlar ve yılanlar arasında çok eskilere dayanan bir düşmanlık vardır... Bana hiçbir zaman tam anlamıyla güvenmemelisin... Eğer sen ya da ailen bir hata yapmazsanız, benden hiçbir zarar görmeyeceksiniz...”

Marbengî bu eski düşmanlığın sebebini sormuş yılan demiş: “Allah Adem’i yaratıp cennete koyduğunda, ona bir ağacı gösterip, ‘Bu ağaç dışında, bütün ağaçların meyvelerinden yiyebilirsin’ demiş. Uzun bir zaman Adem bu yasağa uymuş. Adem’i kandırmak için şeytan cennete girmek istemiş, bir türlü girememiş. En sonunda bir yılan şeytanı ağzının içinde cennete sokmuş ve onu Adem’in yanına getirmiş. Şeytan da Adem’i kandırmış ve onun yasak ağaçtan meyve yemesini sağlamış. Bu yüzden Adem cennetten kovulmuş. Bu yüzden insanlar, ‘Yılanlar da şeytan kadar bizim düşmanımızdır. Eğer yılan şeytanı ağzında saklayıp cennete götürmeseydi, babamız Adem cennetten kovulmayacaktı, biz de şu anda cennette yaşıyor olacaktık. Dünyanın kahrını, sıkıntısını, kepezeliğini yaşamayacaktık’ diyorlar.”

Marbengî ile yılan aradaki eski düşmanlığı otadan kaldırmak için defalarca

görüşüm konuyu uzun uzadıya tartışmışlar ve sonunda karara varıp Marbengî ile yılan birbirlerini kardeş ilan etmişler. Yılan ile Marbengî aileyi yilandan uzak tumaya da karar vermişler.

Bu dostluk uzun süre devam etmiş, hatta yılan hastalanınca Marbengî onunla ilgilenmiş, onun için doktor çağırmak istemiş, deliği başında gece durarak ona masallar anlatmış...

Daha sonra Marbengî'nin uzak bir şehirde işi çıkmış. İş uzadıkça uzamış. Bu arada on yaşındaki oğlu arkadaşlarını toplamış ve yılanı öldürmek için bir tas sütle yılanın deliğinin bulunduğu yere gitmişler. Çocuklar saklanmış ve Marbengî'nin oğlu süt tasını delikten biraz uzak bir kayanın üstüne bıraktıktan sonra yılanı süt içmek için çağırmış. Yılan çocuğa babasının neden gelmediğini sormuş ve ilkin çıkıp sütü içmek istememişse de çocuğun ısrarı üzerine çıkıp sütü içmeye gitmiş. Bir iki yudum içer içmez çocuklar saklandıkları yerden çıkıp taşlarla, sopalarla yılanı saldırmışlar. Yılan deliğine kaçıp canını kurtarmış ama bir taş kuyruğunu koparmış...

Yılan uzun süre kuyruk acısından ininden çıkmamış. Uzun süre Marbengî'nin dostluk kurma çabası, oğlunun bu ihaneti ve diğer yılanların bu dostluğa olumsuz başını düşünmüş, sonunda oğlanı sokmaya karar vermiş ve her yerde çocuğu ararmış. Çocuk da kuyruğu kesik yılanın intikam alacağından korktuğu için evden hiç çıkmamış. Sonunda bir gün arkadaşlarıyla nehir kenarında bol ağaçlı bir yere gitmiş. Çocuklar oynayıp eğlenmiş eğlendikten sonra uykuya dalmışlar. Onları izleyen yılan bütün çocuklar uyuduktan sonra Marbengî'nin oğluna yaklaşmış onu ısırıp zehirini boşaltmış damarlarına. Ne kadar uğraşsalar da çocuğu kurtarmak için bir çare bulamamışlar. Marbengî gelmiş oğlunu acılar içinde kıvrandırken ondan olanları bir bir öğrenmiş. Öldükten sonra mermerden bir mezar yaptırmış ve sebebini de mezar taşına kazıtmış.

Aradan birkaç gün geçtikten sonra halk arasında başı dik olması için Marbengî kardeşi olarak gördüğü yılanı öldürmeye karar vermiş. Yılanlarla insanlar arasında barış değil kin ve nefretin varlığına inanmış. Ertesi gün bir tas süt alıp yılanın deliğine gitmiş. Dost kalmak için ne kadar ısrar etse de suçu kendi oğlunda bulsa da, onun niyetini anlayan yılan çıkıp sütü içmemiş ve son sözünü söylemiş: "Ey Marbengî! Lütfen kalk da evine git. Ben de buradan göç için hazırlığımı tamamalayayım. Yaşanan kötü olaylardan sonra aramızda dostluk, kardeşlik kalmadı. Eski güzel günler geride kaldı. Ben kopuk kuyruğuma, sen de oğlunun mermer mezarına baktıkça, ikimiz birbirimizle dost olamayız."³⁹

39 Türkçeye çevrilen bu masal ilgili kaynaktan kısaltılarak verildi. Gündoğar, 152-160. Anlaşılan bu masalın değişik şekillerine hemen her yörede rastlanır. Sivas'ın Şarkışla ilçesinde yaşayan ve kendisinden masal derlenen Ümüs Karademir'e böyle bir masal bilip bilmediği sorulduğunda, "O da masal mı? Onu herkes bilir." şeklinde bir cevap vermiştir. Bk. Sayar, Sait, "Evenselin

Zazaki Hikâyeler:

Z1. Dewrêş Baba û Mar

Dewrêş baba elbanê xwu gêno şono, yew quçi ver, elbanê xwu deno piro ew yew maro sîya vecîyeno. Dewrêş baba elbanê cineno ew mar zî kay keno, keyf keno, Wexto ki mar kay ra mird bî ew şono quçi mîyan ra yew altun veceno ano. Enî altunî deno Dewrêş babayî û Dewrêş baba şono.

Dewrêş baba her roc şono, quçi ver di elbane cineno ew mar vecîyeno kay keno, keyf keno ew şono quçi mîyan ra yew altun ano. Enwa-enwa epey wext enwa devam keno.

Rocî Dewrêş baba kare cê vecîyeno ew nêşeno quçi heti. Dewrêş baba lacê xwu ra wano: “Lacê mi, elbanê xwu bigî şo filan quçi, ûra di elbanê xwu bikû ew quçi mîyan ra yew mar vecîyeno kay keno. Marî vexto ki kay xwu qedêna ew şono to rê quçi mîyan ra yew altun ano. Ti qariş (têkîli) marî nêbê. Ti altunê xwu bigî bê.”

Lacik deno piro şono ew albanê xwu cineno. Mar quçi mîyan ra vecîyeno yeno kay keno ew kay xwu qedêneno. Mar şono ‘eni (yabî) quçi mîyan ra altun bîyaro. Lacik xwu bi xwu vano “Yaw! Eno bawo çend delû (bom) yo ew xizna nanîk (ha ya) a quçi mîyan da. Ez piroda marî bikşa ew xizna xwu yew ray di bigîra. Yew-yew altun ardiş ra ez xizna pêro yew ray di gêna.”

Lacik kerra gêno ew mar zî goreba di vîncoyê boça cê teber ra manena. Lacik deno marî ro ew boçî marî dera bena. Mar zî hêrs beno ew tadîyeno lacikî di deno ew lacik zî mireno.

Pî yeno kîye ew kîye ra perseno û wano: “Lacik kura do?” [Vanî:] “To lacik ray kerd yaban û hema lacik yaban ra nêamo kîye. Ma rayîrê pawit lacik çin yo ew nêyamo.”

Pî wano: “A he! Xula yew çî esto!”

Pîy deno piro şono hêgay ser cadê quçi. Pîy veyneno ki leşa lacikî kewta ya. Pî leşa lacikî ano hewaneno. Pîy goreba di-hîrê heftan vindeno ew elbanê xwu gêno newe ra şono cadê marî.

Pîy elbanê xwu cineno ew mar yewaş serrê xwu quçi mîyan ra veceno. Dewrêş babay ra ewnîyeno. Mar wano: “Hâ! Dewrêş baba to xeyr o, ti wanê çî?”

Dewrêş baba wano: “Ma rê heze (sey) verî ew ma xwu rê se kerdo, enwa devam bikê dostêye ma devam biko.”

Mar wano: “Xula henî dawa ma qedîyaya.”

Dewrêş baba wano: “qey?”

Etnisiteye İndirgenmesi ya da Kürt Masalları”, *Studies of the Ottoman Domain*, Cilt:3 Sayı:4 Şubat 2013, s. 37.

O wano: “Keyfê ma, eşqê ma henî nêmend. Ez boçta xwu ya qoli bewnîya keyfê mi, kay mi bêro ez kay bika. Ti zî tirda lacedê xwu bewnî keyfê to bêro ew ti elbane bicine!”

Mar wano: “Dawa ma zî îta di qedîyaye ew ti bewnî rayîrdê xwu ez zî ewnîyena rayîrdê xwu.”⁴⁰

Z2. Werêameyîşê marê qolî

[Kuyruğu kesik ylanla barış. Hikâyenin son kısmına yani küssadan hisse kısmına bakılırsa başlığının şu şekilde olması gerekir: *Boca qole û gorrê birayê!* Kesik kuyruk ile kardeş mezarı!]

Mêrdek şefeq ra amebi miyanê erdê korekî, korek aw dêne. Erdê korekî gelek bi. Varozî⁴¹ ey ra vatibî “ewro dora to ya, ti eşkenî hetanî şan sey zerrîya xo korekê xo awe di.” Awe zaf bî. Mêrdekî zor dêne xo vatêne ha yela-ha yela ez awdayîşê korekî leze biqedênî u nêkewî tarî. Leze kerd, êre (yere) de awdayîş qedêna û huyeyê xo eşt kiftê xo ser, da ser rayîrê keyeyî.

Dewa ey, erdê ey ra bi lingî saetêke dûrî bî. Rayîrê dewe, yew şiverey bî. Tayê cayan de rast, tay cayan de zî pal, kendal û kaş bi. Nem saetêk ra pey, waşt hem boya xo bido hem zî yew cixara bianco. Senî serê yew qilî ra qelibîya â kewt yew raste, şî serê yew kerra de nişt ro, qutîya xo ya cixara vete û yew cixara pişte. Cixara yan nême bibî yan nêbibî kema vere ey ra marêko bejî vejîya û ame rayîrî ser.

Çimê mêrdekî senî gina marî ro, cixara destê xo eşte û bi dime huyeyî ra, na dima. Marî senî famî mêrdekî kerd, xo şidêna û leze kerde. Nat û wetê rayîrî ra, mîyanê kem û leman de remayene, mêrdekî zî bi huyeyê destê xo nenê dima. Mar çiqas remayêne mêrdek dima ra nevisîyayêne û fek ey ra veranêdayêne.

Mareko gewr û belek bi. Hema-hema qasê dimê huyeyî derg bi. Kerdêne-nêkerdêne mêrdekî fek ey ra veranêdayêne. Mar se ra remayêne mêrdek ey dima bi. Rey-rey ke mêrdek nêzdî ey biyêne, sereyê huyeyê xo şanayne ey la mar zî gingilê dayêne xo ra û xo huye ra pawitêne.

Mêrdek pa wa zeliqîyabi. Mar dişmen bi, o zî rastê dişmenê xo amebi; ganî îşê dişmenê xo bidîyêne. Marî leze-leze xo nêdayêne dest. Can şîrin bi. Werîbînan demêko derg û dila carna-ceperna. Demêk ra pey, mar rastê yew qule ame. Senî çim gina qule, keyfê ey ame, xo bi xo va “ez xelisîyaya”. Verê xo da a qule û xo qule ra kerd war.

40 Laçîn, Şahab, *Estanikan û Meseleyanê Gêlî ra*, Roşna, Diyarbakır, 2016, 60-61. Derleyeninin notu: Gil (Diyarbakır/Eğil) mıntkasından seksen yaşında olan okur-yazar olmayan Ali Kaya’dan derlenmiştir...

41 *varoz*: Dewan de, keso ke programê dora awe virazeno û awdayîşê baxçeyan taqîb keno.

Mêrdek ewnîya ke mar xo qule ra keno war şino, hema huyeyê xo na hewa û pey ra şana ey. Îlama Homayî rê sereyê huyeyî qey nêgina boca marî ro! Sereyê huyeyî ke gina boca ey ro, boce qasê di vincewî, gövdeyê ey ra visiyê. Govde qulike ra şî, bi vîndî; boce zî teber ra cend rey erzîyê hewa û cil da xo, badê bî serdin, cay xo de bî sey qirşêk û mende.

Mabên ra tenê wext vîyart. Rojêke o mêrdek û birayê xo pîya amê mîyanê erdê xo yê korekî. A roje, hetanî a saeta ke mêrdek awdayîşê korêkî ra agêrabî dewe û raştê marî amêbî, reyna o wext îşê înan qedîya û agêrê dewe. Reyna ê qilî ra qelibîyê û semedê ke yew cixara biancî niştî ro. Qutîya cixara vete û cixara pişte. Hema nêweriştîbî o maro qol înan de vejîya.

Xora badê ke boca marî tera (cira) bîbî, marî çend rojî nêşkabi qule ra vejîyo. Ê rojanê ke qule de bi birînê ey zaf dejayêne. Ne şewe ne roj hewn nêkewtêne çimê ey. Tim nalayêne. Nêşkayêne “boça” xo tado. Wexto ke a “boca” xo nataweta tadayêne zî birîna ey ginayêne derûdorê qule ra, reyna gonî bîyêne û yew sancî o girewtêne, vatêne qey erd û asmên ey ser de yenê pê. Her wexto ke nê dej û tewan o girewtêne, o huye û o mêrdek ameyne vîrê ey. Rojî bi nê dej û tewan vîyartî. Birîna ey hêdî-hêdî bine weş. Roj bi roj dorûverê birîne ameyêne pêser. Peynî de çîkêkê birîne nêmend. La boçe êdî bîbî qole. Hinî (êdî) boça ey sey vere cu îş û kar nêdîyêne. Rey-rey sey verê cu waştêne werzo boça xo ser û keyf bikero la kerdêne-nêkerdêne nêşkayêne. Yan zî waştêne boça xo seyde xo wa bilefêno ke ey bifetisno, nêşkayêne. Ey zî fam kerd ke bi na boça qole êdî heqê cîyê newînan (inasarênan) ra nêno û bi na boce cu zor û zehmet a.

Hetêk ra cu bibi zor u zehmet hêtek ra zî mar bibi maro qol. Hem maranê bînan hem zî kerm û kêzî ey ra vatêne “Maro Qol”. Rey-rey zî pê xergêlê xo kerdêne. Kamo ke raştê ey biameyêne bi a leqame vengê ey dayêne. Na leqame zorê ey şîne. Hetêk ra ê deji ver hetêk ra zî heqê werdê xo ra nêameyîş û xergêlê kerm û kêzî ra kerdêne ke gêj bibo. Wexto ke nê cîyî ameyêne vîre ey, çimê ey bîne surî û roj bi roj dîndanê xo ê mêrddekî rê seqênêne.

Wexto ke birîna marî bîbî weşe û qule ra vejîyabi riye erdî ser, ê mêrdekî dima gêrayêne. Semedê ke ê mêrdekî bivîno û heyfê xo ey ra bigîro, bibi muraya gonî. Aye ra, ê derûdorî ra xo kişt a nêdayêne. Timutim o rayîr de bi û çimê ey şarî -ke uja ra şîne û ameyêne- ser o bi.

Senî çimê ey gina ê mêrdekî ra, verê keyfan ra kerd ke bifirro labelê dima keyf u şayîya ey bî hêrs û xem. Çimê ey bî surî, yew hîddetî o girewt, derhal seke biperro înan ser, gala her di birayan kerd.

Her di birayan nêzana se bikerî. Her yew cayêk a rema. Peynî de her di kewtî rayîrî ser û ver bi dewe şî. Birayo pîl o ke boca marî qol kerdibi vernî de, birayo bîn dima, remayêne. Mar zî înan dima bi. Qederêk bi no tewir da tê ver. Badê marî pil da xo ra, erziya birayê qijî ser; yew gaze daye caqê ey ro û çend jehrê

ey bi, heme verada canê ey. Pededayîşî ra pey mar bi keyf agera şî. Birayo qij zî ca de gina war, erd de mend û bî bara-bar û cara-cara ey. Birayo pîl ewnîya ke birayê ey ho erd de bareno, çend hebî kerreyî girewtî û ro birayê xo ame. Gava ke resa birayê xo, mar şîbi, bibi vîndî; bira zî piştî ser o, erd de bibi kolî. Reng ey de nêmendbi, bibi zerd, zerd sey şîma.

Biraye pîlî bi çi zor û çi qeyame hetanî ke xo resna dewe êdî ruh birayê qijî de nêmendbi. Ne ax ne waxî ne zî çînayî ruhê ey nêçarnêne. O êdî bibi qurbanê birayê xo. Marî, birayê qatîlê boça xo ra heyfê xo girewtbi.

Şarê dewe sey urf û edetê xo meyît şit, berd gorristan de defin kerd.

Êdî mar û o mêrdek bîbî dişmenê yewbînan. Mêrdek heyfe birayê xo dima gêrayêne. Mar zî, kela ey biney niştîbî la zerrîya xo rehetê nêkerdîbi. Hema zî ê mêrdekî dima bi. Çi wext ke çim ginayêne boca xoya qole ra, o mêrdek ameyêne vîrê ey. Mêrdek zî kamcîn roje çim ginayêne gorrê birayê xo, mar ameyêne vîrê ey. Mabên ra zaf rojî vîyartî la dişmentîya înan nêvîyarte. Rojêke mêrdekî xebere şawite marî rê, va:

-Ma na dişmentî xo mîyan de wedarîn û êdî kiştîşê yewbînan dima nêgêrîn. Bêre ma wêre bêrîn.

Marî cewabê ey da va:

-Hetanî ke ez biewnî boca xo ya qole ra û ti biewnî gorrê birayê xo ra, ma do senî werê bêrîn!⁴²

Z3. Dostatiyê Mar

[Yılanla dostluk. Hikâyenin son kısmına yani kıssadan hisse kısmına bakılırsa başlığının şu şekilde olması gerekir: *Mezelî lajî û bueça quel!* Oğlanın mezarı ile kesik kuyruk.]

Rojê ke yo merdim zaf feqîr benu. Pê rençberîyê xu îdarê xu kenu. Warîdat yî zî çînbu. Yo mongayê yî bibî.

Rojê ke wuyê xu gênu, hêt hegaya şînu. Unîyenu yo mar sarê xu qul ra ardu tever u hêt yîya awir dunu. Rençber hêt mara şînu. Mar yenu zon û rençberî ra persenu vunu:

- Bîye ma xu bînate di yo duestatî virazi. Ti her roj yo tasê şît mîr bîya u ez vera her roj yo zerd duna tu.

Rençber hêvîyê xu pê mar nêunu, labelê feqîrîyê xu un xu çimon ver u teklîf mar qabul kenu.

Mar vunu:

42 Nêşite, Mehmûd, "Werêameyîşê Marê Qolî", *Vate: Kovara Kulturî*, Dewreye diyine, humare: 7 (27) Payiz 2006, 58-60.

- Ti her sêrîsiway mîr yo tase şît bîya u ez vera tasê şît ra her roj yo zerd duna tu. Rençber vun:

- Temum.

Roj bîn rençber mongayê xu dueşenu, yo tasê şît abirnenu û gênu hêt mar ra şînu. Waxto ke qulê mar ra benu nîzdî, mar sarê xu qul ra un tever. Rençber tasê şît hêt sarê mar ra kenu derg. Mar pêniyê şît werdîş xud, qirrikê xu ra yo zerd vecenu û dun rençberî. Rençber inê ser zaf keyf kenu û mar ra vun: Ez siwa honê zî tur yonê tas êşît una û ver aci yo zerd gena. Mar qabul kenu.

În wazîyet gellêk serron dewun kenu. Rençber zaf benu zengîn û ina dostatîyê yîn zî dewum kena. Yo waxt derga pê rençber benu extîyar. Zonun ra kuenu, nêşkenû sîyeru rayî ra, taqet bedenî yîd nêmunenu. Mar ra vun:

- Eg ti qabul bîkêrî wa vera mi laj mi her roj tur yo tas êşît bîyaru û ti zerd xu bidir yî.

Mar vun:

- Eg laj tu zê tu sadiq yo merdum wa bîyaru. Rençber vun laj mi hol yo merdum.

Roj bîn lajî rençberî tas êşît xu genu û hêt mara şînu. Şît dunu mar û vera yo zerd genu. Înê ser heyret di munenu. Yo çend roj ena dewum kenu. Rojêk laj rençberî fikrîyenu vun:

- Ez çi ra her roj yo zerd gena? Ez in mar bikişî û zerdêg hê bîn 'erdîdê pîyorin hêw bîgerî.

Roj bîn in fikir ser wuyê xu zî genu, tas êşît kenu de û kuenu rayi. Yenu nîzdîyê mar. Mar waxtog sarê xu qul ra vecenu, lajek wuyê xu kenu berz û dunu mar rî. Mar xu qeldenu û wuye ginenu bueçê yîr û bueçê mar qeriffiyena. Mar hîyers benu û dun lajêk rî. lajek cey xu di mirenu.

Gazî hewar bena, buabîyê lajêk eşnawenu, qahrîyenu, lajî xu şuenû û kenu mezêl. Binatî ra çend roj şînî, rençber rojêk hêt mar ra şînu. Mar ra benu nîzdî, mar sarê xu qul ra un teveri. Rençber mar ra persenu vun:

- Duest mi, tu çi ra laj mi kiştu?

Mar vun:

- Lajê tu tamahkarî kerda, yî ez kiştîne labelê wuyê yî gina bueçê mir. Ez hîyers bîya, mi da piri û wi zî merdi.

Rençber inê ser zaf qahrîyenu û mar ra vun:

- Bîyê ma ina mesla xu vîra bikir, wa duestatîyê ma zê vêribu.

Mar vun:

- *Ti heta bonî in mezêlî lajî xu ra û ez bonî bueçê xuya quel ra qet'a duestatîyê ma zê vêr nêbena...*⁴³

43 Erdoğan, Hatip, *Genç Çevresine Ait Masallar (Metin-İnceleme)*, Bingöl Üniversitesi

Z4. Laik be Morira

Beno, nêbeno. Laikê do doman şüanê bijêku beno. Her roc bijêkanê xo cêno, beno, bîrr ra çirayneno. Qawala xo ki caru xo ra düri nêfino. Laik kemerê sero niseno ro. Xorê pıra pıra qawala xo puf keno. Bijêki ki xorê melaim melaim çerenê. Qawale ra sedê da zaf wese bena teber. Na seda ra theyr u thurê birri pêro vengê xo bîrrnenê, gos danê. Yoxro ke nejdiyê laiki de, binê kemere de lona mori bena. Seda qawale ke bîrrina, mor beno teber. Verê lona xo de, fekê xo ra sebata laiki zerrnê dano waro. Tepia sono, kuno lona xo. Laik zerrnê xo cêno. Zaf sa beno. Esqanê xo ra xo erzeno we. Bijêkanê xo derdest dano arê. Raa çêyi nano xo fek ra. Yeno çê. Zerrn ano, dano piyê xo. Vano: “Hal u meselê min u mori nia bi. Mîqawale cînite, ey mîrê na zerrn ard, verê lona xo de da waro.” Piyê laiki zaf sa beno. Vano: “Bîko, eke henio, mevînde her roc bijêku bîcê, so o ca, uncia qawale bîcîne! O to rê zerrnêna ano.”

Laik qesê piyê xo cêno. Bijêkanê xo dano arê, beno uca. Tepia kemere sero niseno ro. Qawala xo cîneno. Mor seda qawale ke bîrrina, laiki rê zerrnêna ano, çêberê lona xo de fekê xo ra dano waro. Halê laik u mori nia beno. Rocê, pi lacê xo ra vano: “Bê, ni mori bîkise. Jü rae de wayirê zerrnu bime. Na gèzna zerrnu ya zerrê mori dera ya ki lona mori dera.” Laik qesê piyê xo keno xo gos. Uşira xo ki tey cêno. Bijêkanê xo saneno xo ver, sono uca. Uncia kemere sero niseno ro, qawala xo cîneno. Mor uncia beno teber ke laiki rê zerrnê verê çêberê lona xo de warodo. Laik çüya xo derdest bar keno, dano dîmê mori ro. Dîmê mori qulfino. Mor ki xil beno, peyeka laiki de cêno, dano pede. Ağwiyê xo keno canê laiki de. Laik nata-bota perreno we, gîneno pîro, mîreno. Piyo feqîr dano çok u zaniyanê xo ro. Ebe şin u şivan lacê xo beno, darenno we. Her roc serê mezela lacê xo de berbeno, jîbeno. Dîma, xo xo de vano: ‘Ez gereke hêfê xo mori ra bîcêrine ke bîcêrine...! Hem hêfê lacê xo cênane, hem ki benane wayirê gèzna zerrnu.’ Na rae ki mormek qawala lacê xo cêno, sono. Uncia a kemere sero niseno ro, cîneno. Xeylê waxt cîneno. Çîmê feqîri çêberê lona mori ra perrenê. De! Çîmoro, çîzerrno. Uncia ke cîneno, mor yeno nejdiyê çêberê lona xo. Vano: „So, so, feqîr, so! Hundê ke to mezela lacê xo de nia da, hundê ke mîdîmê xo de nia da, ma dost nêbeme.”

Teseliya mormeki ki bîrrina, kor - poseman terknenno, sono çê xo.⁴⁴

Yaşayan Diller Enstitüsü Zaza Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Bingöl 2015, 94-96.

44 <http://zazaki.de/zazaki/saniki/laikbemorira.pdf> (erişim: 08.04.2018: 18: 30). Bu hikâye şu eserden alınmıştır: Cengiz, Daimi, *Dersim Fablları-I*. Kalan Yayınları, 2001, Ankara. Hikâyenin kaynağı kişi: Besera Qemerê Khali 1989-Korta Sure. Bk.

Z5. Mar û Cityer

[Yılan ile çiftçi. Anlaşılan şairlik zevkine sahip olan yazar, duyduğu bu hikâyeyi, başarılı bir şekilde şiirle ifade etmiştir.]

Yew dew bîbî, zergûnê kerden wet ra
 Însûn tedi keyfweş bîni, her het ra
 Cityer şîn yegê xwe ûmên, timûtîm
 Ge ho mûngûn ge zî golikûn dim
 Însûni xwe d' nemr bi, şîrin bi heq
 Kergê çewî kişt nikerdên, bilaheq
 Nûnê xwe bar kerden dên teyr-tur, ina b'
 Havilê yi resêni herkes, yewna b'
 Yo roc myûn çalê kerrûn d' xuşî vicyê
 Êwnîya yew-di kerray lîr bîyê, ricyê
 Dî, yew mar ho uca dî, hema kung bi
 Çey bin ra nitersa tira, reng-reng bi
 Nûnê kerd felqê, na ver, mar kerd bar
 Va, weşî û can, meters ez niben neyar
 Da piro şî yega aw da, hîn bî şew
 Qefilîyabi, va, xwe arê bid' şîr dew
 Dî, vêr kerrûn dî çîk ho mar fek ra
 Beriçyên, nar û vîyert şî, mar wek ra
 Bi nezdi tira, şî vêr qûçê kerrûn
 Dest ki eşt ci, va, hû in mûnen zerûn!
 Girot esteri teşt cêbê xwe, bi şay
 Kotib' xeyalûn, şî kîye bîb îşey
 Hin bişîn yega, barê mar' tey berdên
 Myûn çalê kerrûn di, barê yi verdên
 Mar zî tim yew ca ra, altun vetên ci r'
 Îna vîyert zemûn, hîn resa sewir
 Cityer maldarê xwe diz af bib' maldar
 Dormalê yi, tor dew ci rî bib' dendar
 Dêyn biden niwaştên peyser çew ra qet
 Feqîr, belengaz tim ûmeynî yî het
 Mar yi ra, wi marî ra, wîrd Hûmay ra
 Weş bî, keyfweş bî, şukir henî pay ra
 Rocûn ra yew roci cityer niweş kot
 Recef girotbi, nieşkên bikur sowt

Biney çim kerd a, va, lac' mi byi mi ver
 In nûn ber' myûn qûçê yeğe ma yer
 Uca di ron', meters, yew mar vecyen yeno
 Xwu bid pey, vindir, y idim zer mûneno
 Biger bî kîye, qarış mar meb çi rey
 Ti ûn xwe ser, ma ser bêhesab gurey
 Lac yiv a, mereq mekir, sey tu ken baw
 Çi qêde ki tu vûn, o qêde ken, paw
 Sewir nûn berd nar û, vindert pawê mar
 Hinzar heb luwî hê geyrenî yi ser
 Babî tir ava, mar ûn, nûn ro yew zer
 Va, ez ehmeq nîyo, qey bikur yew ver
 Va, ez kerra pa kur, bikiş mar yew ra
 Erd aşûn, zerûn vec, ber' towre-towre
 Kerra kuwa pa, boçê mar' kot tira
 Mar' darsî vist pa, va, çi vazên mi ra!
 Mar boç ra bi, lac gûn' xwu ra, eya şew
 Va, lac' tu mar' do pede, ver' çin çin bi çew
 Ciyer se bikir, lac merd, berd defin kerd
 Teziye k' qedyê, nûn' mar' het qûç ra berd
 Mar vecya, w iyi ra ho xwo paweno
 Ciyer pers ava, maro, ho sebena?
 Mar' va, lac kerra kuwa mi, ez kiştên
 Boç' mi şî, yi ez kiştên, mi nikiştên
 Ciyer ûwna mar ra, boç pa çinî ya

 Hin fehm kerd û zûna yi, mesla senî ya
 Va, byi ma hunc pê hol bî, maro se vêt
 Çi bîyo bîyo vîyarto, her çî xêr
 Mar' va, *heta ki dêc boç mi vîr di bû*
Lac' tu merd, leşê yi bine erd di bû
 Ma ina darb xwu vîr ra nikên **bina**
 Di ra adir ki kot tê, nişin **hun** a
 Sey ina mesla, bikir ûmbazê **şeq**⁴⁵
 Ti se kên bikir, kerrê yi bena leq⁴⁶

45 Bina: binra; qethen. Hun: hewn. Şeq: şik; şubhe; guman

46 Ersoz, Umer Farûq, *Kekû*, Roşna Dîyarbekir 2013, s. 22-24.

Sorani Hikâyeler:

S1. Ne mar kilkî le bîr deçê ne baxewan kurî

[Ne yılan kesik kuyruğu unuttur ne de bağban oğlunu]

Le zemanî zor kon da, pîremêrdêkî hejar hebû, jîyanî estem û pîrr le teng û çellemey xoy le rêgay baxewanî û darfiroşîyewe ra debiward.

Pîremêrd hewt kiçî hebûn, xuda be serî pîrî kurêkî pêdabû. Hemû rojê beyanî zû le xew helldesta, tewr û das û gurîsî helldegirtin û deço daarbirîn. Êwaran hîlak û mandû degerayewe û darekanî defroşitin û pêwîstîyekanî xawxêzanî xoy pê dabîn dekirdin.

Rojêk le nêwan daristanêkî çir da xerîkî darbirîn bû, le pîrr marêkî gewre be qet ejdîhayekî lê peyda bû. Pîyawey besteziman serî lê çewaşe bû. Neydezanî çî bika û çon xoy le dest ew mare rizgar bika. Pêy wa bû her êsta pelamarî deda û deyxwa. Ke çî lêy hate pêş û mandû nebûnî lêkird û kutî (gotî):

- Be yek şert nebê le dest min rizgarî nabê!

Pîrepîyawe be peşokawî kutî:

- Qurban tikaye le min waz bene. Her destûrêkit hebê be çawan serim de rê daye.

Mare zelameke kutî:

- Emin dengî şimşallim zor pêxoşe, eger bitwanî şimşallim bo lêdey, ewe wazit lê denim û padaşîşit dedemê. Egîna her êsta detkujim.

Pîyaweke şimşalljenêkî fire baş bû, be bîstinî em çiseye hatewe ser xo. Destî bo berpiştênekey bird û şimşallekey derhanî û destî kird be şimşall lêdan, heta marî zordar mandû bû. Le paşan pîyawey bang kird û kutî be diway min da were. Pîrepîyawe be laremlî kewte şiwên mareke. Geyîştine ber derkî eşkewtêk, destî radaşt û be qeradû misqall alltûnî da be pîyawe û pêy kut:

- Hemû rojê were şimşallim bo lêbide û emîniş alltûnit dedeme. Belê pîremêrd hemû rojê deçû şimşallî bo lêdeda û alltûnî xoy werdegirit. Wirde wirde xoy girt û dewllemend bû. Xoy saz kird biçête hec. Pêş ewey birrwa, kurekey fêrî şimşalljenî kird û paşan şiwênî marekey pêşan da û raspardey tewawî pêkird ke çî bika û bo kiwê biçe û çon bicûllêtewe.

Pîrepîyawe berew hec kewte rê. Kurre şimşallî hellgirt û rûy kirde şiwênî mareke. Hewallî çûne hecî bawkî pê ra geyand û diwaye hêndêkî şimşall bo lêda. Marekeş birrêkî alltûnî pê da. Çend rojêk bem çeşne têperî. Kurre katêk be wirdî serincî da eşkewteke dîtî hemûy alltûn e! Le ber xoyewe kutî:

- Babim helley kirduwe! Bo çî ew marey nekuştûwe û ew hemû alltûney weçing nehênawe?

Kure we temah kewt, çûwe mall û şimşîrêkî konîyan bû hênay û rrûy kird daristan bo kuştinî mareke. Le katêk da ke mareke xewtibû xoy geyande ser. Xêra

şimşîrî hellêna û yek be hêzî xoy dayhêna û killî marî perand. Marke xeberî bûwe, pelamarî kurrey da girtî û xwardî.

Pîrepîyaw le zîyaretî hec gerawe, dîtî hemû binemallekey reşpoş in! Pirsîyar kird, ewanîş karesatekeyan bo gêrawe.

Pîyawe paşewey serî sûk bû, şimşallî dest daye û berew şiwênî caranî kewte rê. Diway hewalpirsî hêndêkî şimşall bo lê da. Mare her be şewey caran hêndêkî alltûn daye û pêy kut:

- Birro û îtir meyewe ew layene!

Pîyawe kutî:

- Bo qurban?

- Çünke heta emin seyîrî killî birrawî xom bikem û toş seyîrî cilî xiwênayî kurreket bikey, qet le yektirî dill pak nabîn.⁴⁷

Türkçe Hikâyeler

T1. Sende çocuk, bende kuyruk acısı olduğca biz dost olamayız

Eski zamanlarda bir beldede fakir bir adam varmış. O kadar fakirmiş ki, köyün çobanı bile ondan zenginmiş. Adam bir gün dağda oduna giderken sıcaktan bunalmış. Bu vaziyette ağzını açmış, sanki “Su! Su!” diye bağırarak bir yılan görmüş- Adamcağız kendi kendine, yılanı sulaması lazım geldiğini düşünmüş. Araya araya bir miktar su bularak yılanın üzerine dökmüş. Yılan da hakikaten susuzluktan yanmakta olduğundan, adamın döktüğü suyu büyük bir zevkle yalamaya başlamış ve adamdan memnun olduğunu belirten bir tavırla oradan çekip gitmiş.

Birkaç gün sonra, adam yine ormana gittiğinde yılanı görmüş; yılan da adamı görünce boynunu bir tarafa kıvrarak “Ne yapayım ben?” der gibi çekip gitmiş...

Fakat adam, dağdaki işini bitirip de evine dönerken, yine yılanla karşılaşmış. Fakat bu sefer yılanın ağzında bir altın varmış, adamı görünce oraya adamın geçeceği yola bırakıp çekip gitmiş. Adam da altını alarak eve gelmiş, ikinci gün yilandan memnun olduğu için, sevinçle bir kaba süt doldurarak yılanı gördüğü yere varmış ki yılan yine ağzında bir altınla adamı bekliyor. Adam sütü bir yere bırakmış, yılan da hemen ağzındakini bırakarak süte koşmuş.

Adam altını alarak geri dönmüş ve arkadaşlık başlamış. Yani adamdan süt, yilandan altın... Derken adam zengin olup hacca gitmeye karar vermiş; oğluna

47 Weysî, Resûl-Futûhî, Suwâre, *Çâwge I*, Çâpxâne-ê Mukriyânî, Hewlêr 2013, 161-163. Aynı hikâyenin Soranice başka bir varyantı (*Ne deve sütü ne de Arabın yüzü*) için bk. aynı eser, s. 156-162.

da meseleyi uzun uzun anlatarak her gün bir şişe süt götürüp altını almasını söylemiş. Adam hacca gittikten sonra çocuk, bir gün sütü götürüp altını almış. İkinci gün, “Ben” demiş, “her gün süt götüreceğime, yılanı takip eder, altının yerini öğrenir, onu öldürürüm. Ondan sonra da altınların tamamını alır, yılanı süt getirmekten kurtulurum” demiş. Hakikaten ikinci gün sütü getirip altını aldıktan sonra, gitmeyip yılanı beklemiş. Yılan tam deliğine başını sokmuş, kuyruğunu da çekeceği zaman çocuk elindeki balta ile yılanın kuyruğunu kesmiş. Fakat yılan can havliyle çıkarak çocuğu sokup öldürmüş ve deliğine geri girmiş, ama ölmemiş.

Adam hacdan gelip durumu öğrenmiş; ama yine de yılanı minnettar olduğu için süt götürmeyi ihmal etmemiş. Bir gün sütü götürdüğünde yılanı, “Kabahat bizim çocukta. Ben sana süt getirmeye devam edeyim, sen de bana altın getirmeye devam et!” dediğinde, yılan getirilen sütü içip lisân-ı hâl ile şöyle demiş: “Arkadaş! Bu zamana kadar böyle devam ettik. Fakat *bende kuyruk, sende de evlat acısı olduğu müddetçe, biz dost olamayız*. En iyisi sen rızkını, ben de rızkımı başka yerlerde arayalım” deyip çekip gitmiş.⁴⁸

T2. Aylanın qoyrük yarası, çubanın oğul yarası yaddan Çıxmaz

Bir çuban otlaqda doarları otarırmış, o çox susamış bir ılanı gürüb suruşar:

- İlan qardaş nə üçün belə susadın?

İlan deyr:

- Çuban qardaş içim yanır çox ıstıdır.»

Çubanın orgı yanar və gedib bir masa süt gətirib ılanı verir. İlan sütü götürüb onun qarşılığında çubana bir qızıl səkə verir. O gündən çubanla ilan artıq yaxınlaşarlar. Hərgün çuban süt verib ılandan bir qızıl səkə alır. Çuban zənginləşib ziyarət yolculuğuna çıxar. Ama yolculuqdan öncə oğluna ilanla olan alış verişin anladığı, hərgün ılanı süt verib qarşılığında qızıl səkə almasını öyrətdir. Çubanın oğlu bir neçə gün süt verib qızıl aldıqdan sonra ılanı öldürüb qızılın hamısını bir yerdə ələ keçirtmək fikrinə düşür. O sütü aparıb ılanın önünə quyar ilan sütə yaxınlaşanda çumaqla onun başına vurmaq istər. Ancaq çumaq ılanın quyruğuna dir və onun qoyrüğünü qupardar. İlan yeyin yuvasına girib ozunu olumdən qurtarar. Fərst dalıca gəzn ilan bir gün çubanın oğlunu sancıb öldürür. çuban yolculuqdan dönüb oğlunun olduyunu gürr. O yenə də qabaqlarda ki kimi ılanı süt aparıb ona söylər:

- Səninlə mənim aram yaxşı ıdı. Mənim oğlumu niyə sanhıb öldürdün?

İlan sütü almayıb çubana deyr:

48 Kılıç, Cevdet, *Bilgelik Hikâyeleri*, İnsan yayınları 2008, 60. Bu hikâyenin “Kuyruk Acısı” adıyla farklı bir varyantı şu kitapta da yer alır: Demir, Necati, *Anadolu Türk Masalları Derlemeler*, Ötügen İstanbul 2017, 265-267.

- Çuban qardaş daha bizim dostluğumuz tutmaz. Çünəki *İlanın qoyrûq yarası çubanın oğul yarası yaddan çıxmaz*.⁴⁹

Not: Azeri Türkçesi'nde aynı atasözünün şöyle bir varyantı ve hikâyesi de vardır:

'Ereb'den çixmâz oğul âcûsî îlânden çixmâz qoyrûx âcûsî.⁵⁰

Sonuç

Hemen hemen aynı anlamları ifade eden bu ortak atasözleri ve ilgili ortak hikâyeler, Ortadoğu kavimlerinin ve bilhassa Müslüman halkların kültürel etkileşimini, müşterek algılarını, değer yargılarını ve zengin kültürlerini göstermeleri bakımından oldukça önemlidir. Fabl türü olan bu hikâyelerin kaynağı çok eskilere Hint-İran ortak dönem kültürüne dayanan (çünkü İslâm öncesi Sasanîler döneminde Hintçe'den Pehlevî diline, İslâm sonrası dönemde Arapça'ya, daha sonra tekrar Farsça'ya çevrilen *Panctantara: Kelîle ve Dimne* adlı eserde de "Kuyruğu kesik yılan" deyiimi yer almaktadır ve bunun Hint kültüründe muhtemelen hikâyesi de vardı) bir tek hikâye olsa da, herbir Müslüman halkın kültüründe sosyal, ekonomik, coğrafi ve kültürel şartlar çerçevesinde zamanla farklı şekillerde gelişerek çeşitli varyantlarla günümüze kadar gelmiştir.

Tarihten gelen bu ortak kültür havuzunun, ulusçuluk fikri marifetiyle zamanla yağmalandığı, milletlerin kültür birikimine de ciddi darbe indirdiği, bunun sonucunda da bugün kimsenin neredeyse diğerini sevmediği toplumlar haline geldiği esefle izlenmektedir. Hâlbuki bu tür mukayeseli çalışmaların sayısını arttırmaya özen gösterilerek ortak kültürel miras canlandırılırsa toplumların birbirlerini daha doğru tanımalarına ve ortak kültürel değerlerde buluşmasına vesile olacaktır.

Hikâyelerin azamî kısmından çıkan sonuca (kıssadan hissye) göre: insanlar arasındaki ilişkilerde karşılıklı çıkar devam ettikçe önce *dostluk*; açgözlülük vs. nedenler sonucu oluşan *düşmanlık* ve ardından menfaat icabı *dostluk kurma arzusu* şeklinde üç süreç izlenmiştir. İnsan bir şekilde düşmanı sembolize eden yılanla maddi çıkara dayalı dost olmakta ve insanın kontrolsüz mal hırsı, açgözlülüğü ve toptan sahiplenme duygusu bu dostluğun düşmanlığa dönüşmesine yol açtıktan sonra her iki tarafın zarar görmesine yol açmaktadır. İnsanın yaşanan acının dinmesinden sonra onun mal hırsı ve açgözlülüğü dürtüsü, yılanla veya düşmanla tekrar dostluk kurmaya iştahlandırırsa da iki tarafın yaşadığı acılar, artık eski dostluğun kurulmasını imkân sağlamamaktadır.

49 Cəfərzadə, Həsən- M., *Qamus Namusdur, Qamusa Uzanan Əl Namusa Uzanmış Deməkdir*, Təbriz- Yaz 2013.

50 Yūsufi, Muhammed Hasan, *Əl Sozleri*, Tahran 1377 hş., s. 144-145.

Kaynaklar ve Kısaltmalar

- Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, I-II, İnkılâp İstanbul 1988.
- Albayrak, Nurettin, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009.
- Berecî, Hesên, “Kârburd-ê Şutur der kinâyât u Meselhâ-yê ‘Âmiyâne” Devvumîn Kongre-î Beynelmilelî-yê Şutur, *Dânişgâh-ê Hurmuzgân* 2-3 Behmen 1395 hş.
- Beyhaqî, Ebû'l-Fazl Muhammed, *Târîh-i Beyhaqî* (nşr. Ali Ekber Feyyâz), Meşhed 1383 hş.
- Bingöl, Abdulkadir, *Gotinên Pêşiyân û Biwej*, Weşanên Na, İzmir 2014.
- Cêfêrzadê, Hêsan M., *Qamus Namusdur, Qamusa Uzanan Òl Namusa Uzanmîş Demêkdîr*, Têbrîz, Yaz 2013.
- Çiya Mazî, *Ferhenga Gotinên Pêşiyân*, Weşanên Elma, 2005.
- Dêhxodâ, Ali Ekber, *Emsâl û Hikem*, I-IV, Emîr Kebîr, 1363 hş.
- _____ *Lugetnâme*, “Mâr” maddesi.
- Demir, Necati, *Anadolu Türk Masalları Derlemeler*, Ötügen İstanbul 2017.
- Dêrşewî, Mele Mehmûd, *Mîştaxa Çiya Ji Gotinên Pêşiya*, (Latinize: Serbest Zaxoyî) Stockholm 1989.
- Erdoğmuş, Hatip, *Genç Çevresine Ait Masallar (Metin-İnceleme)*, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Zaza Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Bingöl 2015.
- Ersoz, Umer Farûq, *Kekû*, Roşna Dîyarbekir 2013.
- Gündoğar, Sinan, *Kürt Masalları*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2015.
- Hazrâî, Emîn, *Ferhengnâme-ê Emsâl û Hikem-ê Îrânî*, İntişârât-ê Nuvid, Sirâz 1382 hş./2003.
- Hesên, Bîlal, *Ji Wêjeya Gel: Pend û Peng*, 2008.
- <http://www.dimilki.net/default.asp?sid=4> (Erişim: 06.04.2019: 09: 00)
- <http://zazaki.de/zazaki/saniki/laikbemorira.pdf> (erişim: 08.04.2018: 18: 30)
- Kılıç, Cevdet, *Bilgelik Hikâyeleri*, İnsan yayınları 2008.
- Laçîn, Şahab, *Estanikan û Meseleyanê Gêlî ra*, Roşna, Diyarbakır, 2016.
- Muctehîdî, Ali Asêger, *Turkî Dîlînde Meseller*, Tebrîz ts.
- Nêşite, Mehmûd, “Werêameyîşê Marê Qolî”, *Vate: Kovara Kulturi*, Dewreye diyine, humare: 7 (27) Payız 2006.
- Oncu, Mehmet, *Gotinên Pêşiyân*, Enstîtuya Kurdî, Stenbol 1992.
- Qâzî, Qâdir-ê Fettâhî, *Emsâl û Hikem-ê Kurdî*, İntişâr-ê Dânişgâh-ê Tebrîz, 1364 hş./1987.
- Rahmândüst, Mustafa, *Fovt-ê Kûzegeî: Meselhâ-yê Fârsî û Dâstânâ-yê Ân*, I-II, Tahran 1390 hş.

- Resmî, ‘Âtike, “Neqş-ê Îrâniyân der Peydâyîş-ê Nemâd-ê Pizişkî”, *Faslnâme-ê Târîx-ê Pizişkî*, Yıl: 4, Sayı: 10, Bahar 1391 hş., s. 33-77.
- Sayar, Sait, “Evrenselin Etnisiteye İndirgenmesi ya da Kürt Masalları”, *Studies of the Ottoman Domain*, Cilt: 3 Sayı: 4 Şubat 2013.
- Seccâdî, Seyyid Abulhamid Hayret, *Pendê Pêşînân*, Hewlêr, 2010.
- Seydayê Tîrêj, *Serpêhatiyên Kurdan (Dâstân-hâ-yê Kurdî-yê Kurmancî)*, İran/ Qum 1393 hş.
- Sohrabîniyâd, Muhammed, <https://www.iranboom.ir/shekar-shekan/zabanzad/3853-ta-mara-dom-va-tora-pesar-yad-ast.html> (erişim 04.06.2019; 20:15)
- Şekûrzâde, İbrahim, *Deh Hezâr Meşel-ê Fârsî*, Meşhed 1372 hş.
- Şinasi, *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye*, (haz. Süreyya Beyzadeoğlu), 2003.
- Tarduş, İbrahim, *Bikaranîna Çîrokên Kurdî di Perwerdeya Zarokan De (Kürt Masallarının Çocuk Eğitiminde Kullanılması)*, Mardin Artuklu Üniversitesi, Yaşayan Diller Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) 2015.
- Tîgrîs, Amed, *6762 Gotinên Peşîyan*, Weşanên Rewşen, Stockholm 2001.
- Vekiliyân, Seyyid Ahmed, *Temsîl û Mesel*, 1395 hş.
- Weysî, Resûl-Futûhî, Suwâre, *Çawge I*, Çâpxâne-ê Mukriyânî, Hewlêr 2013.
- Yurtbaşı, Metin, *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, Ankara 1994.
- Yûsufî, Muhammed Hasan, *Êl Sozlerî*, Tahran 1377 hş.
- Zinar, Zeynelabidîn, *XWENÇE I: Gotinên Pêşîyan, Kilam-Dîlök û Çîrok*, Stockholm 1989.
- Zûlfiqârî, H.-Şîrâzî, A.E., *Bâverhâ-yê ‘Âmiyâne-ê Merdum-ê Îrân*, Neşr-ê Çeşme, Tahran 1394 hş.
- Zûlfiqârî, Hesên, *Dâstân-hâ-yi Emsâl, İntişârât-i Mâzyâr*, Tahran 1385 hş.
- _____ *Ferheng-ê Bozorg-ê Žerbu’l-Meselhâ-yê Fârsî*, I-II, Tahran 1388 hş.
- A: Arapça.
- F: Farsça.
- hş: hicrî şemsî.
- K: Kurmancî.
- S: Soranî.
- T: Türkçe.

MELA MEHMÛD AN JÎ *HEMÎDÎ*: ŞA'İRÊ BERÎ MELAYÊ CİZİRÎ Û YEKEM MULEMME'A KURDÎ (Mela Mehmûd Or *Hemîdî*: The Poet Before Melayê Cizîrî And The Writer Of The First Mulemme')

Tehsîn İbrahim DOSKÎ¹ - M. Zahir ERTEKİN²

PUXTE

Wekî ku ji sernavê jî eşkere dibe, du diyardeyên nû, dê cih bigirin di vê nivîsarê da. Yek jê, bi dîtina mulemme'a Mela Mehmûd (Hemîdî) keşîfbûna şa'îrekî berî Melayê Cizîrî ye, yanî, berî Melayê Cizîrî, şairên kurmanc hebûn. Eger Elî Herîrî hevçaxê Melayê Cizîrî be, vêca destpêka edebiyata kurdî kurmancî ya klasîk bi dîtina helbesta Hemîdî tê guherîn. Ya din, guherîna tarîxa nivîsîna mulemme'a kurdî ye, wate; beriya Ehmedê Xanî ji sed salî zêdetir mulemme'a çar zimanî ya bi kurdî-kurmancî hatiye nivîsîn. Ev nivîsar li dor hin boçûn û angaşên halbestkar û helbestkariya kurmancî ya klasîk ya berî Melayê Cizîrî dizivire. Herwiha li ser mulleme'a Hemîdî -ku destpêka mulemme'a kurdî-kurmancî ye- û şa'îrê wê radiweste. Berî ku mijar bê ser Hemîdî û mulemme'a wî destpêkeke kurt bo mijarê dê bihê pêşkeşkirin. Piştî wê derketina mulemme'an û pêdiviya wan bo şairan, mulemme' li nav şairên kurd û psîkolojiya nivîsîna mulemme'an dê were nixandin.

Peyvên Sereke: Destpêka Edebiyata Kurdî, Mulemme', Melayê Cizîrî, Ehmedê Xanî, Mela Mehmûd (Hemîdî).

ABSTRACT

As it is obviously understood from the title there are two new topics to be dealt within this article, the first of which is about a new discovery of a poet, namely Mela Mehmûd (Hemîdî), who has lived before Melayê Cizîrî

1 Lêkoler

2 Doç. Dr. Zanîngeha Bingöl, Fakulteya Fen Edebiyatê, Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî (zahiretekin@hotmail.com).

(Nîşanî), owing to a *mulemme'* (a poem consisting of at least two languages) written by him which means that there used to be Kurdish poets before Melayê Cizîrî. If Elî Herîrî is accepted as a contemporary with Melayê Cizîrî, then Hemîdî's poem should be regarded as the beginning point of the classical Kurmanji dialect of Kurdish. The latter is about the change in the date of the first written *mulemme'* which means that there were *mulemme'*s written in Kurmanji Kurdish a century before Ehmedê Xanî. This article covers certain viewpoints and arguments about the poetry and poets before Melayê Cizîrî. It also refers to the first *mulemme'* written in Kurmanji Kurdish and to its poet Hemîdî. There is an introductory section which includes some background knowledge before giving details about *mulemme'* and Hemîdî. In the second section the reader is informed about the emergence of *mulemme'*, the reasons why Kurdish writers needed to use it, its position among Kurdish poets and the mood that produced it.

Keywords: The Beginning of Kurdish Literature, Mulemme', Melayê Cizîrî, Ehmedê Xanî, Mela Mehmûd (Hemîdî)

DESTPÊK

Ji bo edebiyata kurdî ya klasîk du unsûrên bingehîn hene. Yek ji wan destpêka wê ye. Li gorî her lehçeyêke kurdî destpêkeke têkûz mijareke girîng e. Lêgerîn di vê biwarê da berdewam in. Ya duyem jî li gor serdeman dabeşkirina edebiyatê ye. Divê ev herdu diyarde ronî bibin, ta di nava vê edebiyatê da guman nemînin û lêkolêr bi hêsanî bikaribin li ser naveroka wê xebatan bikin.

Destpêkeke teqez bo Edebiyata kurdî ya klasîk ta îro nehatiye selmandin. Roj bi roj berhemên nû derdikevin û lêkolêr bi çavekî tarîxî jî li wan berhemên dinîhêrin, ka gelo bo destpêka edebiyata kurdî tiştêkî nû heye yan na. Bi rastî dîtina materyalên nû yên vê biwarê, kelecaneke jî dide meriv. Bidestxistina berhemên nû bo diyarkirina sînorên vê edebiyatê jî pir girîng in. Bi dîtina her berhemekê, helbestekê hetta malikekê, hem kewara edebiyata kurdî ya klasîk tê dagirtin hem jî bo dûvçûn û biryarên rêkûpêk, fersend dikevîne destê me. Lê her çawa be, gotina dawî ango biryara zexim heta niha nehatiye dayîn û bi re'ya me bo biryarên teqez hê jî zû ye. Loma tiştên ku dikevî ber destên lêkolêran, eger tiştên pir nû bin û qabilî dîrokguherînê bin, wê çaxê meriv dikare bêje *'li gorî tesbîtên me, heta niha ya herî kevn ev e. Yan; berî vêya heta niha tu helbest, dîwan, mesnewî... nehatiye dîtin. Yan; heta ku yeke kevintir were dîtin divê ev weke ya pêşîn ango weke destpêk were pejirandin û h.w.d.'* Divê jî bo îhtiyadê şerhek were danîn. Loma çawa ku tê zanîn, qada edebiyata kurdî ya klasîk, ji layê alav û pirlêhçeyî û erdnîgariyê va belawela ye. Loma xebatên vê qadê hem hêdî dimeşin û hem jî bi zehmetî berdewam dibin.

Tevî ku hin lêkoler, edebiyata kurdî, li gor sedsalan dabeşî serdeman dikin jî, hêja ye ku meriv bipirse ka gelo krîterên vê dabeşiyê çi ne? Ew berhemên ku weke klasîk tên binavkirin, ka gelo bi rastî jî klasîk in an na? Edebiyata klasîk a kurdî, bi muslimbûna kurdan dest pê dike yan na?³ Bivênevê ev pirs, hemû muhtacê bersivan in. Bi derbasbûna demê, bi dîtina belgeyên nû re û bi xabetên zanistî yên vê qadê re, pêderpey wê ev pirsên jor bersivên xwe bi dest bixin.

Di rastiye da nivîsara me, mijara du gotaran di xwe da dihewîne. Ji ber ku herdu mijar pihêt bi hev va girêdayî ne, me herdu di gotarekê da civand. Herdu mijar jî bi dîtina helbesteke nû ya kurmancî re 'eleqedar e. Ango dîtina helbesta *Hemîdî* bi kevinbûna xwe, dikare destpêka dîroka edebiyata kurdî biguherîne. Heman helbest ji ber ku ji aliyê şiklî va mulemme'e, guherîneke din jî di vê cureyê da pêk tîne.⁴ Loma destpêkeke nû bo edebiyata klasîk a kurdî û bo mulemme' û medhîyeyên kurdî bi hev ra ketin nava vê gotarê. Ji ber vê yekê em ê li ser du beşên bingehîn gotarê dabeş bikin û binbeşên wan jî li gorî vê dabeşkirinê parve bikin.

Gotara me li ser berawirdiya mulemme'an, kalîteya wan, bandora wan, hûrgiliyên taybetiyên wan nasekine. Gotara me bi peydabûna helbesteke nû û tarîxkevin, angaşt dike ku destpêka edebiyata kurdî ber bi guherînekê va diçe û herwiha mulemme'a kurdî jî guherîneke balkêş bi dest dixê. Helbet ev angaşt bi peydabûna hin keşkol, dîwan û mecmu'eyên kurdî yên nû dikare bê guherîn û şî'rên hîn kevintir bê bi dest xistin. Di vî warî da xebatên lêkoleran berdewam in.

1. HEMÎDÎ Û DESTPÊKEKE NÛ BO EDEBIYATA KURDÎ YA KLASÎK

1.1. Destpêka Şitlên Şî'ra Kurmancî û Nêvenga Hevotina Şa'îrên Klasîk

Şî'ra klasîk a kurdî şî'ra çand, bawerî û zanîne ye. Ev tradîsyon encama daneheveke mezin e. Şa'îrên vê kevneşopîyê berî ku dest bi nivîsîna şî'rê bikin, fêrî vê tradîsyonê dibin, şa'îrên berî xwe dixwînin. Ji danehev û mehsûlên berî xwe qenc haydar dibin û wekî hewesekê na, bes karekî cidî dest bi nivîsîna dikin. Helbet fêrbûna 'erebî û farisî jî ji bo şa'îrên kurdî karekî girîng e û ev hînbûna van zimanan jî parçeyek ji pedagojiya vê tradîsyonê ye. Şa'îrên vê tradîsyonê di perwerdeya şa'irtiyê da, bi xwendin, têgihîştin û jiberkirina helbestên berî xwe dest bi kar dikirin.⁵ Piştî van karan, şa'îran dest bi reşbelekên xwe dikirin. Helbet di vê êwrê da heweskar û helbestkar ji hev diqetiyên. Ên ku ji bo hewesekê dest bi şî'ran dikirin, di demeke kurt da jê dûr diketin. Yên ku berdewam diki-

3 Ayhan Meretowar, "Sînorên Edebiyata Kurdî Ya Klasîk", *Nûpelda*, Wan 2015, j. 20, r. 48.

4 Hem di cûreyên nezmê da û hem di teşeyên nezmê da: lewra ev helbesta Hemîdî, hem mulemme'e û hem medhîye ye.

5 Ömer Faruk Akün, "Divan Edebiyatı" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1994, r. 413.

rin, pêşve diçûn û şarezatiya wan berbelav dibû. Meriv dikare bibêje îro jî rewşa helbestkarîyê ‘eynî ye.

Vêca dema ku em behsa despêka şî’ra kurmancî dikin; ‘ka ji bo cara yekem kengî û li ku hatîye nivîsîn’ dipirsin û sohbet tê ser nîfşê yekem ê wan şa’irên kurmancî ên ku berhemên wan gihîştine me. Ew jî nîfşê ‘Elîyê Herîrî û Melayê Cizîrî û Feqîyê Teyran e. Ev hersê şa’ir jî şareza ne di honandina helbestên xwe de û gelek serkeftî ne. Vêca pîrsek tête heşê meriv: ‘Gelo tiştêkî ber’eql e roja ku şî’ra kurmancî peyda bû ew li wê asta bilind be ya ku şî’ra Mela xwe pê gihandîye?

Di bersîvê da gelek caran em dibêjin, pêdivî heye berî peydabûna vê nîfşa mezin a şa’iran, hinek şa’irên din hebin, şî’r bi kurmancî nivîsîbin û şî’ra wan hêdî hêdî werar kiribe heta gihandibe vê pileya bilind a em li nik Melayê Cizîrî û serdema wî dibînîn û ev gotina nezerî/teorîk a em dibêjin hinek caran bi rengêkî ‘emelî/pratik jî delîl li ser peyda dibin, jêderên dîrokî car car hinek navan didine me em pê dizanîn ku rastîyek bo vê gotina me ya borî heye. Belê berî helbestvanên serdema Melayê Cizîrî jî helbestvanên kurmancî nûs hebûne, şî’r û dîwan bi kurdî nivîsîne, eger çi heta niha tu berhemê wan negehiştibe me jî.

Wek nimûne di berhema Şerefîxanê Bidlîsî da dibînîn dema ew behsa Mîr Ye’qûbê Begê kurê Mihemed Begê Zerqî yan Zerkî dike, dibêje: “Wî selîqeyeka ‘ecêb di vehandina şî’ran da hebû û wî komek şî’r di babetê tewhîdê de nivîsandîye. Pirên şî’rên wî bi kurdî ne, heta dîwaneke wî heye.” Ev mîr hevçaxê sultanê Osmanî Silêmanê Qanûnî bû û ew di sala 1542an da, li şûna birayê xwe Şahqulî bûye hakimê Zerqê li devera Mêrdînê û nêzîkî 25 salan hukum kiriye. Paşê, wî kurê xwe Dûman li cihê xwe danîye û piştî hingê bi sê salan, yanî li dora salên 1569an wefat kiriye.⁶

Di hinek cihên dî de jî Şerefîxanê Bidlîsî îşaretê dide li sedsala şanzdehan û belkî berî hingê jî, hinek şa’ir hebûn şî’rên xwe bi zimanê xelkê vedihonandin û xelkê şî’rên wan ji ber dikirin û li hilkeftinan digotin. Yanî guman tê de nîne ku berî nîfşa Melayê Cizîrî şa’ir hebûne ku şî’rên xwe bi kurmancî nivîsîne. Lê mixabin çu berhemên vê qonaxê hêj negehiştîye me. Loma herdem me digot: “Em nizanin kanê rojek dê were ku em hinek ji wan berheman bibînin? Belê bizav û duwîçûn û lêkolînên vekolerên me yê berdewam û dîtina wan bo hinek keşkol û destnivîsên kevn ên hêj di pirtûkxaneyên taybet û giştî de veşartî mane û peyda kirina wan bo hinek durr û mirwarîyên pêşîyan, hêvî û umîdê li nik me peyda dike ku dîtina hinek ji wan berhemên behs jê hate kirin, karekî hêsa nîne. Loma em dikarin bo şa’irên me yê kevn û heta niha nehatine zanîn bibêjin; şa’irên qonaxa berze, ango wendabûyî.

6 Şerefîxanê Bedlîsî, *Şerefîname*, (Wergêran Bo ‘Erebî: Mihemed Cemil Rojbiyanî), Çapa 2., Erbil 2001, r. 415-416.

1.2. Şa'îrekî Qonaxa Berze û Serhatiya Peydakirina Şi'ra wî: Mela Mehmûd

Yek ji şa'îrên qonaxa berze ji dîroka edebîyata kurmancî ku heta demeke nêzîk kesî hay jê nebû û kesî nedizanî ku wî berhemeke kurmancî heye, şa'îrê Badînî Mela Mehmûd e. Nasnavê wî yê helbestê *Hemîdî* ye. Derbarê vî nivîskarî da xebatên ku heta niha hatine kirin û tespîtên hatine kirin bi vî awayî ne;

a. Serhatiya peydabûna wî digihîje sala 1998. Wexta ku Prof. Mes'ûd Kitanî⁷ nivîsarek li dor hinek şî'r û şa'îrên kevn di hijmara 6ê da, di kovara Peyv da, ya li Dihokê derdiket belav kir û di nivîsîna xwe da şî'rek ji destnivîseke kevn veguhast û bi wê niyetê belav kir ku ew şî'reke Mela Husênê Bateyî ye. Dema ku Kitanî ev şî'r bi vê niyetê belav kir, li ser hizra wî nebû ku ew şî'r ya şa'îrekî dî ye û gelek berî Bateyî jiyaye, belkî berî nifşê Melayê Cizîrî jî jiyaye û kesê ev çende aşkera kirî Se'îd Dêreşî bû.

b. Se'îd Dêreşî⁸ ew di nivîseke xwe da, di hijmara yekem a kovara Dîrokê da, sala 2013an weşandibû, lêkolîn li ser vê şî'rê kiribû û dabû aşkerakirin ku ev şî'r a şa'îrekî kevn ê Badînî ye, sedsala şazdê zayînî jiyaye û hevçaxê mîrê Amêdiyê yê navdar Sultan Husênê Welî ye û nasnavê wî yê şî'rî Hemîdî ye.

c. Tiştê ku mamoste Se'îd Dêreşî jî bîr kiribû ku destnîşan bike, ev e ku navê vî şa'îrî yê rast Mehmûd e, wekî ew bi xwe di malikeke helbesta xwe da dibêje:

“Mehmûdo xweş tişt e ‘ilm xasme ji bo xelqê mela”

Wekî em dibînin şa'îr di vê malikê da gazî xwe bi xwe dike û dibêje: “Ey Mehmûd, ‘ilm tiştêkî xweş e bo hemî kesan, bi taybet bo mirovê wekî te mela be.”

Nasixê destnivîsê li pêşiya şî'rê ev gotina farisî nivîsiye, dibêje: “*Der sîfetê dîwanê Sultan Huseyn ez goftarê Hemîdî*, yanî: *Ji gotina Hemîdî di der heqê sîfetên dîwana Sultan Husênî da*”. Ji vê gotina wî têtê famkîrin ku xwediyê vê şî'rê *Hemîdî* ye û mijara şî'ra wî li dor medh û wesfên koşk û dîwana Sultan Husênî ye.

7 Mes'ûd Kitanî: Navê Mes'ûd Hacî Baba Mistefa Kitanî ye. Di sala 1933an da li Amêdiyê hatiye dunyayê. Di 2017an da wefat kiriye. Ronakbîr, nivîskar, helbestvan û folklorhezê kurd bû. Ji 50 zêdetir berhemên wî hene, derbarê dîrok, wêje, zanistên sirûştî û hwd da. (Bnr: https://ku.wikipedia.org/wiki/Mesûd_Kitanî: (pêgehîn: 01.03.2019.)

8 Se'îd Dêreşî: Di sala 1958an li gundê Dêreşê hatiye dunyayê ku dikeve nav tixubê qezaya Amêdiyê ku Amêdiyê jî di berê da paytexta mîrgeha Badînan bû. Niha jî bajarokê Amêdiyê di tuxubê parêzgeha Dihokê da ye. Ji sala 1995an û vir va li Elmanyayê dijî. Gelek xebat û berhemên wî yên li ser dîrok û edebiyata kurdî hatine weşandin. Bnr. Dîwana Wedaî (Amd. Seîd Dêreşî), Weşanên Nûbihar, Stenbol 2012.

1.3. Sultan Husênê Welî

Sultan Husênê Welî ew sultanê xwedîyê koşka mîrê navdar ê Amêdî ye. Ew di sala 1533yan ê mîladî da piştî mirina bavê xwe Hesên Begê bûye mîrê Amêdîyê û sîh salan heta mirina xwe sala 1573an hukum li devera Badînan kirîye û ji kitêb û jêderên dîrokê xuya dibe ku ev mîrê Badînan kesekî bi hukum bû û li hinek demên hukmê wî ew deverên herêma mîrnişîna wî jî ketibû bin destê wî û belkî ji ber vê çendê bit wî nasnavê sultan wergirtibe. Herwiha diyar e ew mirovekî camêr û dîndar bûye lewra jê re digotin Sultan Husênê Welî. Sultan Husênê Welî gelek karên hêja di demê hukumraniya xwe de kirine û karê wî yê ji hemiya berçavtir avakirin an nûjenkirina Medreseya Quba bû, ya bi sedan salan wek zanîngeheke mezin bû li wê deverê û hijmareke mezin a zana û edîban ders lê xwendîbûn û ders dabûn.⁹

Diyar e, Sultan Husênî koşkeke ava û xweş li Amêdîyê hebûye, gelek zana û edîb û maqûl lê kom dibûn û yek ji wan *Mela Mehmûdê* şa'îr bi xwe bûye û wek wefadariyekê bo vê koşkê û xudanê wê, xwestiye ku şî'rekê di wesfê koşkê da birêse. Ew şî'r jî ev şî'r e ku ev nivîsar li ser wê hatiye avakirin.

Ji naveroka şî'rê tête zanîn ku dema *Hemîdî* ev şî'ra xwe nivîsandîye Sultan Husên hêj li heyatê bûye. Lewra ew, du'ayê bo wî dike ku koşka wî her û her ava bimîne. Lewra me berê jî gotibû ku Sultan Husên di sala 1573 de miribû. Vêca divê em bibêjin dîroka vehandina vê şî'rê berî vê salê ye. Wate: *Mela Mehmûdê Hemîdî* hevçaxê mîr Ye'qûbê Zerqî bû û berî Melayê Cizîrî bû.

1.4. Şî'ra Mulemme'î ya Hemîdî ji Aliyê Şîkl û Naverokê ve

Ev şî'ra Hemîdî ji aliyê teşeyê ve qesîde ye û di eslê xwe de ji 28 malikan pêk tê. Lê ji ber ku malikeke 'erebî ketîye, li ber destê me 27 malik hene. Ji aliyê ruxsarî ve li ser behra remelê hatiye nivîsandin. Wezna wê bi vî rengî ye: *fa'îlatun/fa'îlatun/fa'îlatun fa'îlun*. Şî'r ji çar zimanan pêk tê: kurdîya kurmancî û tirkîya osmanî, farisî û 'erebî. Xuya ye ku Hemîdî di van her çar zimanan da şareza bûye. Hêjayê gotinê ye, ku piştî *Hemîdî* nêzîkî sed û pêncî salî Ehmedê Xanî jî hatîye û helbestek bi van her çar zimanan vehandîye. Piştî Xanî jî bi taybet li binê bandora Xanî mulemme'ên kurdî hatine nivîsandin.

Ji layê naverokê ve ev şî'r –wekî ku me li jorê behs jê kiribû- li dor saloxetê koşka Sultan Husênê Welî ye û tiştê balkêş ew e ku, şa'îr li cihekî du'ayê bo mîrê Amêdîyê dike ku kurd hemî bo wî bibine silavkêş û li pêş wî rawestin. Ango *Hemîdî* dixwaze ku Kurd hemî bikevine bin xizmeta wî û xwe li ber wî biçemînin.

9 Dîrokvan Dr. 'Îmad 'Ebdusselam Reûfî kitêbek bi zimanê 'erebî li dor jîn û karên Siltan Husênê Welî nivîsiye û ew li sala 2009an li Hewlêrê hatiye weşandin. Di wê kitêbê de ew bi berfirehî behsa vî mîrî û serûberê devera Badînan a li serdema wî dike. (bnr. 'Îmad 'Ebdusselam Reûfî, *Es'-sultan Huseyn el- Welî, Emîr-î Behdînan*, Hewlêr 2009.)

Helbet mijarên helbestê tenê medhê koşka Sultan Hesenê Welî nîne. Hemîdî ji serî heta malika hijdehem behsa bihar û siruştê dike. Herwekî biharîyeyê ye. Malika 19an a texellusê ye. Ango li gorî dabeşîya qesîdeyê ji nesîbê derbasî medhîyeyê dibe. Ev jî tê vê wateyê ku Hemîdî gelek baş hay ji teşeyên nezmê yê berî xwe hebûye û ev pîvanên qesîdeyê bi hostetî di vê helbesta xwe da bi kar anîye. Ji malika 20 heta malika 23 pesnê Sultan Hesenê Welî dide. Ji wî rê duayan dike. Çar malikên dawî dikevin beşa fexrîyeyê ku *Hemîdî* pesnê xwe dide.

Li vê derê divê ku em vê şî'rê hemî li ber çavên xwendevan û lêkoleran daynin. Her çend ev metnê ku me latînzê kir, ji kêmasîyan vala nîne. Lewra me yekser jî destnivîsa resen wernegirtiye. Belkî me ew jî daneya çapkirî ya *Kitanî* û *Dêreşî* wergirtiye û *Dêreşî* bi xwe jî ew jî ya *Kitanî* wergirtiye. Yanî destnivîs ne li cem me ye û ne jî li cem *Dêreşî* hebûye ku em lê bizivirin û cihên berguman tekîd bikin. Di helbestê da malikên kurdî û 'erebî çendekê ji yê osmanî û farisî baştir hatine hûnandin.

2. MULEMME'

2.1. Mulemme' û Destpêka wê

Bêguman dema millet têkelî hev dibin, pir tiştan ji hev werdigirin, pirlayane dikevin bin bandora hev. Ev tiştêkî asayî ye. Kurd piştî misilmanbûnê, ji aliyê çand, huner û ayînî ve ji ber ku zimanê dîne îslamê yê resen bû, ketin bin bandora 'erebî. Medreseyên li Kurdistanê vebûn bi vî zimanî meşîyan. Ders û mufredat û materyal ekserî bi 'erebî bûn. Ev jî bû deriyek ku kurd di 'erebî de mahir bibin, bi hezaran cild pirtûkên 'erebî binivîsin, bixwînin û bidin xwendin. Lewra zimanê 'ilm û zanîne ew bû, herwiha zimanê Dîne Îslamê (Qur'an- hedîs) jî 'erebî bû. Ev bandor ne tenê bo kurdan, herwiha bo faris û tirkan jî di heman raddeyê de bû. Farisî jî piştî erebî weke zimanê edeb û helbestê dihate zanîn û ew jî piştî 'erebî weke zimanê duyem di nava zanayanên kurd da belav dibû, gelek edîben kurd bi vî zimanî berhem dianîn wicûdê. Tirkî jî ji ber ku zimanê dewleteke serdest bû ku kurd di nava sînorên wê dewletê da dijîyan, bivênevê dihate elimandin û 'emilandin. Vêca mulemme' qadeke helbestê ye ku şa'îr bi gelek zimanan govenda peyvan digerin.

Mulemme' di ferhengên da di wateya; rewşen kirin, perçeyên xwedî rengên cuda, rengorengo, ajalên li ser çermê wan lekeyên ne ji rengê postê wan heye da ye¹⁰. Wateya wê ya edebî; "helbesta ku bi çend zimanan hatiye nivîsandin" e.¹¹

10 <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/%D9%85%D9%84%D9%85%D8%B9/> (pêgehîn: 24/06/2019); (<http://www.vajehyab.com/moein/%D9%85%D9%84%D9%85%D8%B9/>) (pêgehîn: 24/06/2019)

11 Salahaddin Bekki, "Aşık Tarzı Şiir Geleneğinde Mulemma", *I. Uluslararası Aşık Sümmani ve Aşıklık Geleneği Sempozyumu Bildirileri*, Birleşik Yayınları, Ankara 2012, r. 485.

Eger şî'r bi şêweya mulemme'ê hatibe nivîsîn û *xezel* be, ji wê re *xezela mulemme'*, bi teşeya *murebbe'* be, *murebbe'a mulemme'* tê gotin.¹² Helbestvanan bi vî şiklî xwestine ku hunera xwe nîşan bidin.¹³ Di vê hunerê da du ziman, sê ziman, çar ziman û hetta 6-7 ziman jî dikare bikeve nava helbestekê.

Wek kevneşopiyeye edebî, di edebiyata milletên misilman da em rastî mulemme'an tîn. Di van cûre helbestan de her komerêzeke helbestê, ji çend zimanên cihê cihê pêk tê. Çawa ku şairên ereb, di yekeyên nezmî yên beytên helbestên xwe yên mulemme'î de, di rêza serê ewil de cih dane zimanê xwe, peyra jî cih dane zimanê din; şairên faris û tirk jî bi vê terzê helbestên xwe hûnane. Îca gava meriv li mulemme'ên kurmançî û kirmançkî dinihêrin, ne bi temamî be jî wan, di rêzên yekeyên nezmî yên helbestên xwe da serê ewil, bi dorê cih daye zimanê erebî, peyra farisî, peyra tirkî û peyra jî wan cih daye zimanê xwe.

Di edebiyata erebî da nimûneyên pêşîn ên vî cureyî, ji layê kesên neereb ve hatine nivîsîn. Paşê hin şairên ereb jî mulemme'ên du zimanî nivîsandine.¹⁴ Li nav farisan ev cure helbest di sedsala 10an da ji layê ebu'l Hesên Şehîd bin Hesên Belxî ve hatiye nivîsandin¹⁵. Ebû Cafer Endabî jî di vê sedsalê da mulleme' nivîsiye. Piştî wan, Se'dî, Mewlana, Hafîz û gelekên din di vê cureyê da hunera xwe nîşan dane.¹⁶ Di edebiyata tirkî da baş nayê zanîn ka ev cure bi kê dest pê dike lê di vê edebiyatê da mulemme' bêtir bi du û sê zimanan (erebi-tirkî-farsi) hatine nivîsîn.¹⁷

Heçî kurdî ye, Ehmedê Xanî heta niha weke dahênerê vê cureya edebiyata kurdî ya klasîk dihate zanîn¹⁸. Lê bi dîtina helbesta Hemîdî ku mijara vê gotarê ye, ev destpêk guherî. Loma ji niha û pê ve mulemme'a kurdî divê bi Hemîdî bê destpêkirin. Piştî Hemîdî jî gelek şairan bi vê cureyê helbest nivîsandine. Bo nimune: Melayê Cizîrî (1567-1640), Ehmedê Xanî (1650-1707), Mela Ehmedê Xasî (1866-1951), Mistefa Begê Kurdî (1782-1859), Nalî (1797-1855), Çapaxûrî (1943-/-), Salim (1800-1866), Şêx Rîza Telebanî (1842-1910) û hwd.

12 İskender Pala & Rîza Kurtuluş, "Mûlemma", DİA, XXXI, Ankara 2006, r. 539.

13 Pala & Kurtuluş, h.m. r. 539.

14 Kadri Yıldırım, Klasik Arap, Fars, Türk ve Kürt Şiirinde Mûlemma, *Mûlemma* Dergisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin 2013, r. 7.

15 Reza Xebazeha, Berresiyê Tedbîqî yê Xezelhayê Mulemme'ê Camî Ba Xezelhayê Mulemme'ê Se'dî û Hafîz, Fesinameê Texessûsî, Sebke Şonasiyê Nezm û Nesrê Farsî (Beharê Edeb) 'İlmî-Pijûheşî, salê Şeşom, Şomareê Ewwel, Behar 1392, 149-169, r. 150.

16 Cem Dilçin, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, TDK, Ankara 1983, r. 507.

17 Pala & Kurtuluş, h.m., r. 539.

18 Li vir mebesta me ji dahênera vê cureyê, nivîsandina mulemme'a çar zimanî û hevgerî ye. Eger na, helbet Melayê Cizîrî beriya Ehmedê Xanî mullem' nivîsiye lê ne bi pergel, ne çarzimanî û ne hevgerî. Loma weke qenee'eteke giştî Ehmedê Xanî heta niha damezrînerê vê cureyê dihate pejirandin. Bi dîtina helbesta Hemîdî ev rewş hate guhertin.

2.2. Mulemme' li nav Şairên Kurd

Çawa ku tê zanîn –heyf û mixabin- zanayên kurd berhemên xwe piranî bi zimanê zikmakî nenivîsîne. Lê xwe ji wê çêja nivîsina bi zimanê dayikê jî mehrûm nehiştine. Di nava kevneşopîya berhemdayîna kurdan da, hin helbestvan hene ku tenê bi zimanê xwe nivîsîne. Wek mînak Ehmedê Xanî, Melayê Cizîrî û hwd. Ên bi dudu, sise...zimanan nivîsandine jî hene. Gelek mînakên wan hene. Seyid Eliyê Findikî (1892-1967), Mela Xelîlê Sêrtî (1754-1843), Mela Nûrullahê Kodişkî (1918-2003), Mela Eliyê Baqustanî (1917-2002) û h.w.d. Hin jî hene di helbestekê da çend ziman têkelî hev kirine. Em ji vê ya dawî re mulemme' dibêjin ku wekî hunereke edebî jî wê re telmî¹⁹ jî hatiye gotin.²⁰ Vêca taybetiyên mulleme'ên kurdî hene ku di mulemme'ên zimanên din da tune ne. Bo nimûne mulemme'ên 'ereban û farisan bêtir du zimanî ne ('erebî-farsî). Yên tirkan bêtir sê zimanî ne (erebî-tirkî- farsî). Lê yên kurdî çar- pênc ziman di nav da hene (kurdî-erebî-farsî-tirkî). Zimanê pêncan hin caran dibe lehçeyê kurdî ya dîtir.

Ji ber ku mulemme' nîşaneyê serkeftîbûnê ya bikaranîna zimanan e, di vî warî da em dibînin ku kurd, ji hevdiñên xwe bêtir zimanan dizanin û di vê cureyê da bêtir xwedî hêz in. Meriv dikare vê rewşê wiha jî rave bike: Yên serdest zêde hewceyî nedîtine ku zimanê kêmaran fêr bibin, ji xwe pêdiviya wan jî bi vê yekê tunebûye. Lê zimanên serdestan xweber tete hînkirin. Lewra li nexşeya mulemme'an meriv binihêre, faris û ereban pêwistî bi fêrbûna zimanê tirkî nedîtine, tirkan jî qet bala xwe nedaye ku xwe fêrî kurdî bikin. Hem hewcedarî jî bi vê yekê nedîtine. Heta em dikarin bêjin ku şa'îrên kurmancan jî xwe fêrî zazakî nekiriye û bi zazakî nenivîsiye. Lê ev ji bo şa'îrên zaza ne wisa ye. Berovajî şa'îrên kurmancên klasîk, şa'îrên zaza bi kurmancî nivîsîne.²¹

2.3. Psîkolojiya Nivîsîna Mulemme'an

Dema meriv li psîkolojiya nivîsîna mulemma'an binêre du binaxe derdikevin ber çavan. Yek jê helbestvan dixwaze hunera xwe nîşan bide. Zanîna xwe ya pîrzimanî digel hunera şî'rê eşkere bike li nav ehlan. Ev tiştêkî siruştî ye bi ya me. Ya duyem, ji bilî zimanê zikmakî têkelkirina zimanekî din li nav helbestê, xwebiçûkdîtinek e û zimanên din hê bêtir mezindîtin e. Di binê wê xwebiçûkdîtinê da, mebesta xwe îspatkirinê xuya dike. Ango şair dixwaze rêyekê, çiyekî ji xwe re terxan bike di nava komeleya şî'ratîyê da. Ev sedema duyem, îro li nav kurdan bêtir berbelav e. Lê ne di mulleme'an da. Lewra ew kurdên ku meşhûrbûn û

19 Taybetiya vê hunerê ev e ku bi taybet di mulemme'ên du zimanî da dema malikên bi zimanê biyanê jî helbestê bê avêtin, helbest wateyek kamil werdigire bigire. (Reza Xebazeha, r 150)

20 Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lugatu*, Enderur Kitabevi, İstanbul 2013, r. 108. ; Reza Xebazeha, hb. r 150.

21 Ehmed Hilmî Qoxî, *Dîwana Camî' (Helbesta Mela Ehmedê Xasî)*, Îhsan Yayınları, Diyarbakır 2004, r. 145.

navûnîşanê di kurdî da nabînin berê xwe didin zimanên populer. Li vir, divê ev jî bê gotin ku carinan ji bo peyam bêtir bê bihîstin û belavkirin, hin caran siruştî û asayî ye ku bi zimanekî serdest bê nivîsandin. Lê wek 'edet bi her awayî, tevî ku derfeta nivîsîna bi zimanê maderzad hebe û meriv nenivîse, ew psîkolojiya ku me behs jê kir, tekîd dibe. Mixabin di bingeha psîkolojiya mulemme'an da jî ev bêhn hinekî heye. Yan na mesele tenê bi berpêşkirina îstîdadada şairtiyê nabe ku bê şerhkirin.

Li aliyekî din, mulleme' bi pîrzimanîbûna xwe dikarin bibin pîrek di navbera zimanan da ku gelê zimancuda bi vî awayî nêzîkî hev bibin. Lê bi ya me, mulemme'ên kurdî ev nêzîkahî nexistine nav gelên din. Heta belkî bandoreke nêzîkahiyê li ser lehçeyên xwe jî nekiriye. Loma ev xweşniyet tenê di teorîyê da dimîne .

2.4. Çarçoveyê Giştî bo Mulemme'ên Kurdî û Mulemme'nûsên Kurd

Em dikarin mulemme'an bi du şiklan dabeş bikin. Yek ji wan mulemme'ên hevgirtî (xurt) ye û ya din mulemme'ên şikestî (sist). Mulemme'ên hevgirtî li gorî pîvanekê hatine nivîsîn. Yanî helbest bi çend zimanan be, di her çarbendiyekê da risteyek ji zimanekî re tete veqetandin. Eger helbest pêncbendî be ev pîvan bo her bendekê tete tetbîqkirin. Ji ber vê qaîdeyê em ji van mulemme'an re dibêjin mulemme'ên hevgirtî. Nimûneyên vê cure mulemme'ê pîr nînin. Herçend ku hêj em di nava gerîn û kolînê da bin jî heta niha şairên ku bi vê terzê mulemme' nivîsandine ev in: Hemîdî²², Melayê Cizîrî (1567-1640), Ehmedê Xanî (1650-1707)²³, Şewqiyê Xanîneseb²⁴, Mele Mihemedê Liceyî²⁵, Mela Ehmedê Xasî, Mela Mehemedê Kavari, Nalî (1800-1856)²⁶, Salim (1805-1869)²⁷, Mistefa Begê Kurdî²⁸ (1812-1850), Şêx Riza Telebanî²⁹ (1837-1910), Kurdî,³⁰ Mele 'Ebdurrehmanê Melakendî (1843-1872)³¹ û hwd. helbet ev listeya dikare hê jî bê dirêjkirin. Ji bo vê cûre mulemme'an çarîna yekem a Ehmedê Xanî wiha ye;

Fate umrî fi hewake ya hebîbî kulle hal

Ahu nalem hem demem şod der firaqet mah û sal

22 Tehsîn İbrahim Doskî, Baxê İrem, Berhema Neçapbûyî, r. 16.

23 Qoxî, hb, r. 99.

24 Abdurrahman Adak, "Şewqiyê Xanî li pey Şopa Ehmedê Xanî: Berawirdkirinek li Ser Mulemme'ên wan ên Çarzimanî", Nûbihar Akademî, h.5, İstanbul 2016, r. 36-37.

25 Mela Mihemedê Liceyî, Dîwana Hadî, (Amd: Tehsîn İbrahim Doskî), Nûbihar, İstanbul 2012.

26 Yıldırım, hg, r. 8.

27 Yıldırım, hg, r. 8.

28 Yıldırım, hg, r. 8.

29 Yıldırım, hg, r. 8.

30 Yıldırım, hg, r. 8.

31 Qoxî, hb, r. 65.

Ger benîm kanim dilersen çokden olmuştur helal
Dîn û ebter bûm ji işqê, min nema eql û kemal³²

Mulemme'ên şikestî ew mulemme'in ku di malikan da, di bendan da ahen-geke têkûz tune. Zimanên ku di van helbestan da hatine bikaranîn li gorî qaydeyên mulemme'ên hevgerî nînin. Bêpergaliyek di dabeşkirina zimanan ên li nav helbestê da heye. Bo nimune; di hinan da sê riste zimanek e, risteya çaran tenê ji zimanekî cuda pêk tê. Di hinan da, ji bilî bendekê, yan malikekê yan risteyekê, ciyên mayî hemû ji zimanekî pêk tên. Di hinan da riste bûye du felqe. Felqeyek ji zimanekî pêk tê felqa din ji zimanekî din. Bi vî rengî gelek şikestin di nava dabeşkirina zimanên vê cure mulemme'ê da hene. Di edebiyata kurdî da em kîjan dîwanê vekin bi vî şiklî helbest hene. Bo nimûne; Melayê Cizîrî³³, Şêx Ehmedê Xanî³⁴, Feqiyê Teyran³⁵, Şêx Ebdurrehmanê Aqtepe³⁶, Hesbî³⁷, Kerbelayî³⁸, Şewqî³⁹, Wedaî⁴⁰, Hadî⁴¹, Dahî, Şêx Ehmedê Feqîr⁴², Baqustanî⁴³, Seyid Eliyê Findikî⁴⁴, Mela Eliyê 'İlmî,⁴⁵ 'Ebdulfettahê Hezroyî⁴⁶ û hwd. Em dikarin bi hêsanî bêjin ku şa'îrên kurd ê klasîk di vê babetê da pir serkeftî ne û ji hêla pîrzimaniya wan da ji ji şairên tirk, ereb û faris dewlemendtir in. Herwiha ji hêla hêjmara helbestên vê cureyê ji -herçend rajeneke teqez li ber destê me tunebe jî- li gorî lêkolînên ku me kirine, kurdî di asteke payebilind da ye. Şêx Ehmedê Feqîr di dîwana xwe da cih daye gelek mulemme'an. Hema hema hemû mulemme'ên wî şikestî ne. Li vê derê em ê ji dîwana wî mînakekê bidin.

32 Qoxî, hb, r. 375-376.

33 Melayê Cizîrî, *Dîwan*, Avesta, İstanbul 2012.

34 Ehmedê Xanî, *Hemû Berhem*, Lîs, Diyarbakır 2008.

35 Feqiyê Teyran, *Dîwana Feqiyê Teyran*, (Amd: Seîd Dêreşî), Lîs, Diyarbakır 2011.

36 Şêx Ebdurrehmanê Aqtepe, *Dîwana Rûhî*, Belkî, Diyarbakır 2013.

37 Şêx Hesbî Aqtepe, *Dîwana Hesbî*, Doz, İstanbul 2009.

38 Şêx Mihemed Kerbelayî, *Dîwana Kerbelayî*, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul 2002.

39 Abdurrahman Adak, "Şewqiyê Xanî li pey Şopa Ehmedê Xanî: Berawirdkirinek li Ser Mulemme'ên wan ên Çarzimani", Nûbihar Akademî, h.5, İstanbul 2016.

40 Wedaî, Seîd Dêreşî, *Dîwana Wedaî*, (Amd: Seîd Dêreşî), Nûbihar, İstanbul 2012.

41 Mele Mihemedê Liceyî, *Dîwana Hadî*, (Amd. Tehsîn İbrahim Doskî), Nûbihar, İstanbul 2012.

42 Şêx Ehmedê Feqîr, *Dîwana Şêx Ehmedê Feqîr*, (Metn û Lêkolîn: Hayrullah Acar), Nûbihar, İstanbul 2017.

43 Mela Eliyê Baqustanî, *Dîwana Baqustanî*, (Amd. M. Zahir Ertekin), Soran, Erbil 2017.

44 Seyid Eliyê Findikî, *Dîwan*, Nûbihar, İstanbul 2014.

45 Mela 'Eliy 'İlmî, *Dîwana Mela 'Elî 'İlmî*, (Amd. Nacatê Zivingî), Banga Heq, İstanbul 2012.

46 Mela 'Ebdulfettahê Hezroyî, *Dîwana Fethî*, (Amd. Tehsîn İbrahim Doskî), Nûbihar, İstanbul 2012.

Ji halê heyretê carek
 Nezertû fî meqamatî
 Di dil da eyyisî narek
 Bi batin şubhê mir'atî

Bi batin şewwişîm yek car
 Ji 'işqa dilberê bêçar
 'Uzar rû xunçe û gulzar
 Rumûzun fî mu'emmatî

Rumuz û xemz û rayata
 Ji but û lat û dayata
 Me dî nexmek ji nayata
 Tilismun fî bidayatî

Tilismê nêrgiza nazik
 Di çeşmî dîme î'cazîk
 Ji wî metnî me hindazîk
 Ehabet leysu xabatî

Ehabetnî bi vî rengî
 Bi nexm û şewt û hem dengî
 Ji toxa Farisê bengî
 Ji birca hût û xayatî

Ji birca çiçek û ala
 Binefş û sunbul û xala
 Ji berqa çeşme rûxala
 Selasîl fî bîdayatî

Selasîl silke menzûm in
 Ji berqa şemsê me'lûm in
 Ji enwaran ku me'dûm in
 Bera'tat û 'îbaratî

Bera'tet jî me'anî ne
 Bi tefsîr û mebanî ne
 Şemalat û meyamî ne
 Huwe fî kullî zerratî

Hewa qelbî nezer daye
Ji mir'atê xeber daye
Bi vî rengî semer daye
Şu'a'un fî îşaratî

Şu'a'a derdê min dûr e
Di behre qulzemê kûr e
Ji şewqa şûşeyê nûr e
Ji vê misbah û mişkâtî

Ji misbaha ezel îro
Li 'eşqa wê ez im gîro
Ji xunçeyna me hat bîro
Bî esbabîn we alatî

Bi esbabên sirre'l esma
'Ibaratê bi va nezma
Nezer de 'elleme'l-esma
Li xerrû bîn secdatî

Fexerrû succeden fi'l-hal
Ji şewqa Ehmedê bedhal
Fe ma zaxû bîla îmhal
Ji nexm û şewt û ze'qatî⁴⁷

2.5. Latînzekirina Helbesta/Mulemme'a Hemîdî

Wacib û lazim li her kes kin ji bo mîrê kubar
Hem senayan hem du'ayan da nemînin dîn û har

Weqt xoş der 'endelîban nale û efxanedar
Gül açılmış nalî û bülbül figanları birar

Da'îyê ma dewlet ba dewletsera ra wasf-î dar
Bulbulan ra naxme bayed der çemenzarî bihar

Min 'ecîbullahî înna qed nera bi'l-i'tîbar
Rewzetun ma xuyîret û we's-sirru fîha ma yudar

47 Acar, h.b., r. 226-228.

Peh çi nazik menzil e ji rengê behešta baqî ye
Têk kulîlkêt wê dibişkiftîne daim çar kinar

... ... raye-î bi kez padişahim qesrî kîm
Her taraf çîçekberî ağazları şeker yağar

Baxîban xuld ra rûyest elzamê tamam
Bezmgah şo kî amed minker ez ixtiyar

Hazîhî rewzatu'l 'adnîn fedxuluha faizîn
Eyyûha'l-Îslam û fe'tuwa feskunû darue'l-qerar

Gul şilêl şermende mane ji heyeta pur heybetê
Lew ser û çehvêt xwe têkdan li bin piyan daynane xwar

Gözlerin koyup aşığı dağların zanbakları
Ehl-î îz'anın bulanda bakmak olur bahar

Ser û ber pa istiyade yekdilî da'wa koned
Ya'nî îmî herkes ra yekdîlî ayed li kar

Qaîlun bil'halî 'en şe'ni'l-lezî yercû'n-nîda
Inne men ye'tî'l 'ula ma male 'enha bi'xtiyar

Sorgul û zergul bi de'wa ne li nîva çîmenê
Êk dibêt mehbûb ez im ya dî dibê ji 'işqême jar

Sünbül ile tutiya açık kurmuşlar dilleri
Kim biz hem tutiya vü kim biz hem zülf-i yar

Resm-î xidmetkarî amûz û be etraf-i çemen
Nîrgis şurîde kamed çar çeşm ez her kenar⁴⁸

Asemîn wek asûman tên serkuzot û bergirî
Batiyê xêrxwaz nebîtin daîma bît tazîdar

Harmanın xuşları her birisi Bexdadî dır
Şuvişler haliyle kimi bunda daden hatmi dar

48 Malikeka 'erebî li vê derê ketiye.

Tuxî şahî û qerenfil qehweî û şebubha
Manî der bitxane-î çîn kî keşîd in yadigar

Nadete'l-tubî fe tubî eyyûhe'l muste'mîlûn
Fî zîlalî kullî e'malîn bi i'zz û iftîxar

Ya Rebbî daîm mubarek bin li we dîwan û text
Cumleyê Kurmanc silavkêş bin bi pêş geştî xedar⁴⁹

'Adl û dadın taht û diwanın mubarek olalar
Zerrece olmaya gamdan koynunuzda bir gubar

Kaînat hest tarem sakinat-î şerq û xerb
Cumle-î ba tû ra ya Rab mubarek badîdar

Bareke'l-barî lekum eywanekum muddeî'z-zaman
Qed eradellahû fî exlaqîkum ne'te'l-weqar

Mehmudo xweş tişt e 'ilm xasma ji bo xelqê mela
Me divê mîzan di heybet wa l' bû eniya şehsuwar

Fazlınız ey Hemîdî 'ilm ile yetişen yoqdur
Eyleyem 'alem içinde almak olur namîdar

Der nucûm û hikmet û 'ilm-î meanî ta be şer'
Ey Hemîdî gerçi serraf û mihenk der pîşîdar

Edde'î bi'l-'ilm û fedlen men yusemma bi'l-Hemîd
Eyne men ye'tî mucîben bahîsen bi'l-îqtîdar

ENCAM

Bi peydabûna helbesta Mela Mehmûd (Hemîdî) destpêkeke nû ji bo edebiyata kurdî-kurmancî ya klasîk hate der. Ji ber ku berê bi Elî Herîrî dihate destpêkirin. Herçend li ser Elî Herîrî çu tarîxên teqez nebin jî, Ehemedê Xanî di Mem û Zîna xwe de behsa sê şairên kurd ên berî xwe dike ku yek ji wan jî Elî Herîrî ye. Ev jî qene'eta me dîtewisîne ku Herîrî hevçaxê Cizîrî û Feqî be. Eger wisa be Hemîdî vê gavê despêka edebiyata kurdî-kurmancî ye.

49 Mumkun e ku di eslê xwe da "pêşkêşî xedar" be.

Berî Hemîdî mulemme'ên 'erebî, farsî û tirkî bi du-sê zimanan dihatin nivîsandin. Nûnerê vê demajoyê jî Hemîdî ye. Lewra bi dîtina vê helbestê dahênerê mulemme'a kurdî heta ku mulemme'eke berya Hemîdî were dîtin divê Hemîdî were pejirandin.

Heta niha li gor daneyên ber destê me, destpêka helbestên mulemme'î, bi Melayê Cizîrî bû; bes piştî vê xebatê em pê serwest bûn ku berî Cizîrî, şairekî bi navê Hemîdî jî helbesta mulemme'î nivîsiye. Di pey Cizîrî, Xanî û Bateyî da hejmareke baş şairên kurmanç û kirmanc ev tradîsyon berdewam kirine.

Ferqa di navbera mulemme'a Hemîdî û Xanî jî ev e; Mulemme'a Xanî çargoşe ye, ji bendan pêk tê û her bendek jî çar risteyan pêk tê û her risteyek zimanek e. Lê ya Hemîdî jî malikan pêk tê. Her malîkek jî zimanekî pêk tê.

Ji ber ku Mulemme'a Hemîdî pesnê sultanekî û koşka wî dide, ev helbest mijara patronajê dixê bîra me. Lewra ihtîmal heye ku Hemîdî şa'irê serayê be. Bi vî awayî jî divê xebatên berfireh li ser wî û serdema wî bihin kirin.

Ji ber ku ev şî'ra Hemîdî pesnê sultanekî dide, wek cûreyê helbestê dikeve nava medhiyeyan. Ev jî eşkera dike ku destpeka medhiyeya kurdî jî bi Hemîdî destpê dike.

Çendîn ji bo mulemme'an sînorek bo hêjmara malîk an çarînan tunebe jî, heta vê gavê bi 28 malîkan dirêjtirîn mulemme'a kurdî jî ya *Hemîdî* ye.

Ji bo me nediyar e ka gelo Xanî hay ji Hemîdî hebûya yan na. Lê ji ber ku herduyan jî mulemme'a xwe bi çar zimanan hûnandiye, ihtîmal heye ku Xanî hay ji Hemîdî hebe û hinek yan hemû helbestên Hemîdî bi bi dest xisitbin û xwendibin. Lewra her çar zimanên wan jî eynî ne.

Bi dîtina vê şî'rê careke din rola keşkol, mecmu'e û pirtûkxaneyên taybet derkete holê. Di vî warî de divê kurd bêtir 'eleqedar bin û lêkoler jî divê xebatên xwe yê û qadê bilindir bikin.

ÇAVKANÎ

Adak, Abdurrahman (2016), "Şewqiyê Xanî li pey Şopa Ehmedê Xanî: Berawirdkirinek li Ser Mulemme'ên wan ên Çarzimanî", Nûbihar Akademî, h.5, İstanbul.

Akün, Ömer Faruk (2001), "Divan Edebiyatı" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul.

Bekki, Salahaddin (2012), "Aşık Tarzı Şiir Geleneğinde Mulemma", I. Uluslararası Aşık Sümmani ve Aşıklık Geleneği Sempozyumu Bildirileri, Birleşik Yayınları, Ankara.

Dilçin, Cem (1983), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK, Ankara.

Doskî, Tehsîn İbrahim (?) Baxê İrem, Berhema Neçapbûyî. ?

- Ehmed Hilmî Qoxî (2004), *Dîwana Camî' (Helbesta Mela Ehmedê Xasî)*, İhsan Yayınları, Diyarbakır.
- Ehmedê Xanî (2008), *Hemû Berhem*, Lîs, Diyarbakır.
- Feqiyê Teyran (2011), *Dîwana Feqiyê Teyran*, (Amd: Seîd Dêreşî), Lîs, Diyarbakır.
- Mela 'Ebdulfettahê Hezroyî (2012), *Dîwana Fethî*, (Amd. Tehsîn İbrahim Doskî), Nûbihar, İstanbul.
- Mela 'Eliyê 'İlmî (2012), *Dîwana Mela 'Elî 'İlmî*, (Amd. Nacatê Zivingî), Banga Heq, İstanbul.
- Mela Eliyê Baqustanî (2017), *Dîwana Baqustanî*, (Amd. M. Zahir Ertekin), Soran, Erbil.
- Mela Mihemedê Liceyî (2012), *Dîwana Hadî*, (Amd: Tehsîn İbrahim Doskî), Nûbihar, İstanbul.
- Melayê Cizîrî (2012), *Dîwan*, Avesta, İstanbul.
- Mele Mihemedê Liceyî (2012), *Dîwana Hadî*, (Amd. Tehsîn İbrahim Doskî), Nûbihar, İstanbul.
- Meretowar, Ayhan (2015), "Sînorên Edebiyata Kurdî Ya Klasîk", Kovara Nûpelda, H. 20, Wan.
- Pala, İskender & Kurtuluş, Rıza (2006), "Mülemma", DİA, XXXI, Ankara.
- Seyid Eliyê Findikî (2014), *Dîwan*, Nûbihar, İstanbul.
- Şerefexanê Bedlisî, (2001), *Şerefname*, (Wergêran Bo 'Erebî: Mihemed Cemîl Rojbiyanî), çapa 2., Erbil.
- Şêx Ehmedê Feqîr (2017), *Dîwana Şêx Ehmedê Feqîr*, (Metn û Lêkolîn: Hayrullah Acar), Nûbihar, İstanbul.
- Şêx Evdirehmanê Axtepî (2013), *Dîwana Rûhî*, Belkî, Diyarbakır.
- Şêx Hesîb Axtepî (2009), *Dîwana Hesbî*, Doz, İstanbul.
- Şêx Mihemed Kerbelayî (2002), *Dîwana Kerbelayî*, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul.
- Reza, Xebazeha, (1392), "Berresîyê Tedbîqî yê Xezelhayê Mulemme'ê Camî Ba Xezelhayê Mulemme'ê Se'dî û Hafîz", Fesinameê Texessûsî, Sebke Şonasîyê Nezm û Nesrê Farsî (Beharê Edeb) 'İlmî-Pijûheşî.
- Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lugatı*, Enderur Kitabevi, İstanbul.
- Wedâî, (2012), *Dîwana Wedâî*, (Amd: Seîd Dêreşî), Nûbihar, İstanbul.
- Yıldırım, Kadri (2013), "Klasik Arap, Fars, Türk ve Kürt Şiirinde Mulemma", Mulemma Dergisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin.

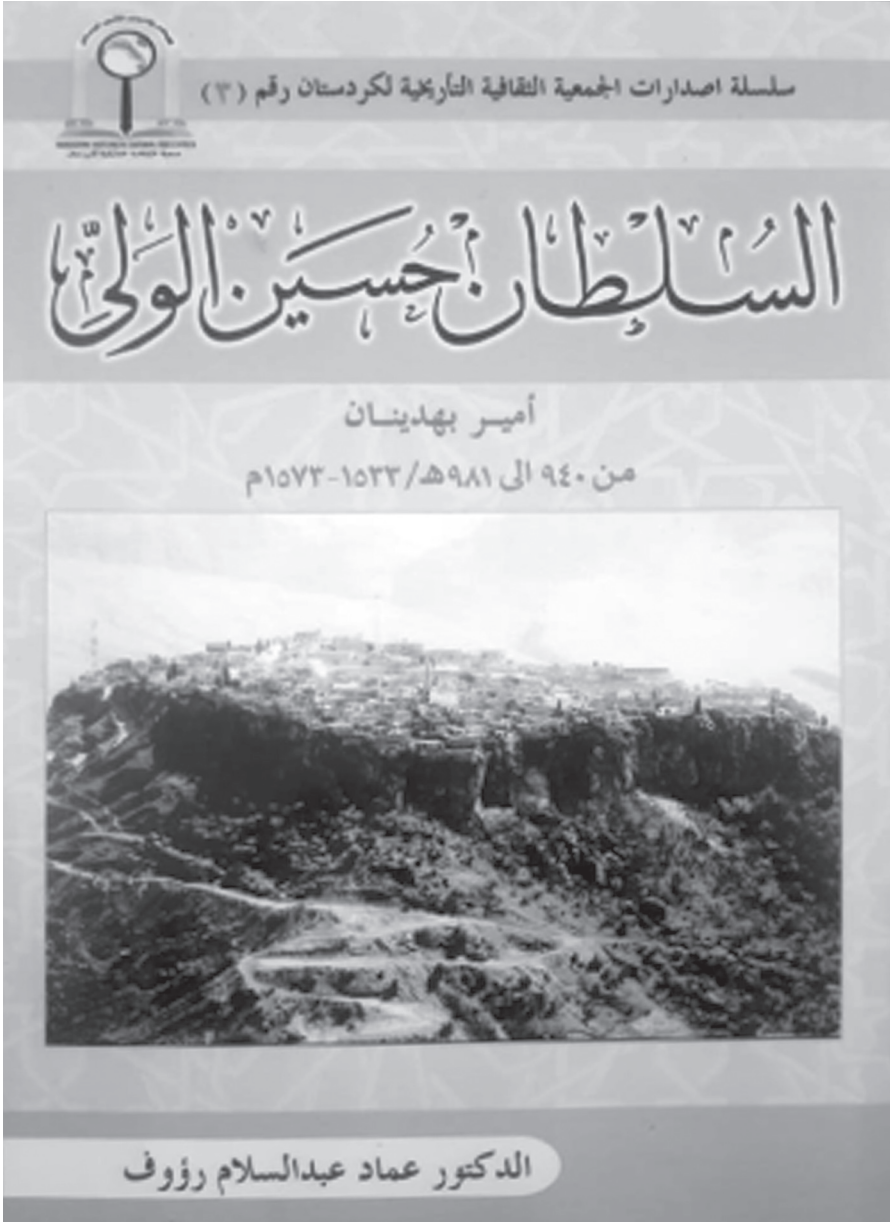
ÇAVKANIYÊN DIJÎTAL

https://ku.wikipedia.org/wiki/Mesûd_Kitanî: (pêgehîn: 01.03.2019.) <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/%D9%85%D9%84%D9%85%D8%B9/> (pêgehîn: 24/06/2019)

<http://www.vajehyab.com/moein/%D9%85%D9%84%D9%85%D8%B9/>(pêgehîn: 24/06/2019)

PÊVEK: Destxeta Şi'ra Hemîdî

TARİXÊ TİYATROYİ U EDEBİYATÊ ZAZAKİ DI TİYATRO (Tiyatro Tarihi ve Zaza Edebiyatında Tiyatro) (Theater History and Theater in Zaza Literature)

İbrahim DAĞILMA¹

KILMVATE

Edebiyatê Zazaki, Edebiyatê nuşteki ser hema newe yo. Esero Zazakiyo verin yo mewlid o. Ehmedê Xasi ino mewlid serra 1899 dı nušto. Esero dıyn zi, yo mewlid o. Ino mewlid serra 1906 dı hetê ‘Usman Efendiyo Babıcı ra omeyo nuştış. Edebiyatê Zazaki dı pê herfanê Latinki u hewayê modern dı nuştêyê verin 1960 ra pê nusiyeni u serranê 1990 ra pê ino ware dı xebati zêdiyeni. Tewirê kay u tiyatro dı eseri zi serranê 2000 ra dıma nusiyeni. Edebiyatê Zazaki ê modern dı berdevomi ri yo hişa hira u yo bedıliyayışo pit lazım ê; ino bedıliyayış qey tiyatroyê Zazaki zi lazım o. Zazaki, hem hetê zıwan hem zi hetê edebiyat ra wareyê modern biyayışi dı newe ya. Inay ra yo yema sıst ser runayışê edebiyat zuar o. Ina zuari, nuştışê kay u tiyatro dı zi xu ramuecnena. Kayê Zazaki serranê 90’ın ra heta eka qey daşınasnayışê yo şari u kulturê yın yo xizmet diyo. Serranê peyinan dı kayi Zazaki, yo çerçewaya ‘mizahi u ironi’ dı meseleyanê şexısan u şari ani verê çımani. Eger ma tiyatroyê Zazaki u tiyatroyê zobina edebiyatan binon tıver ma vineni ki Zazaki hetê tiyatro ra hema zaf newe ya u sıst a.

Kelimeyi Mıfteyi: Zazaki, Edebiyat, Tiyatro, Kay, Tiyatroya Zazayan

ÖZET

Zazaca Edebiyatı, yazılı edebiyat yönüyle henüz yenidir. İlk Zazaca eser, bir mevlittir, Ehmedê Xasi bu eseri 1899’da yazmıştır. İkinci eser de bir mevlittir. Bu mevlid 1906 da Usman Efendiyo Babıcı tarafından yazılmıştır. Zazaca latin harfleriyle ve modern havada ilk yazılar 1960’tan sonra yazılır ve 1990’lı

1 Öğr. Gör. Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, idagilma@bingol.edu.tr

yıllardan sonra bu alanda çalışmalar çoğalır. Oyun ve tiyatro türünde eserler ise 2000'li yıllardan sonra yazılır. Modern Zazaca edebiyatında devamlılık için geniş bir bilinç ve güçlü bir değişim lazımdır. Bu değişim tiyatro için de lazımdır. Zazaca, hem dil hem de edebiyat yönüyle modernleşme sahasında yenidir. Bu yüzden, gevşek bir zemin üzerine edebiyat inşa etmek zordur. Bu zorluk, kendini oyun ve tiyatro yazmada da kendini gösterir. Zazaca oyunlar, 1990'lı yıllardan şimdiye kadar bir halk ve onların kültürünün tanıtılmasında bir hizmet görmüştür. Zazaca oyunlar, kişilerin ve halkın meselelerini bir mizah ve ironi çerçevesinde göz önüne getirirler. Eğer Zazaca tiyatroyu ve diğer edebiyatların tiyatrosunu karşılaştırırsak Zazacanın tiyatro yönünden henüz çok yeni ve zayıf olduğunu göreceğiz.

Anahtar Kelimeler: Zazaca, Edebiyat, Tiyatro, Oyun, Zazaca Tiyatro

ABSTRACT

Zazaish Literature is still so new in written literature. The first work in Zazaki language is a type of Mevlit, the book in which the whole life, especially the birth of Prophet Muhammed is narrated in form of poetry, written by Ehmedê Xasi in 1899. Moreover, the second Zazaki work is also a Mevlit written by Usman Efendiyo Babic in 1906. The first modern works in Zazaki language with latin alphabate were started to be written after 1960, and since 1990, the works in Zaza literature have increased day by day. Afterwards, the works in the field of plays and theatre started to get increased after 2000's. An extensive conscience and a powerful transformation is required for the maintainability of modern Zazaki literature, which is also essential in the field of theatre. Zazaki Literature is new in the fields of both language and literature. Therefore, it is very hard to build a new literature on a weak ground. This hardship is especially seen in the fields of plays and theatre texts writing. Zazaki theatre has been servicing for introducing a nation and its culture since 90's. Zazaki plays release social questions to public within the scope of humour and irony. When compared with the theatre of other nations, it is seen that Zazaki language is very new and weak in terms of theatre.

Key Words: Zaza Language, Literature, Theatre, Play, Zazaish theater

DESTPÊK

Zıwan u kultur, heyatê insani dı unsuranê muhiman ra yê. Zıwan u kultur hem sebebê hem zi neticeyê yobinan î. Kultur ho verni do yan zıwan? Kultur erca yo yan zıwan? Cevabê ini persan dı teyna ma raviyerti ya:

Wırdı zi zêpi yê u bêyobinan kê m u sist moneni.

Însan, pê zıwanê xu qıymet geno u wareyê tedrisat, iqtisad, komel u edebiyati dı aver şıno. Riyê erdan dı ciya ciya zıwani esti. Her insan u komel pê zıwanê xu şınasiyeno u qıymet geno. Eger yo zıwan, qıseykerdış u nuştış dı aver nêşıyo u tepiya bımono şarê ê zıwani ‘edetê xu ra, kulturê xu u kalıkanê xu ra bêxeber moneni u dur koni; nêşkeni edebiyatê xu, baweriya xu u dusturanê heyati bımusnê oladanê xu. Eger şarê yo mıntıqayi, mehsulanê kultur u zıwani ra dur bıkuwero muhtemel o ê bındesti, tengi, tada u zuari ra nêxelısiyeni.

Mıyanê zıwanani goniyan dı Zazaki ri yo teluka esta. UNESCO, wextêko nızd dı yo rapor neşır kerd. Guereyê mo rapori “Zazaki mıyanê ê zıwanan dı hesıbiya wa ki ê zıwanê hê beni vindi. Eger, qey xelasi u averşıyayışê Zazaki yo xebat u tedbir çın bo Zazaki zerreyê 50 serr dı bena vind.”²

Destê yo Zazayi ra nuştıyo Zazaki yo verin guerê texminan beynatê serranê 1798 u 1831 dı nusıyayo. İnı serran dı Sultan Efendi ‘Elewiti ser yo metin nuseno. İnı metin pê herfanê ‘Erebki zıwanê Zazaki dı nusıyayo u 32 ripel o.³ Serra 1899 dı Mala Eħmedê Xaşı pê herfani ‘Erebki yo mewlıdo Zazaki nuseno u dono çap kerdiş. Dıma serra 1906 dı Mala ‘Usman Es’ad Efendiyo Babıc pê herfani ‘Erebki yo mewlıd nuseno; labelê mo mewlıd encağ serra 1933’ dı Şam dı pêserokê Hawar dı pê herfani Latinki çap beno. İnı serran ra hetta serranê 1980’ın Edebiyatê Zazaki dı mavac ki çik nênusiyeno. Teyna serra 1963 dı pêseroka *Roja Newe* u 1979 dı pêseroka *Tirej* dı çend hebi nuştıyê Zazaki ca geni. Ê nuştıyê zi pê herfanê Latinki nusiyeni. Serra 1985 ra heta 1990 nuştıyê Zazaki, pêserokanê zafzıwanan dı ca geni. Serra 1990 ra heta eka hını rucc bı rucc kitabi Zazaki neşır beni.⁴ İnı serran dı zıwanzanoğ u nuştıği imla u alfabeya Zazaki ser şıxuliyeni. Rına inı serran dı seraser pêserokê Zazaki veciyeni. Serranê 90’ın ra pê zey Zazaki u zıwanan binan ser tada u inkâr beno sist. İnı sist bıyayış dıma çend çapxaneyê qey çapkerdişê kitabani Zazaki abeni. Veciyayışê kitabani, pêserokan, ferhengani u albumanê Zazaki dıma Zazaki dı averşıyayış vıraziyeno. Serra 1995 ra pê Almanya u Tırkiya dı Zazaki proğrami vıraziyeni. Televizyonan dı proğrami Zazaki dest pêkeni. İnı proğrami eğleb çerçewayê ‘sohbet, kultur, siyaset u muzik’ dı vıraziyeni. Pelanê internet dı siteyi Zazaki beni zêd.

Xebatê tiyatroyi qey cuyışê zıwani muhim i. İnı serranê peyinani dı zıwanê Zazaki dı tiyatroyi yeni nuştış u kayi sehneyi kay beni. İnı xebat, seba goni bıyayışê zıwanê Zazaki yo goma akademik a. Meqsedê xebatê ma edebiyatê Zazaki dı tesbıtê xebatanê tiyatroyi yo.

2 Murat Varol, “UNESCO’nın Dil Raporlarına Göre Zazaca’nın Durumu ve Geleceği”, *Turkish Studies*, Volume: 10/2, Winter 2015, s. 997-1006

3 Mustafa Dehqan, “Diyarbakır’dan bir Zazaca Alevi Metni”(Çeviren: Fahri Pamukçu), <http://zazaki.de/turkce/makaleler/Dehqan-Diyarbakırdanbirzazacaalevimetni.pdf>, tarixê resayışi: 11.03.2019

4 İsmail Söylemez, “Geçmişten Günümüze Zazaca Dergiler: Kronoloji, Sorunlar ve Çözümler”, I. *Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, s. 175-191.

Ma zi ina xebata xu dı edebiyatê Zazaki dı behsa xebatani tiyatroyi kenî. Edebiyatê Zazaki dı tiyatro zi zey tewıranê binan hema zaf newe yo. Tewırê tiyatroyi dı eğleb serra 1990 ra pê kayî Zazaki nusiyeni u kay benî. Serra 2010 ra pê wareyê tiyatro dı hetê teknikê sehneyi kayî Zazakiyê muhimi nusiyeni u kay benî.

1. TİYATRO

1.1. Daşınasnayış u Xısusiyeti Tiyatroyi

Huneri rındi, ponç hebi yê: Mimari, heykel, resim, muzik u edebiyat.

Tiyatro yo tewırê edebiyati yo. Tiyatro ya yo metine ki nusiyayo ya zi yo vıraşte(kurgu) yo, hiş dı viraziyeno. Tiyatro, hetê kaykeran ra seba temsil kerdişi tayi meselayan u çıyan verê temaşakeran dı sehne dı ramuecniyo.

Tarixê tiyatroyi, qasê tarixê insanan esto. Kelimeya tiyatroyi, Yunanki yo kelime ya u ina me'na dı şıxuliyena: 'cayêko omeyo vinayış ya zi oniyawo cı.' Kelimeya 'tea' ra viraziyawa u me'naya 'sehne(seku)' dı şıxuliyena. Kelimeyi 'drama, dram ya zi dramatik'î herındê tiyatro dı şıxuliyêni. Drama zi yo kelimeya Yunanki wa u me'nayê 'A hediseya ki heyat ra yena guretiş.' dı şıxuliyena.

Eyro tiyatro, kulturânê heme milletan dı cayêko muhim têpışeno; labelê tiyatro zafyer yo hunero rocawayi wo. İ.V. esro V. dı Yunanistan dı Diyonizos bıbi.⁵ O wext Yunanjan, vatên 'ino Diyonizos yo ilah o'. Merasimanê rêzxeıbnayış dı qey ino ilahi merasim vıraştên. Ini merasiman dı hewayê rituelanê dini dı zey reqıs u raks tigeıyreni u xu leqneni.⁶ Vani tiyatro ini hereketan ra veciyayo. Dıma zi tiyatroyê Rocawayi averşıyo u pê nameyê 'trajedi, komedi, dram'î ciya biyo u her cayê dınya dı vilabiyo.

Edebiyatê Tırkan dı ino tewır dı eseri tor verini Tanzimat ra pê nusiyayi u sehne dı ca gureti. Wextê Tanzimat dı tiyatroyi nameyi zey 'eserê temaşayi u sehneyi, tiyatro; kay u piyes' nameyi gureti.⁷ Eyro zi ina kelima, 'ê banê ki tede kayi sehneyi kay benî, qefleyê kay u kaykerê ki uca dı kayê sehneyi kay kenî.' ana ma viri.⁸

Tiyatro yo hunero rınd o u heyatê insanan sehne dı pê hereketan u tigeıyışan raştikin ramuecneni. Tiyatro, zıxmi u rındiya xu teqlid ra geno. Ma zani ki

5 Haldun Taner ve Özdemir Nutku ve Metin And, *Tiyatro Terimleri Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Basımevi 1966, r. 27

6 Aysen Sina, "Eskiçağda Atina'da Şenlikler", *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2, H. 1, r. 42-59.

7 Metin And, *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, r. 67.

8 İsmail Çetişli, *Metin Tahlillerine Giriş 2- Hikâye, Roman, Tiyatro*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, r. 49.

insanani verinan ra heta eka hikâyeyi, çiyê muhimi pê hereketan, jest u mimikan vaciyêni. Rına ini çiyi pê teqlidan ramuecniyêni.

Tiyatro(kay), pê ino xîsusiyyetê xu tewîranê binan ra ciya beno:

“Tiyatro, verê temaşakeran dı u pê hereket, jest u mimikan vîraziyena.”

Eserê tiyatroyi dı şarto verin kay u temsil kerdiş o. Heta yo eserê tiyatroyi sehne nêgero, kay nêbiyo qiymetê ey kîfş nêbeno. Tiyatro, pê ekibê kaykeran serfiraz bena ya nêbena. Serfiraziya kay dı qasê nuştoği tesirê kaykeran, idareker u dekori esto. Kay, çı wext sehne biyo u verê temaşakeran dı ramuecniyo o wext bena tamam. Gereka nuştoğê kayi, cayê kayi, kay çı wext sehne gena, behsê kayi, vateyanê kayi vercu ra tesbit bikero.⁹

Tiyatro, zafhetin ‘timiyankerde(komplike)’ yo huner o. Eger ma tiyatroyi u tewîranê binan binan tîver ino xîsusiyyet hol beno eşkera. Ehmet Kutsi Tecer, qey ino xîsusiyyeti vano: *“Pê xetanê esli tiyatroyi ma wo: Ha pê wesitayê soti, îfadeyanê riyi u hereketanê leşi zerreyê yo çarçewa dı verê temaşakeran dı hewayê teqlid dı pê kesan ramuetişê hikâyê u efsane yo.”*¹⁰

Yo eserê tiyatroyi nuştoğ, metin u kay ra yeno meydan:

- Nuştoğ, eğleb şexsêk o. Bena ki nuştoğê kayi ya çend ten ê ya zi nêno zonayîş.¹¹

- Eserê kayi ya metnêko nuşteki yo ya bê metin o. Esero bê metin dı çarçewa bellu niya u wuestati ha destê kaykeran da.¹²

- Tiyatro dı dehkeran, ya bî şeklê diyalogan ya bî şeklê monologan nusiyena. Bena ki dehkerayê tiyatroyi heyato raştikin, meselayêka tarixi, efsaneyêk ya zi gîyalêk ser ra bo. Gereka weqa ya zi biyaye sehne dı qey muetîş bibo. Tiyatro dı, hereket u tîgerayîş muhim o.¹³

Hediseyê ki insan u komel ser ra yê ini hediseyi, qey tiyatroyi zaf muhim i. Te-kiliya, tezatiya, piyordayîş u tivernayîşê insanan u şaran qey tiyatroyi, dehkerayî erca yi. Tiyatro dı meqsed keyf u ders dayîşê insanan o.¹⁴ Tiyatro, zey fîkr, hiş u musayîşi insani zaf hetan ra resneno. Ge ge iqtidaran u hukümetan holi ser wesîfînenno, ge ge tenkid keno ki wa rayîra raşt mucno şari u wa insani yo rêza raşt dı aver şiyeni.

Gereka kayê tiyatroyi, raştî ra paşt bigero. Tiyatro dı her çî teqlid ser şîno.

9 Aziz Çalışlar, *Tiyatro Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, r. 631.

10 Ahmet Kutsi Tecer, “Orta Oyunu Tiyatrodur”, *İstanbul Dergisi*, C. 2, H. 5, Mart 1995.

11 Çetişli, e.n.v, r. 51.

12 E.n.v, r. 52.

13 E.n.v, r. 54.

14 Hasan Kavruk ve Ramazan Salman, *Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Yılmaz Matbaacılık ve Yayıncılık, Malatya 2016, r. 200.

Gereka ina raşti u ini teqlidi zêpiyan yo zıxmi bıgerên! Gereka benatê ca(dekor) u dehkeraya kay dı yo omişi bıbo. Tiyatro dı dekor yo wesaitê titik u xemıl nêyo, qey ramuetişê raşti yo wesait o. Wexti gueri, halê cuyê kaykeran u cayan dekor, kinci u aksesuari bedliyenı.

Kesê ki kayê sehne dı ca geni, beni kayker gereka ê kamci insanan teqlid u temsil kenı guerê zıwan u fekê yın qısêbıkerên. Tiyatro, qey zıwanê dayıki muhim o. İta dı zıwan tor weş, rınd u raşt şıxuliyeno. Seba may kaykeri xısusiyetê vatişi ser zaf vındeni. Kesêko hetê kaykeran ra temsil beno zanayişê ey, kurme ey, meqam u imkanê ey, tıgerayişê ey qey şıxulnayişê zıwani muhim o.¹⁵

Tiyatro, zey edebiyat, sinema u muzik huneranê binan ra zaf istifade keno u tayi gılanê huneran dı çend hebi xısusiyetan ser wuertağ o.¹⁶ Tiyatro, zey roman u hikâye tewırê vaciyayışı nêyo; tiyatro dı ramuetiş u fıkrınayış ho vernı do.¹⁷

Hiri tewırı tiyatroyi esti: Trajedi, dram u komedi.¹⁸

1.2. Tarixê Tiyatroyi

Tiyatro zi zey zaf gılanê huneri merasimanê diniyan ra veciyayo. Dıma hewayê rituelanê dini ra koto duri u xuser bıyo yo tewırê edebiyati. Dewıranê verinan dı insanan çiyêki tebiet dı esti u şiyayişê heyati ra yê, qey enan ya şekilê resimi dı temsil vıraşti ya zi şekilê ramuetişı dı misal dayı. Xebatanê arkeoloji dı zaf cayan dı resim tespıt bıye ki ini resiman dı sareyê u desti insanan dı puesteyê heywanan u maskeyi esti u ini insani hê reqısyeni.¹⁹

Tiyatro, İ.V seserra 6. dı komelê Yunan dı merasimanê dini ra bıyo cıya u xuser bıyo yo huner. Yunan dı tiyatro, pê merasiman vıraziyeni ki ê merasimi qey pawıtışê bereket u pil kerdışê ilahan omên vıraştış. Ini tiyatroyi kılamanê qoro, temaşayan u yo kayker ra teşkil bıyêni. Qoro dı vercu 50 tenan ca guretên, dıma Aiskhylos humara tenan heta 12 ano war u yona kayker keno zêd. Tiyatro pê destê Sophocles u Euripides aver şıno.²⁰

Romaya khon dı tiyatro vercu rewşa tiyatroyê Yunanan ser şıno, dıma zey fars, parodi, palyaço u tenkidi sıyasiyi kayi usulê mıntıqayi wareyê tiyatroyi dı ca geni. Ino dewır dı zey Seneca, Horatius, Plautus u Terentius hunerkari tiyatroyi esti.²¹

15 And, e.n.v, r. 63

16 Çetişli, e.n.v, r. 52.

17 E.n.v, r. 54.

18 Kavruk ve Salman, r. 200.

19 Özdemir Nutku, *Dram Sanatı Tiyatroya Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, r. 15.

20 Metin Balay, "Tiyatronun Doğuşu Üzerine Bir Model Önerisi", *Tiyatro Eleştirme ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, Serr: 2012 C. 0, H. 12, r. 71-97, <http://dergipark.gov.tr/teddergi/issue/18482/194621>, 05.06.2018

21 Nutku, e.n.v, r. 42, 57.

Çağ o miyanin di tiyatroyi eğleb qey kilise(dêr) wezife vineni.²² Bêmay aq-roboti, hokkabazi u hergeleyi ya tek u teyna yan zi miyanê qefle di temaşayan vırazêni. Rına ino çağ di tiyatroyi, hini veciyeno verê temaşakeran.²³

İtalya di tesirê Ronesansi ser tiyatroyi beno xurt u pê zaf çiyani neweyan aver şino. Seserra 15 u 16. ra pê tiyatroyi vercu Roma di dima zi zobina cayan di sehne geno, vıla beno. Seserra 17. ra pê zafi dewletanê Ewropa di tiyatroyi milli runiyeni. Seserra 18. di tewirê komediya tiyatral di eseri muhim nusiyeni u sehne beni. Seserra 19. wareyê tiyatroyi di beno çağê cereyanê Romantizmi. Heta ino tarixi, tiyatroyi di meseleyi rueci ca guretên; labelê ino tarix ra pê tiyatroyi di meseleyi tarixi zi ca geni. Ina seserra di xebatanê tiyatroyi di zey İbsen, Strindberg u Çehov nuştoği kay namdar ê. Seserra 20. ra pê hini tiyatroyi, hewayê modern di eseno u rewşa xu ya ekayın geno.²⁴

Edebiyatê Tırkan di tiyatroyi, wextê Uyguran ra esto; labelê ino tiyatroyi, tiyatroyê şari yo.²⁵ Dewri ‘Usmaniyan di zey kukla, kayêmiyan u meddahi kayi urfi inê şari esti. Tanzimat ra pê edebiyatê Tırkan di usulo modern di kayi nusiyeni u nişandiyeni.²⁶

1.3. Terimi Tiyatroyi

Qey cewabanê persanê ‘*Tiyatro çita wa, seni wa, xususiyetê ey kamci yê u çadî kay bena?*’ gereka insan terimanê tiyatroyi bızano. Ma ge ge zey ‘suflor, dekor, aksesuar u tirad’ terimanê tiyatroyi şınawêni yan zi inî terim ca ca veciyeni verê ma. Seba inay zanayişê mi teriman lazım o. Çend terimê tiyatroyi inî yê.

Adaptasyon: Ina kelime Fransızki ya. Yo kay zobina yo zıwan ra guerê hal u weziyetê şari çarniyena yona zıwani; kay, kulturî guere bena kêm ya zi zêd.²⁷

Aqsesuar: Çek çol u çi mi ki kayker qey dekori şıxulneno ya zi ê çiyê ki dekor pê enan bena weş u tam.²⁸

Akustik: Eywananê tiyatroyi u konseri di teknikê vılakerdişê soti yo.²⁹

Dekor: Ê eşyayê ki qasê kayi sehne di şıxuliyeni u sehne pê enon bena hedre.³⁰ Hiri tewiri dekori esti: Dekoro realist, dekoro şairki, dekoro bı sîtil.

22 E.n.v, r. 188

23 Pelin Yıldız, “Sahne ve Seyirci Etkileşiminin Tarihsel Gelişiminde Göstergebilimsel Açından Bir Analiz”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Serr: 2005, C. 13, r. 426-442.

24 Circle Love, Dünya Tiyatro Tarihi ve Tarihsel Gelişimi, <https://circlelove.co/dunya-tiyatro-tarihi/> 05.06.2018

25 Lokman Baran, “Çağdaş Uygur Edebiyatının Oluşması ve Gelişmesi”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Serr: 2007, H. 42, r. 191-211.

26 And, e.n.v, r. 27-49 u 68.

27 Taner ve Nutku ve And, e.n.v, r. 1

28 E.n.v, r. 2.

29 E.n.v, r. 3 u 93.

30 E.n.v, r. 23.

Diksiyon: Tiyatro dı bı yo zıwano zelal, akerde, vicinaye u qasê usulê qal-kerdışi rınd u weş qısêkerdış.³¹

Drama: Ino tewır dı yo hedise ya zi yo mesele pê temsil u teqlid kay beni.³²

Dublor: Kaykero ki tiyatro ya zi sinema dı zêdyerê yo roli yo.³³ Çı wext kaykero esıl çin bo ino kayker herındê ey geno.

Jest: Hereketê ki pê destan, engeleyan³⁴ u lıngan vıraziyeni.³⁵

Koro: Qefleyê deyirbazan o. Tede hem ciniyi hem camerdi esti.³⁶

Kostum: Ê kincê ki kaykeri seba temsil u rolê xu dani xu ra.³⁷

Mimik: Vaciyayışê fıkr u hissi bı çıman, birûyan, fek u riyi.³⁸

Monolog: Yo hediseyê ka tena yo ten vano; xu bı xu qısêkerdışê kaykeri.³⁹

Muhavere: Yobinan dı qısêkerdış u suhbetê⁴⁰ qehremanan o.⁴¹

Pandomim: Hereketi bêvengi yê. İta dı temsil u teqlidi pê jest, mimik u kostuman bêvengi ramuecniyeni.⁴²

Perde: Yo kay dı her yo leteyê kayi yo. Destpêkerdışê kayi dı perde abeno u qediyayışê kayi dı qefliyeno.⁴³

Rejisor: Kesêko kay qey sehne hedre keno u idare keno.⁴⁴

Suflor: Kesêko peyniya perdeyi do. Ino kes kay, metin ra teqip keno u çı wext yo kayker yo cumle xu vira kero ay ano ey vir.⁴⁵

Hiri Qeydeyi Yoyi: Trajedi dı hiri qeydeyi esti. İni qeydeyi: Yoyiya wext, yoyiya ca, yoyiya weqa.⁴⁶

31 E.n.v, r. 26

32 E.n.v, r. 28.

33 E.n.v., r. 29 u 119.

34 **Quel** (Bn: Roşan Hayıg ve Brigitte Werner, *Zazaca Türkçe Sözlük / Türkçe Zazaca Sözcük Listesi*, Tij Yayıncılık, İstanbul 2012, r. 370.

35 Taner ve Nutku ve And, e.n.v, r. 53.

36 E.n.v, r. 61.

37 E.n.v, r. 41.

38 E.n.v, r. 67.

39 E.n.v, r. 68.

40 **Yobinan dı qısêkerdış, qalkerdiş.** (Bn: Gruba Xebate ya Vateyî, *Ferhengê Kirmanckî (Zazakî)-Tirkî*

Kirmancca (Zazaca)-Türkçe Sözlük, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2009, r. 316.

41 Taner ve Nutku ve And, e.n.v, r. 69.

42 Leyla Karaömerlioğlu, “Okul Öncesi Eğitimde Doğaçlama”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*

Sahne Sanatları Anasanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, Adana 2010, r. 25. <http://library.cu.edu.tr/tezler/7709.pdf>, 27.05.2018

43 Taner ve Nutku ve And, e.n.v, r. 85.

44 Taner ve Nutku ve And, e.n.v, r. 89-90.

45 E.n.v, r. 100.

46 Taner ve Nutku ve And, e.n.v, r. 116.

2. EDEBİYATÊ ZAZAKÎ DI TİYATRO

2. 1. Edebiyatê Zazaki dî Kronolojiyê Tiyatroji

Edebiyatê Zazaki, wareyo nuşteki dî hema newe yo. Seba inay ino edebiyat dî kayi tiyatroyi zaf verin nêyê. Ê merdumi Kurmanc u Zaza yi sebebanê ciyayan ra serranê 1980 ra pê şiyi Ewropa. Enan uca dî şewi kulturi tertib kerdî. Inî şewan dî skeç u kabareyi Zazaki zi ca gureto.⁴⁷ Ma Edebiyatê Zazaki dî tewirê tiyatroyi xebatanê verinan 1990 ra dima vineni. Serra 2013 ra pê ino ware dî xebati muhimi vîraziyeyi u inî xebatan sehne dî ca gureti.

Tiyatroyê Zazaki eyro ho buli keno. Ê kayê ki kay beni egleb tarzê parodi dî kilm ê. Tay kayi zobina zıwanan ra hê tadayêni Zazaki. Inî xebati qey xebatani rından u zıxman hivi doni. Gereka qey tiyatroya Zazaki edebiyatê fekki arıbıdiyo. Çunki mehsuli edebiyati qey tiyatroyi zey rıstım ê.⁴⁸

Ê kayê ki Zazaki nusiyeyi u heta eka sehne gureto kronolijiya enan hına wa:

- Qefleyê Tiyatroyê Botan, şaristanê Köln dî guriyena. Ino qefle serra 1990-91 dî pê kayê *‘Mem û Zin’* u dima serra 2001 dî tiyatroyê Zagrosi pê kayê *‘Macir Rızo’* sehne geno. Inî wırdi kayan dî ca diyeno Kurmancci u Zazaki.

- Rındo Sur, Berlin dî pê nameyanê *Çol û Xeyal* (2004), *Se Êşên* (2005) u *Merdıman* (2010) hiri hebi kayan dano kaykerdış.

- Serra 2004 dî şaristanê Den Haag inê Holanda dî tiyatroyê *‘Hesrete’* niyena ru. Ino qefle runayışê xu ra heta eka kayênê Zazaki kaykeno.⁴⁹

- Karcayê Huneri Seyr-î Mesel 2003 dî İstanbul dî destpê xebatanê xu kena u zıwanê Zazaki pê kayê *Sayê Moru* (*Şahmaran*) sehne gena.⁵⁰

- Tiyatroyê Şaristanê Diyarbakıri serra 2010 aşma Tışronoverin dî kayê *‘Tî Gara Niyê’* kaykeni.⁵¹ Ino kay, Tırki ra açarniyawa u nuşteogê kayi *‘Eziz Nesin o’*. Ino qefle rına serra 2013 aşma Tışronopeyin dî vistonika *Pîre û Luye’* Zazaki hewayê kayê tutan dî dono kaykerdış.⁵²

- Tiyatroyê Seyr-i Meseli serra 2011 aşma Tışrinopeyin dî pê yo kayo bı nameyê *‘Kayo Mîxenet’* dî sehne geni. Nimeyê ino kayi yo vıraştışo gıyali yo.⁵³

47 Seyîdxan Kuriş, Zazalar ve Zazaca Yazını, <http://www.zazaki.net/haber/zazalar-ve-zazaca-yazini--781.htm>, 27.05.2018.

48 Veli Kişioğlu, “Zazaca Tiyatro Üzerine”, *Tarihsel ve Sosyolojik Gelişimi İli Zazaca Tarih Edebiyat Coğrafya Folklor*, Kalan Yayınları, Tunceli 2019, r. 203.

49 Ç.n.v.

50 Ç.n.v.

51 Ç.n.v.

52 <https://www.haberler.com/diyarbakir-da-zazaca-tiyatro-oyunu-sergilendi-5347119-haberi/>, 29.05.2018

53 <http://www.kalemsuare.com/2011/11/16-uluslararası-ankara-tiyatro-festivali.html?m=0>, 29.05.2018

• Qefleyê tiyatroyê ‘Areyê Kay’i serra 2012 aşma Keşkulan dı dı Sehneyê Raştiya Enqera dı bı nameyê kayê *Xırmaçeki* sehne geni. Rına mo qefle serra 2014 aşma Tebax dı dewa Gökçek mezraya Mırık dı yo xirbe dı yo kay icra keno. Ino kay, derheqê 9 merdımın a. Ini merdımı serra 1994 dı beni vini u dıma zi kışiyeni.⁵⁴

• 23 Nisan 2013 dı qezaya Siwerek dı merasimanê ruesanê ê tutan dı talebeyi mektebo sıfıteyın inê Şehit Öğretmen Metin Gençdali yo kayê Zazaki kaykeni.⁵⁵

• Qezayê Bongılan inê Çolig dı serra 2014 aşma Heziran dı pê nameyê “*Nomé-i Pé Sekenâ*”yo tiyatroyo Zazaki sehne geno. Ino kay, melımanâ mektebê miyaninê Öğretmen Veli Tuğayı dersa Tırki Cahide Boylu nušta u hetê talebeyanê mo mekteb kaybiyo.⁵⁶

• Serra 2014 aşma Tebax dı ‘Tiyatroyê Şehr-i Bingöl’ Bexçeyê Çayı inê İstasyon dı qey kayê Zazaki sehne geno.⁵⁷

• Tarixê 21 Sıbat 2015 dı çarçewaya şenayiyê Rucê Zıwanê Daylıki dı Zaza-Der, şaristanê İstanbul dı Kampusa Kuştepeyê Unıwersiteya Bilgi de nameyê *Embıryan Dosto Dismeno* yo kay da kaykerdı.⁵⁸

• Ini serranê peyinan dı hını her serr çend kayi Zazaki hetê ciya ciya dezgehanê tiyatroyi sehne geni.

• Ê qefleyê ki edebiyatê Zazaki dı xebatanê tiyatroyi kêni, metinê kayên nuseni u kayên dani kaykerdışi guereyê tesbitanê ma şeş heb i. Ini qefleyi ini yê:

- Areyê Kayi,
- Tiyatroyê Şehr-i Bingoli,
- Tiyatroyê Seyr-i Meseli,
- Qefleyê Tiyatroyê Çêverê Asmêni,
- Ekiba Tiyatroyê Gıngımı,
- Tiyatroyê Şaristanogırd inê Diyarbekiri

2. 2. Edebiyatê Zazaki dı Xebati Tiyatroyi

Edebiyatê Zazaki dı, xebati tiyatroyi hema newe yê u zey Hüseyin Çağlayan, Yısmayıl Mirza, İlhami Sertkaya u Nazım Kalkan çend nuštoği esti.

Tiyatroyê Zazaki, zafyer trajikomik yo hewa dı şıno. Çunki, cuyê şarê Zazayan dı dec, derd, hesret, tada u ğurbet zaf i. Zazaki dı xebatê tiyatroyi dı xet ra aver şını:

Xeta nuştışê kayan u qefleyê tiyatroyan

54 <http://dersimnews.com/kultur/kaybedilen-insanlarin-anisina-zazaca-tiyatro.html>, 29.05.2018

55 <http://www.siverekhaber.com/metin-gencdal-ilk-ve-ortaokulu-ogrencilerinden-zazaca-tiyatro-oyunu-1265h.htm>, 29.05.2018

56 <http://www.solhan.gov.tr/ilcemizde-zazaca-tiyatro-sahnelendi>, 29.05.2018

57 <http://www.gencinsesi.com/haber/2626/gencte-tiyatro-senligi.html>, 29.05.2018

58 zazader.org/wp-content/uploads/2018/01/2017FALİYET-RAPORU.pdf, 31.05.2018

1.1.1. Eserê Tiyatroyi Zazakiyi

Edebiyatê Zazaki dı kitabı tiyatroyi çend hebi yê u zobina kayi zi ripelanê ruecnameyan u pêserokan dı hewayê metin dı neşır biyi.

2.2.1.1. Mêrdeyê Şewê⁵⁹: Nuştoği ino kitabı Berfin Zenderlioglu u Mirza Metin i. Ino kitab serra 2011 dı çap biyo. Ino kitab Kurmancki yo u nameyê ey Kurmancki 'Reşê Şevê' yo. Roşan Lezgîn ino kitap açarnayo Zazaki. Ino kitab 52 ripel o. Ino metin dı 12 hebi sehneyi esti. Zıwanê kitabı nuştışı gueri zelal o. Ino kitab, hewayê kay dı, reya verin hetê *Destar_ Theatre* ra serra 2009 dı şaristanê İstanbul dı sehne gureto.

Ino kay biyişê inson ra heta mergê insani mîcadeleyê heyat ra behs keno. Ina mîcadele dı barê ciniyan girano. Serqehramanê ino kay Gulizar a. Gulizar, suleyan ra kağıdan aridona u rueşena. Debarê xu pê ruetişê kağıdan kena. Ino kay yo ceribnayış o, hiş u zihniyetê mêrdeyan ser hesap perseno. Ma ino kitab dı a tada, zuari u zerrtengiya ki ciniyan ser ra wa, ma ay vineni. İta dı vaciyayışêko alegorik esto. Mêrdeyê Şewê, yo temsil o u mekanizmayê dewlet u komeli temsil keno.

Mêrdeyê şewê, zey 'reşê şewi, reşikê şewi, hûtê şewi, keftar u qulê şewi' gelek nameyan name geno. Tırki zi ino çiyô gıyalı ra voni 'Gulyabani'⁶⁰. Merdeyê şew, yo versiya xışn a, ina versi inê cin u cinawıron a. İni çiyi qıjtıya insan ra merdum ser tesir vırazêni. Merdeyê şewi ya zi qulê şewi ters u serdesti ser sembol i. Raşti ra çı wext behsê inan bıbo, yo xof kona insani u insan recıfıyeno.⁶¹

Ina hına yo mekanizma wa timotım insan teqıp kena, gueşdari kena, tersnena u zey yo kalmeyi sareyê insani ser dı vınena. Gulizar zi miyanê çarxanê ina mekanizma dı taniyena, miyena çopan dı gerena u kağıdan aridona. Gulizar, zerreyê xu dı heyatê xu ekayın u viyerte nona tıver; kona zerreyê hesap persayışı. Kay hetêk ra trajik o, insan decneno hetêk ra komik o, insan dono huyayışı.

Kay dı cızbê psikolojik şıxulıyayı. Pê inı cızban, temaşakeran dı yo hiş vıraziyena ki ciniyon ser tadayê camerdani seni yo tesiro xırab vırazeno. Guereyê ina xebati, heyat yo kay nêyo; labelê duştê heyat dı insan seni yo weziyet geno kayê hınayın mucneni ma.

2.2.1.2. Ema Lengê⁶²: Ino kitab, Huseyin Çağlayan nuştı. Ino kitab, kitabê tiyatro yo u serra 2017 aşma Gulan dı neşır biyo. Ino kitab dı şeş hebi sehne/ perdeyi esti. Her perde zi benatê xu dı sehneyan ser ciya beno. Perdeyo yayın

59 Berfin Zenderlioglu ve Mirza Metin, *Mêrdeyê Şewê*, (Kurmanckî ra Çarnayış: Roşan Lezgîn), Weşanên Avesta, İstanbul 2011.

60 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2013, r. 267

61 Ömer Sevinçgül, *Gizli Saklı Mevzular-2: Efsanevi Varlıklar ve Görünmeyen Yaratıklar*, Nesil Yayınları, İstanbul 2016, r.

62 Hüseyin Çağlayan, *Ema Lenge* (Eşq u Dez), Belge Yayınları, İstanbul, 2017.

dı hot, dıyın dı new, hirin dı şeş, çarın dı heşt, poncın dı new u şeşın dı hiri hebi sehneyi esti.

Ino kitab u kay dı eşq u dej ra behs esto. Uşen, bawê Ema yo. Hot hebi laci Uşeni esti. Ino mêrik zaf wazeno yo keynayê ey bibo. Homa, yo keyna dono cı. Uşen, zaf beno şa u nameyê ina keyna Emina nano pa. Serra dewra 38 dı esker erzeni dewa inan ser, dewican ri zaf heqeret keni u dewican kışeni. Ema, binê leşanê insanan dı monena u wextêko esker dew ra şino, a binê leşan ra veciyena; labelê linga ay biya leng. Dewici waharê Ema veciyeni, qıcı dewi pê Ema lax keni u cıra voni ‘Ema Leng!’. Ema bena pil u dew dı yo mêriko quel dı zewiciyena. Nameyê ino mêriki ‘El o. ‘El zi zey Ema bêkes u bewahar o; labelê ino ‘El nêxebitiyeno, timotim reqa weno. Wı u Ema pinêkeni. Ema, yo qıj ana dınya; labelê ino qıcı xestexane dı verdena. Dıma a u yo lac zerr fineni yobinan. Ina tekiliya nımneni; çımkı ê şar ra, urf ra u tore ra tersêni. Ino eşqo qedex ra yo qıc beno. Nameyê ino qıcı Murat o. Qıcı dewi pê Muradı xax keni u tera voni ‘P..ç’. Inay ser, Murat kono babiyê xu dıma...

3.3.3.3. Sur u Çequer⁶³: Ino kitabê kayi Yismayil Mirza, serra 2018 dı nuştı. Nomeyê nuştıği raştikin Hüseyin Duman o. Ino kitab dı 15 hebi perdeyi esti. İta dı hediseyi sareyê yo tutêk ra viyereni: Nameyê ino tuti Can o. Can şino mekteb. Dadı u babiyê ey merdi, wı keyeyê xala xu dı moneno. Yo embazê ey esto. Nameyê embazi ey Bako Kor o. Can u Bako embazi. Can, kay ra heskeno; labelê nêrehet o. Can, hişa Zazaki ser aql o u hayê ey ‘Ehmedê Xasi, Avesta u Rençber Eziz ra esta.

Ino kitab dı ‘dec, tada, şayi u halê komel’ ra behs esto. Ma ripelo verin ra fohm keni ki armancê nuştıği ina wa: Rençber Eziz, miyanê Zazayan dı yo merdimo erca yo. Merdumêko çıman ra nêvineno, dınya hetê rengan ra ey ri tari ya. Rengi ey ri seni te’rif beni, wa wendekar inay biyaro xu viri.

3.3.3.4. Ferat eve Şirin ra⁶⁴: Ino kitabê Yismayil Mirza yo. Kitab, serra 2018 dı tesirê kitabê Nazım Hikmeti ‘Ferhat ile Şirin’ dı nusiyayo. Kitab dı çar perdeyi esti. Her yo perde dı hiri çar sehneyi esti.

Hikayeya Ferhat u Şirin yo hikayêka menşur a. Eşqê Ferhat u Şirin, beynatê şaranê ‘Ereban, İraniyan, Tırkan, Kurdan u Zazayan yeno zonayış. Nuştığ, kitabê xu dı vono, “hekate Ferat u Şirine, hekata Zazauna khana...”⁶⁵

3.3.3.5. Hesrete, Doxtor Laser u Xılamalo Muduro: Ini hiri kayi nuştığ İlhami Sertkayê nuşti u dayi kaykerdışı. Metinê ini hiri kayên zi destê ma dı çin i. Nuştığ qey ini kayên hına melumat dano:

63 Yismayil Mirza, *Sur u Çequer*, Ceylan Matbaacılık, İstanbul 2018.

64 Yismayil Mirza, *Ferat eve Şirin ra*, Ceylan Matbaacılık, İstanbul 2018.

65 E.n.v., r. 4

“...Mı pê nameyê ‘ Hesrete, Doxtor Laser, Xılamalo Muduro’ hiri hebi senaryoyê Zazaki zi nuşti.⁶⁶ ... ‘Hesrete’ yo tiyatroyê wo u zafî şaristananê Ewropa di sehne giroto. Rino kayê ‘Doktor Laser’ pê yo kayker kaybene, mı ino kay zi da kaykerdiş. Ê, tekiliya mı tiyatroyê di esta. Mı zaf waşt ez ‘Hesrete’ hewayê film bionci. Ez gereya, mı pers kerd, tesel kerd u senaryo da zaf cayan. Weşê herkesi şibi; labelê dor biameni peran gure xeribiyen.... (Îni hiri kayi) Hê arşivê mı di vînêni...⁶⁷

“...Babetê Hesrete, ju keyeo ke welat ra amo Ewropa, o yo. Ju lacek u ju kêneke ebe piyê xo Ewropa de manênê. Kenekê xo raver bena, zaf çî musena, bena entelektüele. Her çî ke şî, zonê ma musena u ders dana. Lacêk beno serxoş u ju hevala xo ki zê(sey) xo esta. Keye de, diyalogê pi u lacek xırabo. Kenekê mabênê nê diyaloganê xıraban de menda... Mabênê eşqan dero. Hesrete, eşq, gem têmiyan dere ita (tiya) de. Hama bêçare niye. Wazenê her tim alternatîf vecêne. Wextê veri de nêvîndenê, serba deme amayoği mesaj dane. Yanê bı kılmi, hal çıqas xırab beno, wa bibo, mordem(merdım) gereke alnertatîfan veco. Mesaj no wo...⁶⁸

3.3.3.6. Ma Kom Geci, Şewqê û Kelaw: Nuştogê inî wırdî kayan, Nazım Kalkan o. Kayê *Ma Kom Geci*⁶⁹, ponc perde yo. Hedise yo xestexaneyê gecan di viyerêna u kay dı yo nêweş ra behs beno. Ina nêweş yo keyna ya, aqıl u hiş ser temom a; labelê zey filozafan ser tay çıyan vana. Inî çıyan ser voni bela ma keyna nêweş a u ay beni erzeni xestexaneyê gecan. Ino xestexane dı yo muameleyo weş çin o u hem toxtor hem zi wezifedari wezifeyê xu tam nêani ca. Seba inay ina keyna xu dalıqna. İta dı inî meseleyi trajikomik ê u pê zıwano ironik vaciyeni.

Kayê *Şewqê û Kelaw*⁷⁰, çar perde yo. Ino kay dı tada u zulmê şewqe ra behs esto. Çı wext Cumhuriyet ‘ilon bena, zaf qanuni u me’meleyi vuriyeni u pê hişê Ruecawayi newe ra nusiyeni. Zaf çî weradiyeni u qedex beni. Inî çıyan ra yo zi Qanunê şewqe yo. O wext komi ma qebul nêkerdên, şaşika xu nêvetên u şewqê nênen sareyê xu ser ya wı dalıqnên ya zi eştên hepıs. Ino kay, ino zulım ra behs kenı.

3.3.3.7. Kaê Khırte: Ino kay Gül Kapar, şenayiyê Ruecê Zıwanê Dayki inê tarixê 21 Sıbat 2016 nuştı u idare kerda. Seba ino kay Gül Kapar hına melumat dona:

66 <https://hesrete.wordpress.com/biyografi/>, 29.05.2018

67 <http://www.basnews.com/index.php/tr/culture-arts/371543>, 29.05.2018; Ferhat Pak, “Nuştogê İlhami Sertkaya’dı Reportac”, *Çıme*, Serr 3, Umar, Payız 2007, r. 14-17.

68 Asmêno Bêwayır, “İlhami Sertkaya de Mobet”, *Miraz*, Serre: 1, Umar: 2, Sıbat 2007

69 Nazım Kalkan, *Tiyatronun Gelişimi-Zazaca Tiyatro ve Bir Zazaca Tiyatro Denemesi*, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü (Yayımlanmamış) Tezsiz Yüksek Lisans Projesi, Eylül 2014, r. 12-28.

70 Nazım Kalkan, “Şewqe u Kılav”, *Vir Edebîyat u Folklor*, Serr: 1, Umar: 1, 2016, r. 67-73.

“Ez wazena ita dı wa yo tiyatroyê Zaza-Der bibo; çunki mu zerr da ino gure. Ez eşkena ino gure bikeri. Helbet, duayen esti ki pê serran emek dayo. Ez nêwazena wa inan ri heqeret bibo; labelê guereyê mu tay hunermendiya mu esta. Teyna meqsedê mu ez qayil a (ino gure) qey zıwanê xu bıwıraz...”⁷¹

3.3.3.8. Rengê Awe: Ino kay, kitabê tiyatroyi “Toplu Oyunlar-3’ dı ca geno. Nuştoğê ino kayi Cuma Boynukara yo. Ino kitab, Tırki yo. Roşan Lezgin ino kay, 2010 dı Tırki ra açarnawo Zazaki. Ino kay dı 9 sehne yi esti u qehramani yo cini u cumerdi yê. Ini wırdi hişê xu ya komeli ser zêpi niyê. Onayışê meseleyan ser pinêkeni; labelê çı wext ini wırdi zerr koni yobinan u eşq kono bênate famkeni ki eg yo dınyawa newe bıwırazi u gıyal bikeri ê ino problem helkeni.⁷²

PEYNI

Tiyatro zey huneranê binan merasimanê dini ra biyo, dıma din ra ciya biyo u xuser biyo yo huner. Tiyatro huner ser yo cayê bedıliyayış o; çunki yobinon ra ciya insani pê fıkranê tewıran peyni dı tesirê tiyatroyi ser yo qey raşt yeni yoca.

İlmê tiyatroyi, ilmê cuya yo u hunerê komel o. Çımeyê heyati timatım averşıyayış wazeno. Kayê tiyatroyi dı beynatê kaykeran u temaşakeran dı yo dayış u guretiş esto. Tiyatro, zerreyê ino dayış u guretiş dı hem kaykeran hem zi temaşakerani xu geno beno resneno rındıyanê ruhi u evrensolan.

Tiyatro, hına yo huner o pa cuyayê insani yo şeklêko eceib dı averşino. Seba inay tiyatroyi qey cuyayê, zıwanê dayıka, baweriyê u fomkerdişê insani yo gureyo erca yo. İnsan, seni her ruc newe ra destpêkeno heyatê xu hına zi eşkeno her wext newe ra destpêbikero tiyatroyi. Seni cuya dı tepiya agerayış çin o, tiyatroyi dı zi tepiya agerayış nêbeno.

Tiyatro, teyna hetê politika, iqtisadi u komeli ra cuya ser yo tesir vıraştış nêyo; eyni wext dı tiyatroyi gonıbiyayışê yo zıwan o, pêserkerdişê tecrubeyanê şaran o. Tiyatro, inan hemın piya cayê xu ra leqnenno u komel aver beno.

Tiyatro, hına yo huner o hem keyfweşi dono insani hem zi insan musneno; hem insan huyeneno hem zi fıkrınenno. Seba inay tiyatroyi, xeyal ra vet yo dınya dono insani.

Tiyatro dı zey ‘dehkeran, temsil u insan’ çend unsuri bınin esti. Ini zi pê zıwan beni. Ino heyat pê insan u insan zi pê heyat esto. Wırdi zi bê zıwan kêm moneni; çunki insani yobinan dı pê wesıtayê zıwani beni şınasi, pikeni u heyat keni ava.

Musayışê u musnayışê zıwani zaf teknik u metodi tewırın esti. Musayışê u musnayışê zıwani dı muhim a ya insan rayira raşt bızonno u tesbit bikero. Tiyatro

71 zazader.org/wp-content/uploads/2018/01/2017FALİYET-RAPORU.pdf, 31.05.2018

72 Cuma Boynukara (Tırkî ra çarnayox: Roşan Lezgîn), *Toplu Oyunlar – 3*, Mitos Boyut Tiyatro Yayınları, İstanbul 2002, r. 25-60

zi musayişê u musnayişê zıwani dı yo cayo muhim geno. Zıwanê dayiki insan dı yo qisêkerdişo weş u raşt muhim o, yena zonayiş tiyatroy, şıxuliyayişê zıwan dı zaf tesirin o zıwan aver beno.

Edebiyatê Zazaki, wareyê Edebiyatê nuşteki dı hema newe yo; ino rıd ra xebatanê tiyatroy dı zi ina neweyi esta. Yo zıwano ki zey Zazaki hını ho beno vin qey xelasiya ino zıwani, tiyatroy muhim o. Ma zi seba inay ina xebatê xu dı edebiyatê Zazaki dı tiyatroy ra behs kerd.

ÇIMEYÎ

And, Metin, *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Balay, Metin, "Tiyatronun Doğuşu Üzerine Bir Model Önerisi", *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, Serr: 2012 C. O, H. 12, r. 71-97, <http://dergipark.gov.tr/teddergi/issue/18482/194621>, 05.06.2018

Baran, Lokman, "Çağdaş Uygur Edebiyatının Oluşması ve Gelişmesi", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Serr: 2007, H. 42, r. 191-211.

Bêwayir, Asmêno, "İlhami Sertkayê de Mobet", *Miraz*, Serre: 1, Umar: 2, Sibat 2007

Boynukara, Cuma, *Toplu Oyunlar – 3* (Tirkî ra çarnayox: Roşan Lezgîn), Mitos Boyut Tiyatro Yayınları, İstanbul 2002, r. 25-60

Çağlayan, Hüseyin, *Ema Lenge (Eşq u Dez)*, Belge Yayınları, İstanbul, 2017.

Çalışlar, Aziz, *Tiyatro Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.

Çetişli, İsmail, *Metin Tahlillerine Giriş 2- Hikâye, Roman, Tiyatro*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.

Dehqan, Mustafa, "Diyarbakır'dan bir Zazaca Alevi Metni" (Çeviren: Fahri Pamukçu), <http://zazaki.de/turkce/makaleler/Dehqan-Diyarbakirdan-birzazacaalevimetni.pdf>, tarixê resayişî: 11.03.2019

Devellioglu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2013.

Gruba Xebate ya Vateyî, *Ferhengê Kirmanckî (Zazakî)-Tirkî Kirmancca (Zazaca)-Türkçe Sözlük*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2009.

Hayig Roşan ve Werner Brigitte, *Zazaca Türkçe Sözlük / Türkçe Zazaca Sözcük Listesi*, Tij Yayıncılık, İstanbul 2012.

Kalkan, Nazım, *Tiyatronun Gelişimi-Zazaca Tiyatro ve Bir Zazaca Tiyatro Denemesi*, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü (Yayımlanmamış) Tezsiz Yüksek Lisans Projesi, Eylül 2014, r. 12-28.

- Kalkan, Nazmî, “Şewqe u Kılav”, *Vir Edebîyat u Folklor*, Serr: 1, Omar: 1, 2016, r. 67-73.
- Karaömerlioğlu, Leyla, “Okul Öncesi Eğitimde Doğaçlama”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sahne Sanatları Anasanat Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Adana 2010, r. 25. <http://library.cu.edu.tr/tezler/7709.pdf>, 27.05.2018
- Kavruk, Hasan ve Salman, Ramazan, *Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Yılmaz Matbaacılık ve Yayıncılık, Malatya 2016.
- Kişioğlu, Veli, “Zazaca Tiyatro Üzerine”, *Tarihsel ve Sosyolojik Gelişimi İli Zazaca Tarih Edebiyat Coğrafya Folklor*, Kalan Yayınları, Tunceli 2019.
- Kurij, Seyîdxan, Zazalar ve Zazaca Yazını, <http://www.zazaki.net/haber/zazalar-ve-zazaca-yazini--781.htm>, 27.05.2018.
- Love, Circle, Dünya Tiyatro Tarihi ve Tarihsel Gelişimi, <https://circlelove.co/dunya-tiyatro-tarihi/> 05.06.2018
- Mirza, Yismayil, *Ferhat eve Şirin ra*, Ceylan Matbaacılık, İstanbul 2018.
- Mirza, Yismayil, *Sur u Çequer*, Ceylan Matbaacılık, İstanbul 2018.
- Nutku, Özdemir, *Dram Sanatı Tiyatroya Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- Pak, Ferhat, “Nuştoğ İlhami Sertkayê’dı Reportac”, *Çıme*, Serr 3, Umar, Payiz 2007, r. 14-17.
- Sevinçgül, Ömer, *Gizli Saklı Mevzular-2: Efsanevi Varlıklar ve Görünmeyen Yaratıklar*, Nesil Yayınları, İstanbul 2016.
- Sina, Ayşen, “Eskiçağda Atina’da Şenlikler”, *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2, H. 1, r. 42-59.
- Söylemez, İsmail, “Geçmişten Günümüze Zazaca Dergiler: Kronoloji, Sorunlar ve Çözümler”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, s. 175-191.
- Taner Haldun ve Nutku Özdemir ve And Metin, *Tiyatro Terimleri Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Basımevi 1966.
- Tecer, Ahmet Kutsi, “Orta Oyunu Tiyatrodur”, *İstanbul Dergisi*, C. 2, H. 5, Mart 1995.
- Varol, Murat, “UNESCO’nun Dil Raporlarına Göre Zazaca’nın Durumu ve Geleceği”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/2, Winter 2015, s. 997-1006
- Yıldız, Pelin, “Sahne ve Seyirci Etkileşiminin Tarihsel Gelişiminde Göstergibilimsel Açıdan Bir Analiz”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Serr: 2005, C. 13, r. 426-442.
- Zenderlioglu, Berfin ve Metin, Mîrza, *Mêrdeyê Şewe*, (Kurmanckî ra Çarnayîş: Roşan Lezgîn), Weşanên Avesta, İstanbul 2011.

Çımeysi İnterneti

<http://dersimnews.com/kultur/kaybedilen-insanlarin-anisina-zazaca-tiyatro.html>,
29.05.2018

<http://www.basnews.com/index.php/tr/culture-arts/371543>, 29.05.2018;

<http://www.gencinsesi.com/haber/2626/gencte-tiyatro-senligi.html>, 29.05.2018

<http://www.kalemsuare.com/2011/11/16-uluslararası-ankara-tiyatro-festivali.html?m=0>, 29.05.2018

<http://www.siverekhaber.com/metin-gencdal-ilk-ve-ortaokulu-ogrencilerinden-zazaca-tiyatro-oyunu-1265h.htm>, 29.05.2018

<http://www.solhan.gov.tr/ilçemizde-zazaca-tiyatro-sahnelendi>, 29.05.2018

<https://hesrete.wordpress.com/biyografi/>, 29.05.2018

<https://www.haberler.com/diyarbakir-da-zazaca-tiyatro-oyunu-sergilendi-5347119-haberi/>, 29.05.2018

zazader.org/wp-content/uploads/2018/01/2017FALİYET-RAPORU.pdf,
31.05.2018

zazader.org/wp-content/uploads/2018/01/2017FALİYET-RAPORU.pdf,
31.05.2018

TARÎXU MEYYAFARIQÎN A ÎBNU'L-EZREQ EL-FARIQÎ Û GIRÎNGÎYA WÊ DI DÎROKA KURDÊN MERWANÎ DE¹ (İbnu'l-Ezreq el-Fariqi's Tarixu Meyyafariqin and Its Importance in the History of Merwani Kurds)

Ahmet Seyari²

Kurte

Îbnu'l-Ezreq el-Fariqî di sedsala XII'an de jîyaye. Fariqî di serdema Artûqîyan de di hin karên rêvebirîya dewletê de cih girtiye. Navê wî Ehmedê kurê Yusuf kurê Elî kurê Ezreq e. Ji ber ku ji Farqînê ye jê re el-Fariqî hatiye gotin. Îbnu'l-Ezreq el-Fariqî di sala 572/1176an de berhema xwe ya bi navê *Tarîxu Meyyafariqîn* nivîsiye. Du destxetên vê berhemê li Londonê di muzeya Britishê de cih digirin. Tarîxu Meyyafariqîn der heqê dewlet û mîrektîyên serdema navîn ên wekî Hemdani, Buweyhî, Merwanî, Artûqî, Emewî, Ebasî û Selçûqîyan de agahîyên çandî û siyasî dide. Behsa têkilîyên van mîrnişîn û dewletên ku li Şam, Iraq, Cezîre, Ermenistan û Îranê hatine damezirandin dike. Hem li ser têkilîyên wan ên navxweyî û hem jî yên bi Endulus, Fatîmî û Bizansîyan re disekine. Di vê gotarê de derbarê Îbnu'l-Ezreq el-Fariqî, bajar û welatên ku li wan gerîyaye, peywirên wî yên di rêvebirîya dewletê de, kesayeta wî ya îlmî û berhemên wî de agahî hatine dayîn. Danasîna Tarîxu Meyyafariqîn hatiye kirin û taybetî û girîngîya wê, xebatên ku li ser hatine kirin, naveroka wê, çavkanîyên wê û rêbaza wê hatine vegotin.

Peyvên Sereke: Îbnu'l-Ezreq el-Fariqî, Tarîxu Meyyafariqîn, dîrok, çand, şaristani.

- 1 Vê gotarê bingeha xwe ji beşeke teza min a mastirê girtiye. Bnr. Ahmet Eyer, Kurdên Merwanî di Tarîxu Meyyafariqîn a Îbnu'l-Ezreq de, Teza Lisansa Bilind, Zanîngeha Mêrdîn Artukluyê, 2016.
- 2 Li zanîngeha Bîngolê di beşa Ziman û Edebiyata Kurdî de xwendekarê doktorayê ye. (ehmedseyari@gmail.com) ORCID: 0000-0001-2345-6789

Öz

İbnu'l-Ezrak el-Farîki XII. yüzyılda Artuklular döneminde yaşamış ve bazı devlet kademelerinde görev almıştır. Tam ismi Yusuf bin Elî bin Ezrak'tır. Farkinli olduğundan ona Farîqi denilmiştir. İbnu'l-Ezreq el-Farîqî 1176 yılında Tarîxu Meyyafariqîn adlı eserini yazmıştır. Bu eserin iki tane elyazması Londra'nın British müzesinde bulunmaktadır. Tarihu Meyyafarîkin Hamdani, Büweyhi, Mervani Artuklu, Emevi, Abbasi ve Selçuklular gibi devlet û emirlikler hakkında siyasi ve kültürel bilgiler vermektedir. Şam, Irak, Cezire, Ermenistan ve İran'da kurulan bu emirlik ve devletlerden bahsetmektedir. Bunların birbirleriyle ve Endulus, Bizans ve Fatımiler ile olan ilişkilerini anlatmaktadır. Bu makalede İbnu'l-Ezrak el-Farîki'nin gezdiği bölge ve şehirler, devlet kademelerindeki görevleri, ilmi kişiliği, eseri hakkında bilgi verilmiştir. Farîki Tarihu Meyyafarîkin adlı eserinde Mervanilerin kültür ve medeniyetleri hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Bu eser siyasi, sosyolojik, mimari, hukuki ve ekonomik açıdan bu dönemin birçok yönünü aydınlatıyor olup bu alanda yapılacak birçok çalışmaya katkı sağlayabilir. Bu çalışmada Mervani Kürtlerinin oluşturdukları ve Tarihu'l-Meyyafarîkin'de yer alan kültür ve medeniyet ele alınmıştır. Bu çerçevede devlet yönetiminde emirlerin özellikleri ve tahta çıkış şekilleri, vezir, vali ve divan işleri hakkında bilgi verilmiştir. Hukuk sistemi ve kadıların özellikleri ve yargılama şekilleri ele alınmıştır. Mervani Kürtlerinin askeri özellikleri ve ordunun kullandığı silahlar hakkında bilgi verilmiştir. Bu döneme ait bina, kalıntı ve mimari eserlere ait bilgiler bu bölümde verilmiştir. Ayrıca bu dönemde yapılmış olan sur, burç, saray, mesire, kubbe, cami ve hastaneler hakkında bilgi verilmiştir. Yanı sıra, Mervani Kürtleri dönemindeki adet, gelenek, görenek ve inanışlar hakkında bilgi verilmiştir. Mervanilerdeki vakıf ve yardımlaşma, ekonomi ve ticari faaliyetler hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbnu'l-Ezreq el-Farîqî, Tarîxu Meyyarkin, Tarih, Mervani Kürtleri

Abstract

İbnu'l-Ezrak el-Farîki lived in the 12th century Artuqid period and served in some state levels. His full name is Yusuf bin Elî bin Ezraq. Because he was from Farkin, he was called Farîqi. In 1176, he wrote his work Tarîxu Meyyafariqîn. Two manuscripts of this work are found in the British Museum in London. It gives political and cultural information about the state and emirates such as Hamdai, Buweyhi, Marwanis, Artuqids, Omayyads, Abbasids and Seljuks. It tells about these states and emirates established in Damascus, Iraq, Jazeera, Armenia and Iran. It describes their relations with each other

and with the Endulus, the Byzantines and the Fatimans. In this article, the cities and regions Îbnu'l-Ezrak el-Farîki travelled to, his duties in the state levels, his scientific personality and his work are told. In his work called Farîki Tarihu Meyyafarîkin, he gives very important information about the culture and civilization of the Marwanis. This work can contribute to many studies in this field by illuminating many aspects of this period in terms of political, sociological, architectural, legal and economic aspects. In this study, the culture and civilization established by the Marwani Kurds in Tarihu'l-Meyyafarîkin is analyzed. In this context, information about the characteristics of the amers in the administration of the state and how they came to the throne and viziers, valis and divan works is given. The legal system, the characteristics of the kadis and their ways of judging are explained. Information is given on the features of the army of the Marwani Kurds and the special weapons they used. Information about the buildings, remains and architectural works of this period are given in this section. In addition, information is given about the city walls, palaces, promenades, domes, mosques and hospitals built in this period. Besides, information is given on the customs, traditions and beliefs in the period of the Marwani Kurds. Furthermore, information is given about the foundation and cooperation, economy and commercial activities in the Marwanis.

Keywords: Îbnu'l-Ezreq el-Fariqî, Tarîxu Meyyafariqîn, History, Marwani Kurds.

Destpêk

1. Jîyana Îbnu'l-Ezreq el-Fariqî

Navê wî Ehmedê kurê Yusuf kurê Elî kurê Ezreq e; lê wekî Îbnu'l-Ezreq el-Fariqî tê nasîn.³ Ji ber ku ji Farqînê⁴ ye jê re el-Fariqî hatiye gotin. Wekî ku Ebû'l-Fîda gotiye carinan ji dawîya peyvan hin tîp kê m dibin. Li vir jî peyva Fariqîn bûye Fariqî.⁵ Agahîyên der heqê jîyana wî de di berhemên wan dîroknasên din

3 Îbnu'l-Ezraq: *Tarîxu 'l-Fariqî*, (Thq. Bedewî Evdilletif Awad), Qahîre 1959, Teqdim, r.31.

4 Di sedsalên 4. 5. ên mîladî de navê wê wekî *Martyropolis* derbas dibe. Piştî ji aliyê Suryaniyan ve wekî *Maipherket* hatiye binavkirin. Piştî ku bi destê Femandarê artêşa Îslamê Îyazê kurê Xenem hatiye fetihkirin ji aliyê misilmanan ve wekî *Farqîn*, *Mefariqîn*, *Mîfariqîn* an jî *Meyyefariqîn* û *Mâfârîqîn* hatiye binavkirin. (Bnr. Mustafa Alican, Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârîkîn (Silvan), Teza Doktorayê ya Neçapbûyî, Ege Üniversitesi, 2015, r.131-135.) Farqîn demekê di bin hikmê Hemdanî (980-984), Merwanî (984-1085), Selçûqî, Eyubî, Îlhanî, Aqqoyîniyan de maye. Di sala 1506an de ketiye bin hukmê Safewîyan û piştî şerê Çildêranê jî ketiye bin hikmê Osmanîyan. (Bnr. <http://www.silvan.gov.tr>. 03/07/2016) Nihî ev der dikeve navbera bajarê Batman û Amedê û navçeya Amedê ye.

5 Ebû'l-Fîda, *Teqwîmu'l-Buldan*, Daru Sadr, Beyrûd, d.t.r.279.

de derbas nabin. Di gel ku Îbnu'l-Ezreq yek ji dîroknûsên girîng tê hesibandin jî dîroknûsên wekî Îbnî Xelikan, Îbnî Şakir, Yaqût û dîroknûsên din qet qala jînenîgarîya wî nekiriye. Agahîyên der heqê jîyana wî de tenê di berhema wî de derbas dibin. Ev agahî jî di nav berhemê de berbelav in.⁶ Îbnu'l-Ezreq di Tarîxu Meyyafariqînê de dibêje: “Ez di sala 512/1119an de li Meyyafariqînê⁷ çêbûme. Hingê talîhê birca Merîxê nîşan dida.”⁸

Ji ber ku jî serê berhema wî hin rûpel kêr in navê wî wekî Îbnu'l-Ezreq li ser berhema wî nayê nivîsîn. Tenê di nava berhemê de navê bapîrê wî Ebu'l-Hesen Reîs Elîyê kurê Ezreq derbas dibe.⁹ Îbnî Şeddad di pirtûka xwe ya bi navê *el-Alaql-Xetîre* de der heqê wî de agahî dane û gotiye: “Navê wî “Ehmedê kurê Yûsuf kurê Elî kurê Ezreq”e û xwedîyê pirtûka *Tarîxu Meyyafariqîn û Amed* e.”¹⁰

Fariqî di pirtûka xwe de gelek caran behsa bapîrê xwe Ebu'l-Hesen dike. Fariqî der heqê bapîrê xwe de wiha dibêje: “Piştî ku Fexruddewle rêveberîya Merwanîyan xist destê xwe wezîr, Îbnu'l-Enbarî ji girtîgehê derxist û şand cem kalikê min Ebu'l-Hesenê kurê Ezreq ku nazirê Heskîfê bû.”¹¹ Piştî ku Fexruddewle gazî bapîrê min kir ew jî ji Heskîfê hat Meyyafariqînê û Fexruddewle hin mal û tiştên biqîmêt danê.”¹² Di cihekî din de jî Fariqî wiha behsa bapîrê xwe dike: “Fexruddewle Ebû Elî Belxî bûbû walîyê welatê Merwanîyan lê gel jê gilîdar bû. Li ser vê, lijneyek çû cem siltan ku gilîyê Ebû Elî bikin. Wê demê bapîrê min jî di nav vê lijneyê de bû.”¹³ Di cihekî de jî derbarê bapîrê xwe de dibêje: “Piştî ku siltan walîtiya welatê Merwanîyan da Amîduddewle keleha Erzenê jî de bapîrê min.”¹⁴

Îbnu'l-Ezreq di berhema xwe de ji ciwantîya xwe û vir ve hin agahî der heqê jîyana xwe de dane lê qala zaroktîya xwe nekiriye.¹⁵ Lê em ji berhema wî tê digihîjin ku “ew di serdema damezrînerê Artûqîyên Mêrdînê Necmeddîn Îlxazî de çêbûye û di serdema rêveberîya kurê Necmeddîn Tîmurtaş û nevîyê wî Necmeddîn Alp de jîyaye.”¹⁶ Ji agahîyên Fariqî tê famkirin ku ew pir gerîyaye. Bajarên Fars,

6 Awad, h.b., Teqdîm, r.31.

7 Bajarekî di navbera herêma Cezîre û Ermîyanê de ye. Hin, wê jî herêma Ermenîyan û hin ji cezîreyê dihesibînin. Dikeve rojhilatê Dîjleyê. Ji Amedê pênc fersaxan dûr e. (Bnr. Muhammed bin Evdilmunim Hîmyerî, (Thq. Îhsan Ebbas) *Rewdetu'l-Mitar fî Xeberu'l-Eqtar*; Mektebetu'l-Lubnan 1984, r.567.)

8 Fariqî, h.b., r.552.

9 el-Xûlî&Baluken, h.b., Teqdîm, r.22.

10 H.b., Teqdîm, r.22.

11 Fariqî, h.b., r.522.

12 H.b., r.522.

13 H.b., r.525.

14 H.b., r.527.

15 Awad, h.b., Teqdîm, r.31.

16 Îbnu'l-Ezraq, *Meyyafarikîn ve Amed Tarihi*, (Wer. Ahmet Savran), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebîyat Fakültesi, Erzurum 1990, Teqdîm, h.b., r.10.

Ermenistan, Şam û bajarên derûdora wê, Cezîreyê û gelek cihên din ji wan cihan in ku Fariqî li wan gerîyaye. Di vê gera xwe de çûye cem rêvebirê gelek welatan¹⁷ û li van deran karmendîya dewletê jî kiriye.¹⁸

Agahîyên der heqê mirina Îbnû'l-Ezreq de negihaştine ber destê me.¹⁹ Lê li ser destxeta *Îhya'û Ulûmu'd-Dîn* a Xezalî nîşeyeke wî heye ku tê de dibêje: “Min ev berhem du caran xwendîye. Xwendina min a cara duyem di sala 577/1181ê de ye.” Ji vê nivîsê tê famkirin ku Fariqî heta vê salê sax e.²⁰

1. Bajar û Welatên ku Fariqî li Wan Gerîyaye

Îbnû'l-Ezreq li gelek bajar û welatan gerîyaye. Wî serpêhatî û nêrînên xwe yê der heqê van cihan û tîştên ku li van deran dîtine di Tarîxu Meyyafariqînê de nivîsîne. Li gorî neqla Îbnû'l-Ezreq ew di sala 529/1134an de cara pêşî ji Meyyafariqînê derketiye çûye Mêrdînê. Di sala 531/1136an de jî çûye Cezîreyê û ji wir di ser Nisêbînê re dîsa vegerîyaye Meyyafariqînê.²¹ Piştra ji wir çûye Amedê û heta dawîya sala 533/1139an li Amedê maye. Di meha zilhicayê²² de pêşî çûye Mûsilê hinekî li wir maye û di 534/1139an de di meha Rebûlewê²³ de çûye Bexdayê û şeş mehan li wir maye. Li Bexdayê dema mehra Xelîfe Muqtefi û Fatma Xatûna keça Siltan Mihemmed li Babû'l-Hicreyê hatiye birin, Îbnû'l-Ezreq jî li wir e.²⁴ Di nav van gerên wî de çûyîna wî ya Bexdayê pir girîng e. Lewra bandora gera wî ya li Bexdayê hem li ser zanyariya wî hem jî li ser bûyerên ku di pirtûka xwe de nivîsîne heye.²⁵ Lewra Fariqî li Bexdayê gelek alim û zana nas kirine û ji wan ders wergirtiye.²⁶

Fariqî di sala 535/1140ê de dîsa vegerîyaye Meyyafariqînê û ji wir çûye Mêrdînê û demekê li wir maye û paşê ji wir çûye Mûsilê heta sala 546/1151ê li vir maye.²⁷ Ji Mûsilê di ser Xelatê re veegerîyaye Mêrdînê û heman salê dîsa çûye Bexdayê.²⁸

17 Awad, h.b., Teqdîm, r.32.

18 H.b., Teqdîm, r.35.

19 Savran, h.b., Teqdîm, r.17.

20 A.Hand List of the Arabic Mss, II, 56, Nimreya destxetê: 3376, v.233a. Vgh. Savran, h.b., Teqdîm, r.17.

21 Fariqî, h.b., r.575-577.

22 Di salnameya Koçî de meha 12. (Bnr. <http://www.nenedirvikipedia.com/islam/hicri.11/07/2016>.)

23 Di salnameya Koçî de meha 3. (Bnr. <http://www.nenedirvikipedia.com/islam/hicri.11/07/2016>.)

24 Fariqî, h.b., r. 534, 580.

25 Awad, h.b., Teqdîm, r.39.

26 H.b., Teqdîm, r.33-34.

27 Savran, h.b., Teqdîm, r.13.

28 Fariqî, h.b., r.580.

Heta serê meha Receba²⁹ sala 547/1152an li Bexdayê maye û ji wir di ser Mûsilê re vegeŕiyaye Meyyafariqînê.³⁰

Piştî mirina Husameddîn di sala 548/1153yan de Îbnu'l-Ezreq çûye Tiffîsê ketiye xizmeta Dimîtrîyê qralê Exbazê.³¹ Fariqî di rêwîtiya Dimîtrî de ya ku heftê rojî dom kiriye cih girtiye û bûyerên ku di vê rêwîtiyê de qewimîne di pirtûka xwe de nivîsîne.³² Di nav van rêwîtiyên Fariqî de cihekî taybet ê rêwîtiya wî ya Gurcistanê heye. Lewra di pirtûka xwe de der heqê kevneşopî û pergala vî welatî de gelek agahî dane. Di nav van agahîyan de behsa hin bûyerên ku di navbera qralê Gurcistan û hin hikumdarên misilmanan de derbas bûne, kiriye. Ji ber ku ev agahî di tu berhemên din de derbas nabin pir biqîmet in.³³

Îbnu'l-Ezreq di sala 549/1154an de ji Tiffîsê vegeŕiyaye û çûye Xelatê. Fariqî vê vegeŕa xwe ya ji Tiffîsê wiha vediguhêze: “Ez ji Xelatê hatim welatê Romê, li vir Nizamedînê kurê Danişmend xwest ku ez li cem wî bimînîm lê min ev daxwaza wî nepejirand û ji wir ez di ser Ercîş,³⁴ Bergirî, Newşehir, Qutûr, Xoy Merend, Tebrîz, Zenkan û Nehrê re derbasî Reyê³⁵ bûm û piştra jî çûm Meyyafariqînê.”³⁶

Di sala 558/1162yan de dema ku Siltan Arslanşah û hêzên misilmanan ên din Gurcî têk birin, Îbnu'l-Ezreq hatiye Xelatê û ji wir jî çûye Bedlîsê. Fariqî bûyereke wê serdemê ya ku piştî vê serkeftina misilmanan wiha neqil kiriye: “Piştî vê serkeftinê sê sed dewar hat serjêkirin û goştê wan li feqîran hat belavkirin û Xelat hat xemilandin.”³⁷

Îbnu'l-Ezreq di sala 563/1168an de di ser Riha, Minbiç, Heleb³⁸ û Humusê re çûye Şamê.³⁹ Li gorî neqla Fariqî wextê bavê Selahedînê Eyyubî 24ê Cemazîyulewwela⁴⁰ di sala 565/1169an jî Şamê çûye Misrê cem Selahedînê

29 Di salnameya Koçî de meha 7. (Bnr. <http://www.nenedirvikpedi.com/islam/hicri.11/07/2016>.)

30 Fariqî, h.b., r.597.

31 H.b., r.600.

32 H.b., r.558.

33 Awad, h.b., Teqdim, r.41.

34 Bajarekî dîrokî ye, nêzî bajarê Xelatê yê li derdora Ermenîya mezin e. Piraniya gelê wê fileh in. (Bnr. Yaqût el-Hemawî, Mucemu'l-Buldan, Daru Sedr, Beyrûd 1977, C.1, r.144.)

35 Bajarekî navdar e ji bajarên sereke tê hesabandin. Bajarekî bixêrûbêr e û têr mêwe ye. Betlîmos gotiye: Dirêjahîya Bajarê Reyê heştê û pênc pile ye. (Bnr. Yaqût, h.b., C.3, r.106 – 107.)

36 Fariqî, h.b., r.609.

37 H.b., r.625.

38 Bajarekî gewre ye xwedî xêrûber e, Zûcacî gotiye: Ji ber ku Hz. Îbrahîm pezê xwe li vir didot û ew şîr li kesên herêmê digerland. Navê vir bûye Heleb. (Bnr. Yaqût, h.b., C.2, r.282 – 290.)

39 Fariqî, h.b., r.641.

40 Di salnameya Koçî de meha 6. (Bnr. <http://www.nenedirvikpedi.com/islam/hicri.11/07/2016>.)

Eyyubî, Fariqî li Şamê ye.⁴¹ Dîsa dema ku Fariqî li Şamê ye di 22yê Şewala sala 565/1170yê de erdhejek li Şam û bajarên derûdora wê çêbûye. Îbnu'l-Ezreq di Tarîxu Meyyafariqînê de bi awayekî berfireh qala vê erdhejê kiriye û der heqê wê de agahî dane.⁴² Fariqî di 13ê Cemazîyulewwela sala 566/1170yê de ji Şamê vegeyriyaye Meyyafariqînê.⁴³

Îbnu'l-Ezreq di sala 568/1172yan de li Bexdayê ye lewra di vê dîrokê de çûye ser gora helbestvanê navdar Reîs Evdillâh el-Huseyinê kurê Heccac.⁴⁴

3. Peywirên Fariqî yên di Rêvebirîya Dewletan de

Îbnu'l-Ezreq hîn di ciwanîya xwe de dest bi xebata di karê dewletê de kiriye.⁴⁵ Di sala 543/1148an de karê serperiştîya weqfên derveyê bajarê Meyyafariqînê kiriye.⁴⁶ Piştî vê peywira xwe li Şamê jî rêvebirîya weqfan kiriye. Fariqî wergirtina vê peywira xwe wiha tîne ziman: “Di nivê meha Şebanê⁴⁷ de ez ji Meyyafariqînê di ser Riha, Minbîc, Heleb, Himis û Hemayê re derbas bûm û di hivdehê Remezane de gihame Şamê. Li wir ez çûm cem serokê qazîyan Mewla Kemaleddîn Îbnu's-Şarezorî û wî nazirtîya vir dîsa⁴⁸ da min û ez li Şamê mam.”⁴⁹

Îbnu'l-Ezreq di xizmeta Seîd Husameddîn de jî hin kar û peywir anîne cih lewra di sala 542/1147an de Husameddîn xwestiye pereyên sifir çap bike û Îbnu'l-Ezreq ji bo derxistina van pereyan çûye Madenê û jê re sifir kiriye.⁵⁰

Ji keynî van peywiran Îbnu'l-Ezreq carinan li cem hin rêvebirên dewletê cih girtiye û peywirên girîng wergirtine. Îbnu'l-Ezreq dibêje: “Ez di sala 544/1149an de li Mûsilê ji bo firotina hesin di xizmeta Husameddîn de bûm.”⁵¹ Dema Husameddîn mir, ez di sala 548/1153yan de li welatê Gurcan ketim xizmeta Melikê Exbaz Dimîtrîyê kurê Dawid.”⁵²

Piştî ku di navbera Necmeddîn Îlxazî û Dimîtrî de Şerê Tiflîsê derketiye Îbnu'l-Ezreq çûye Gurcistanê. Ji gotinên wî tê famkirin ku ew pir nêzî Dimîtrî ye û qedr û qîmeta wî li cemê heye. Lewra dema Fariqî û Dimîtrî bi hev re di rêwîtiyekê

41 Fariqî, h.b., r.644.

42 Ji bo agahîyên der heqê vê erdhejê de (Bnr. Fariqî, h.b., r.645.)

43 Fariqî, h.b., r.648.

44 H.b., r.594.466.

45 Awad, h.b., Teqdim, r.31.

46 Fariqî, h.b., r.593.

47 Di salmameya Koçî de meha 8. (Bnr. <http://www.nenedirvikpedi.com/islam/hicri.11/07/2016.>)

48 Ji ber bikaranîna vê peyvê ورد الي: «li min hat vegeyrandin» mumkun e ku berî niha jî Fariqî ev peywir li Şamê wergirtibe û ev wergirtin ya cara duyem be. (Bnr. el-Xûlî&Baluken, Tarîxu'l-Meyyafariqîn, Jêrenot: 1, r.641.)

49 Fariqî, h.b., r.641.

50 H.b., r.589.

51 H.b., r.594.

52 Fariqî, h.b., r.600.

de ne û hatine cem kelehê asê Dimîtrî ji Fariqî re gotiye: “Di vê kelehê de leşkerekî Îlxazî heye, here pê re biaxive ka ji ku ye.” Fariqî xistiye dilê xwe ku ji qral bixwaze ku vî leşkerî azad bike. Lê ji ber ku li welatê qral gengeşiyek dest pê kiriye wî serê sibehê bi lezgînî leşkerên xwe rakirine û ji wir çûye. Loma jî Fariqî derfeta dîtina vî kesê girtî bidest nexistiye.⁵³

Li gorî ku Fariqî dibêje Dimîtrî gelek qencî bi misilmanan dikir û qedr û qîmetê dida alim û ehlê tesewifê. Ev qedr û qîmetê ku Dimîtrî dida di navbera misilmanan de jî nehatibû dîtin. Fariqî bûyereke ku taybetîya wî nîşan dide wiha anîye ziman: “Rojeke îne Dimîtrî çû mizgeftê û li temamê xutbeyê guhdarî kir û dema derket derve jî ji bo xêra mizgeftê du sed dînar dan.”⁵⁴

Îbnu'l-Ezreq di sala 549/1154an de ji xizmeta Dimîtrî derketiye û çûye Xelatê.⁵⁵ Di sala 567/1166an de jî çûye Meyyafariqînê û dest bi karê serperîştîya weqfên Meyyafariqînê kiriye.⁵⁶

4. Kesayeta Fariqî ya Ilmî û Berhema Wî

“Îbnu'l-Ezreq di vê pirtûka xwe de di warê dîrok, erdnîgarî, tefsîr û edebîyatê de ji gelek pirtûkan sûd wergirtiye û ji wan agahî veguhestine. Ev jî nîşan dide ku Fariqî xwedî çandê dewlemend, ilmekî kûr û nêrîneke berfireh e.”⁵⁷

“Piştî salên ciwanîya xwe Îbnu'l-Ezreq çûye Bexdayê û li wir ilmên wekî Quran, fiqih, feraîz, zimanzanî, hedîs û tefsîrê xwendine û li dersên gelek zana û muderisan guhdarî kiriye. Fariqî Quran li cem Şêx Ebû Muhammedê kurê Bintuşêx, Şêx Evdilwehab Hefaf, Ebû Mensûr er-Rezaz; zanyarîya feraîzê⁵⁸ li cem Şêx Ebu'l-Mîzaferê kurê Şehrezorî Atar; zanyarîya rêzîmanê li cem Şêx Ebû Mensûr Cewaliqî û zanyarîya hedîsê jî li cem Îbnî Semerkandî, Evdilwehab Enmatî û Qazî Ebû Bekir xwendine.⁵⁹ Ji xeynî van ji alimên mezin ên wekî Waiz Ebbadî û Xeznewî ders wergirtine û di sohbet û civatên wan de cih girtiye. Di gel zanebûna wî ya van zanyarîyên din wisa xuya dike ku kêfa Ezreq bêtir ji zanyarîya dîrokê re hatiye û nivîsîna dîrokê bijartiye.”⁶⁰

Îbnu'l-Ezreq Tarîxu Meyyafariqîn nivîsiye û ji xeynî vê berhema wî tu agahî li ser hebûna berhemeke wî ya din li ber destan tune ye.

53 H.b., r.558.

54 H.b., r.559.

55 H.b., r.609.

56 Fariqî, h.b., r.638.

57 Awad, h.b., Teqdîm, r.19.

58 Ew zanist e ku piştî mirina mirovekî rêûrêbaza belavkirina vî mîratê li gorî hiqûqa Îslamê şîrove dike. (Mustafa Korkamaz Buhari, Îslam Miras Hukuku, Özcan ofset Matbaacılık, Gaziantep 2016, r.1.)

59 Fariqî, h.b., r.580-581; Awad, h.b., Teqdîm, r.34.

60 Awad, h.b., Teqdîm, r.33-34.

1. Taybetî û Girîngîya Tarîxu Meyyafariqînê

Destxeta Tarîxu Meyyafariqînê di muzeya British a li Londonê de ye. Li heman Muzeyê du nusxeyên berhemê hene. Ya yekem di beşa destxeta *Opb And Mss* bi nimreya *Or.5803*an tomarkirî ye û ji 400 rûpelî pêk tê û tê de bûyerên heta sala 572/1176an hatine vegotin. Nusxeya duyem jî di heman cihê de bi nimreya *Or.6310*an tomarkirî ye. Ev vusxe jî ji 276 rûpelan pêk tê û tê de bûyerên heta sala 560/1164an hatine vegotin.⁶¹ Li gorî agahîyên ku di beşa pêşî ya Tarîxu Meyyafariqînê de derbas dibin Fariqî di sala 572/1176an ev berhem nivîsîye.”⁶²

Girîngîya vê pirtûkê di warê avahîsazî, erdnîgarî, aborî, dîrok û ziman de ji bo lêkolîneran heye û wekî belgenamê ye ku agahîyên balkêş li ser gelek şûnwaran dide. Hin ji wan şûnwaran niha jî hene û hin ji wan ji negihane roja me. Cihin jê wî bixwe dîtine û agahîyên hinan jî “ji wan pirtûkên din ên wekî *et-Teş'îs*⁶³ wergirtine.”⁶⁴ Girîngîyeke din a vê berhemê jî ev e: Fariqî li gelek cih û welatan gerîyaye û bûyer û karesatên ku li van welatan qewimîne di berhema xwe de nivîsîne. Ji hêla aborî ve jî girîngîyeke wê heye. Lewra tê de agahîyên der heqê dahatuyên wê serdemê yên hin herêman û derxistina pereyan de hene. Girîngîyeke wê ya din jî ji hêla dîrokê ve ye ji ber ku Îbnu'l-Ezreq qala dîroka Meyyafariqînê û hin hûrgilîyên der heqê avahîyên wê de kiriye. Herwiha der heqê serdema Hemdanîyan, Buweyhîyan, Merwanîyan û Artûqîyan de jî agahî dane.

Ev pirtûk di warê ziman de jî xwedî girîngîyekê ye. Lewra rewşa pêşveçûnên rêziman û nûjenkirina hin têgehên hevedûdanî yên vê serdemê nîşan dide. Herwiha diyarbûna bandora zimanê herêmî di pirtûkê de xuya dike. Dîsa ev pirtûk pevguhertinên di navbera zimanên hemdem û erebîkirina hin peyvên de nîşan dide.⁶⁵

Îbnu'l-Ezreq di rêvebirîya karên dewletê yên girîng de cih girtiye û ji ber vê taybetîya wî tiştên ku di serdema xwe de nivîsîne wekî belgeyên fermî ku bi destên rayedarên dewletê hatine nivîsîn, tînin hesabandin. Li ser vê yekê jî em dikarin bibêjin ku ev berhema wî wekî belgeyeke fermî ya dewletê ye û ji aliyê dîrokî ve pir girîng e.”⁶⁶

Herêma Rojhilata Navîn ji aliyê rojhilat ve bi êrîşa moxolan re rû bi rû maye û ji aliyê rojava ve jî ji ber êrîşên xaçperestan gelek karesat hatine serê wê û wêran bûye. Ji ber vê hindê berhemên ku di sedsala VII/XIIan de der heqê vê herêmê de hatine nivîsîn û gîhaştine roja me pir hindik in. Loma jî hebûna vê berhemê

61 el-Xûlî&Baluken, h.b., Teqdîm, r.7,12.

62 Fariqî, h.b., r.102.

63 Teş'îs peyveke suryanî ye. Navê pirtûkeke dîrokî ye ku dîroka Meyyafariqînê ya berî Îslamê vedibêje. (Bnr. El-Xûlî&Baluken, h.b., Jêrenot:1, r.103.)

64 el-Xûlî&Baluken,h.b., Teqdîm, r 103.

65 H.b., Teqdîm, r.68-79.

66 Awad, h.b., Teqdîm, r.4.

tişteki biqîmet e. Herwiha ji ber ku di vê berhemê de agahîyên bêhempa yên der heqê Anadolê û dîrok û erdnîgariya Rojhilata Navîn de hene berhemeke girîng û hêja ye.⁶⁷

Îbnu'l-Ezraq der heqê gelek eşîr û xanedanên kurdan de agahî dane. “Ji nav van ên ku bi awayekî gelek berfireh û hema bêje sal bi sal Îbnu'l-Ezraq agahî der heqê wê de dane Merwanî ne.”⁶⁸

Taybetîyeke din a vê berhemê ji ew e ku Îbnu'l-Ezraq wekî hin nivîskarên din ev berhema xwe ne li ser daxwaza siltanekî û xelîfeyekî yan jî hevalên xwe nivîsiye. Wî berhema xwe ji bo xwe, ji bo zanîna dîrokê ku pê re mijûl dibû û jê hez dikir, nivîsiye. Yanî vê hezkirina wî ya ji Meyyafariqînê berhemeke wiha giranbiha pê daye nivîsîn.⁶⁹

Hin berhemên dîroki yên kevin ku negihaştine roja me, navên wan di vê berhemê de derbas dibin û ji van berheman agahî hatine wergirtin. *Tarîxa Mûsilê* ya Mihemedê kurê Elî Şimşat û *Dîroka Bexdayê* ya Teyfûrê kurê Ebî Tahir ji van berheman in.⁷⁰ Ev jî girîngîyeke din a vê berhemê ye. Lewra bi xêra vê pirtûkê haya me ji van berheman çêbûye.

Gelek dîroknûsên piştî Îbnu'l-Ezraq ji pirtûka wî sîd wergirtine. Bêguman ev rewş jî qîmeta vê berhema wî nîşan dide. “Sibt Îbnu'l-Cewzî di pirtûka xwe ya bi navê *Mîratu'z-Zeman* de, Îbnu'l-Edîm di pirtûka xwe ya bi navê *Buxye't-Teleb fi Tarîxî Heleb* de, Îbnu'l-Xelikan di pirtûka xwe ya bi navê *Wefayatu'l-Ayan* de, Îbnî Şeddad di pirtûka xwe ya bi navê *el-Alaqu'l-Xetîre fi Zikrî Umerai's-Şam we'l-Cezîre* de, Zehebî di pirtûka xwe ya bi navê *Tarîxu'l-Îslam* de, Safedî di pirtûka xwe ya bi navê *Sahîbu'l-Wafî bi'l-Wefeyat* de, Îbnî Kesîr di pirtûka xwe ya bi navê *el-Bîdaye we'l-Nîhaye* de, Rizqillah bîn Yûsuf di pirtûka xwe ya bi navê *Şûeraû'n-Nesraniyye* de, Îbnu'l-Qelansî di pirtûka xwe ya bi navê *Zeylu Tarîxî Dimeşq* de⁷¹ Îbnu'l-Esîr, di pirtûka xwe ya *el-Kamîl fi't-Tarîx* de, Yaqut el-Hemawî di pirtûka xwe ya bi navê *Mucemu'l-Buldan* de, Aynî di pirtûka xwe ya bi navê *Tarîxu'l-Aynî* de ji pirtûka Îbnu'l-Ezraq gelek agahî neqil kirine. Ji van kesan Îbnu'l-Esîr ev agahîyên xwe yên ku ji Ezraq girtine bi şewaza xwe şîrove kirine û tiştin li wan zêde kirine. Lê wan kesên din gotinên Ezraq rasterast neqil kirine. Kesên wekî Îbnî Xelikan, Sibt Îbnu'l-Cewzî û Îbnî Şeddad wextê agahî ji pirtûka wî veguhestine wekî çavkanî behsa pirtûka wî jî kiriye. Lêbelê kesên

67 Ercan Gümüş, “İbnü'l-Ezraq Ve Eseri Meyyâfârikîn ve Âmîd Tarihi Üzerine Türkiye’de Yapılan Çalışmalar Işığında Bir Değerlendirme, E-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, ISSN: 1308-9633 Sayı: VII, Nisan 2012, r.4.

68 Necip Mansız, İbnü'l-Esîr’in el-Kamîl fit’t-Tarih Adlı Eserine Göre Kürtler ve yaşadıkları Bölgeler, Teza Lisansa Bilind a Neçapbûyî, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2015, r.120.

69 Awad, h.b., Teqdîm, r.12.

70 H.b., Teqdîm, r.14.

71 el-Xûlî&Baluken, h.b., Teqdîm, r.64-66.

wekî Îbnu'l-Esîr û Yaqut el-Hemawî di van veguhestinên xwe de qet navê Îbnu'l-Ezreq negotîne.”⁷²

Di nav van çavkanîyan de ji du berhemên ku agahîyên berfireh didin yek jê ya Îbnu'l-Esîr e. Li gorî Mansız Îbnu'l-Esîr di berhema xwe de ji damezrandina Mîrnişîna Merwanîyan heta hilweşîna wan agahîyên giring dide û wî ev agahîyên xwe hemû ji Îbnu'l-Ezraq wergirtine.⁷³

2. Naveroka Tarîxu Meyyafariqînê

Ji ber ku navê berhemê Tarîxu Meyyafariqîn e dibe ku wekî berhemeke ku tenê der heqê bajarê Meyyafariqînê de hatibe nivîsîn xuya bike. Lêbelê di vê berhemê de agahîyên çandî û siyasî yên serdemên kevin û bi taybetî jî yên sedsala VI/XIIan ku Îbnu'l-Ezreq tê de jîyaye hene. Herwiha ev pirtûk behsa tevgerên mîr, wezîr, siltan û aliman dike û der heqê gelek welatan de agahîyan dide. Ji xeynê vê hin kevneşopîyên welatê ku Fariqî li wan gerîyaye jî di berhemê de hatine nivîsîn. Dîsa ev berhem behsa dewleta Emewîyan, xelîfeyên wan, pirsgrîkên nav dewleta wan û têkilîyên wan ên bi derûdorê re dike. Hewiha der heqê dewleta Ebbasî û xelîfeyên wan û rayedarên dewleta wan de jî agahîyan dide. Li ser mîrnişîna û dewletên wekî Selçûqî, Merwanî, Atabeg û Artûqîyan ku li Şam, Iraq, Cezîre, Ermenistan û Îranê hatine damezrandin disekine. Têkilîyên van dewletan ên bi hev re û yên bi Endulus, Fatîmî û Bîzansîyan re tîne zîmên.⁷⁴

Ji ber ku ev ev berhem bi awayekî giştî li ser dîroka dewletên rojhilata navîn hatiye nivîsîn û bi taybetî di warê dîroka rojhilat û başûrê rojhilatê Anadolê de gelek agahîyan dide bala lêkolîneran dikişîne ser xwe.⁷⁵

“Em ji berhemê têdigihîjin ku Fariqî berhema xwe kiriyê sê cild. Ji ber ku di pirtûka xwe de wextê hin mijaran vedibêje gotiye: ‘Me di cilda yekê an jî ya duyem de qala vê mijarê kiriyê.’ Lêbelê heta niha em di pirtûkxaneyan de rastî van cildên din nehatine.”⁷⁶ “Dibe ku di cildê yekê de dîroka berî Îslamê û destpêka afirandinê, di cildê duyem de dîroka Îslamê û Pêxemberê dîne Îslamê vegotibe.”⁷⁷ Lewra pirtûkên dîrokî yên serdema navîn bi gelemperî bi vî awayî hatine nivîsîn.

Mijarên pirtûkê di bin van beşan de kom dibin: Beşa yekem behsa xîlafeta Emerê kurê Xetab,⁷⁸ beşa duyem behsa rêvebirîya Muawîye,⁷⁹ beşa sêyem behsa destpêka

72 Awad, h.b., Teqdim, 22-23.

73 Mansız, h.b., r.120.

74 Awad, h.b., Teqdim, r.1-2.

75 Gümüş, h.g., r. 13.

76 Savran, h.b., Teqdim, r.1.

77 el-Xûlî&Baluken, h.b., Teqdim, r.66.

78 H.b., r. 83-215.

79 H.b., r. 217-330.

xîlafeta Benî Ebbas,⁸⁰ beşa çarem behsa destpêka rêvebirîya Hemdanîyan,⁸¹ beşa pêncem behsa destpêka rêvebirîya kurdan li Meyyafariqînê⁸² û beşa şeşem behsa rêveberîya Necmeddîn Xazî û bidestxistina wî ya Meyyafariqînê⁸³ kiriye. Ji xeynî van agahîyên dîrokî, Îbnu'l-Ezreq di berhema xwe de behsa mijarên çand û şaristanîyê jî kiriye û di wî warî de agahîyên berfireh dane.

3. Çavkanîyên Tarîxu Meyyafariqînê

Tê famkirin ku Îbnu'l-Ezreq di nivîsîna vê berhemê de agahîyên xwe ji sê çavkanîyan bi dest xistine: Ji ayetên Quranê û hedîsan, ji berhemên berî xwe yên dîroknasan, tefsîrnûs, erdnasan û ji kesê alim û zana wergirtine. Ji xeynî van, çavkanîya wî ya sereke ew agahî û tecrûbe ne ku di seranserê gera xwe de bi dest xistine. Lewra Îbnu'l-Ezreq, di pêvajoya gera xwe de bi kesên zana, waîz, beg û qralan re hevpeyvîn kiriye û der heqê zanîn û çandê de pirs ji wan kirine.⁸⁴ Wekî mînak wextê di sala 534/1139an de çûye Bexdayê û ji bo agahîyên der heqê şerê ku di navbera Siltan Mesûd û xelîfeyê Bexdayê de hîn bibe çûye cem Abdulkerîm el-Enbarî û ev agahîjê neqil kirine û nivîsîne.⁸⁵ Dîsa Fariqî dibêje: “Di sala 547/1152yan de ez li Bexdayê bûm û çûm cem Qudbeddînê Waîz û demekê li cem wî mam û ez jê gelek tiştan hîn bûm.”⁸⁶

Îbnu'l-Ezreq hin agahîyên xwe jî ji gotinên bavê xwe ku wî jî ji Ebu'l-Hesenê kurê Ezreq ango ji bapîrê Fariqî bihîstibûn neqil kirine. Agahîyeke ku ji gotinên bavê xwe neqil kiriye wiha tîne ziman: “Bavê min di vê mijarê de ji rehmetîyê bapîrê min neqil kir. Bapîrê min gotiye: ‘Wextê ez li Heskîfê nazîr bûm Fexruddewle Îbnî Cehîr ji min re got ku piştî gotinên falbaz sitendina vî welatî ket dilê min û di dema Mensûrê kurê Nizamedîn yê nevyê Nesruddewle de min ev derfet bi dest xist.’”⁸⁷

Li gorî Savran, Fariqî, heta beşa Artûqîyan ji çavkanîyên nivîskî û rîwayetan sîd wergirtiye û ji beşa Artûqîyan û vir ve di pirtûka xwe de bêtir cih daye bûyerên ku rastî wan hatiye.⁸⁸ Ji ber ku di serdema Artûqîyan de Fariqî dijî û di rêvebirîya dewleta Artûqîyan de cih girtiye.

80 H.b., r. 337-415.

81 H.b., r. 418-444.

82 H.b., r.449-705.

83 H.b., r. 663-695.

84 Awad, h.b., Teqdim, r.13.

85 Fariqî, h.b., r.567-568.

86 H.b., r.596.

87 H.b., r.503.

88 Savran, h.b., Teqdim, r.18.

Bi giştî çavkanîyên ku Îbnû'l-Ezreq ji wan sûd wergirtine ev in:

“*Futuhu'l-Buldan* a Belazûrî yek ji wan çavkanîyan e ku Îbnû'l-Ezreq jê sûd wergirtiye. Dema ku Fariqî behsa şerê Qadîsiyeyê yê di serdema Emerê kurê Xetab kiriyê ji vê berhema agahî wergirtine. Berhema duyem a ku Fariqî jê sûd wergirtiye û jê agahî dane pirtûka bi navê *et-Teşîs* e. Ev pirtûk li keşîşxaneyê hikumdarîyê ya bajarê Meyyafariqînê bû û ji sûryanî ber bi erebî ve hatibû wergerandin. Der heqê vê pirtûkê de Fariqî wiha dibêje: ‘Ez pê hesiyam ku li keşîşxaneyê hikumdarîyê pirtûkeke bi navê *et-Teşîs* heye û qala vî bajarî û avakirina vê keşîşxaneyê dike. Ez çûm min ev pirtûk ji vê keşîşxaneyê anî û min bir cem zilamekî fileh. Vî kesê fileh dixwend û wateya wê bi erebî ji min re digot.’”⁸⁹

“Fariqî ji pirtûka Îbnî Kuteybe ya bi navê *Kitabu'l-Mearîf* jî sûd wergirtiye û dema der heqê Miawîye, Emewî û Ebbasîyan û xelîfeyên wan de agahî dane ev pirtûk wekî çavkanîyekê nîşan daye. Pirtûkeke din a ku Îbnû'l-Ezreq agahî jê neqil kirine *Tarîxu Bexdad* e. Ev pirtûk a Teyfûrê kurê Ebî Tahir e. Fariqî der heqê Emewî û kirinên wan ên nebaş de ji vê pirtûkê agahî wergirtine û neqil kirine. Îbnû'l-Ezreq ji *Tarîxu'l-Musul* a Mihemedê kurê Elîyê Şimşatî ku di sala 440/1049an de hatiye nivîsîn agahî wergirtine. Wî agahîyên der heqê şerê faris û roman, standina faris û roman a bajarên Diyarbekirê, Dîyarîrebîa û bajarê Meyyafariqînê û mayîna Meyyafariqînê ya di bin hikmê Kîsra Kubazê hikumdarê Sasanî yê (Bz)19. de ji pirtûka Dînewerî ya bi navê *el-Exbarû't-Tîwal* wergirtiye. Fariqî der heqê misilmanên pêşî, Hz. Emer, Elî, Fatîma û yên der heqê bilindbûna meqamê Hz. Hesen û Hiseyîn de ji *Tefsîru'l-Wehîdî* agahî wergirtine. Tefsîrên din ên ku Fariqî hin agahî ji wan wergirtine *Tefsîru'l-Salebî* û *Tefsîru'l-Evdilwehab* in. Fariqî mijarên der heqê zilm û zordestîya xelîfeyên Emewî û alozîyên di serdema xelîfe Hz. Osman de ji van her du tefsîran wergirtine. Dema Îbnû'l-Ezreq behsa xelîfeyên Ebbasîyan û dewlemendîya dewleta wan kiriyê ji berhema Sûlî ya bi navê *Tarîxu'l-Sûlî we Ewraqu'l-Sûlî* sûd wergirtiye û dema ku qala Yezîdê kurê Miawîye û mirina wî kiriyê ji berhema Ebû'l-Ferec el-Îsfehanî ya bi navê *el-Exanî* hin agahî wergirtine. Îbnû'l-Ezreq ji pirtûkên gelek tefsîrnûs û zimanzanan ên wekî *Sabiî*, *Îbnû'l-Şecerî* û *Haqîz bîn Asakîr* agahî wergirtine. Ji xeynî van, ji gelek pirtûkên din jî sûd wergirtiye lêbelê der heqê wergirtina van agahîyan de çavkanî nedane. Tenê gotiye: ‘Di hin pirtûkan de wiha nivîsandiye, min wiha dîtiye.’”⁹⁰

Fariqî agahîyên ku ji van pirtûkan wergirtine rasterast nenivîsîne tenê yên ku bi mijarê re têkildar in şîrove kirine û kurteya wan nivîsiye. Di van şîroveyan de ev agahî nîrxandine û alîyê wan ên rast û şaş jî vegotine.⁹¹

89 Awad, h.b., Teqdîm, r.15

90 H.b., Teqdîm, r.15-19.

91 Savran, h.b., Teqdîm, r.18; Awad, h.b., Teqdîm, r.20.

4. Rêbaza Tarîxu Meyyafariqînê

Îbnu'l-Ezreq di nivîsîna vê berhema xwe de çar rêbazên sereke bi kar anîne. Berhemên nivîskî yên berî xwe xwendine, li rîwayetên mirovan û şahîdên bûyeran guhdarî kiriye û herwiha ji bûyer û rûdanên ku di gerên xwe de dîtine sûd wergirtiye.⁹²

Îbnu'l-Ezreq di vê pirtûka xwe de wekî piranîya dîroknûsên rojhilat û rojavayî bi destpêkeke berfireh dest bi berhema xwe kiriye. Di pirtûka xwe de agahîyên berfireh ên sedsalên berê yên der heqê mijarên ku vegotine de dane.⁹³ Wî bi rêbaza kevneşopîyeke îslamî ji afirandina mirovan dest bi nivîsînê kiriye û heta serdema xwe hatiye.⁹⁴

“Zimanê berhemê erebî ye û li gorî Awad di warê ferheng, rêziman û rastnivîsa erebî de di pirtûkê de hin şaşî hene. Awad sedemê van şaşîyan wiha tînê ziman: “Xuya ye kesê ku ev nusxe nivîsîye ji wan nivîsvanan e ku nivîsa wan xweşik e; lê wateya tiştên ku dinivîsin nizanin. Tê famkirin ku ev pirtûk ji aliyê nivîsvanekî tirk ve hatiye îstînsaxkirin.”⁹⁵

“Îbnu'l-Ezreq dema behsa serdemên kevin kiriye neketiye hûrgilîyan û ev mijar bi kurtayî vegotine. Mesela dema behsa serdema çar xelîfeyên Îslamê kiriye li ser feth û guherînên wan ên di warê aborî û rêvebirîyê de nesekinîye. Mesela bi kurtayî behsa dîroka Emewî û Ebbasîyan kiriye. Ji ber vê yekê jî mirov dikare van hêlên wê wekî qelsîyeke pirtûkê bihesibîne. Her çiqas Îbnu'l-Ezreq bi berfirehî li ser van mijaran nesekinî be jî gelek tiştên ku di pirtûkên dîrokî yên berfireh ên dîroknûsên wekî Îbnu'l-Esîr, Îbnî Şeddad, Ebu'l-Fîda de tunin di berhema wî de derbas dibin.”⁹⁶

5. Xebatên Ku Heta Niha li ser Tarîxu Meyyafariqînê Hatine Kirin

Heta niha li ser Tarîxu Meyyafariqînê hin xebat hatine kirin. Xebata pêşî ya li ser vê pirtûkê ku tê zanîn a Henry Frederîk Amdroz e. Piştra Vladimir Mînorsky li serê xebitîye. Piştî van rojhilatnasan Bedewî Evdilletîf Awad beşa Merwanîyan weşandiye û Mehmet Emîn Bozarslan ev xebata Awad wergerandiye tirkî. Piştî Bozarslan Ahmet Savran ji beşa ku der heqê Artûqîyan de ye wergerandiye tirkî. Lê cara pêşî ev pirtûk bi temamî ji hêla Karim Farouk û Yusuf Baluken ve hatiye weşandin.

92 H.b., Teqdîm, r.18.

93 Awad, h.b., Teqdîm, r.1.

94 Savran, h.b., Teqdîm, r.1.

95 Awad, h.b., Teqdîm, r.5-6.

96 H.b., Teqdîm, r.14.

Di vî warî de teblîxeke Ali Sevîm jî di Kongreya Dîroka Tirkan a VI de li ser weşana Tarîxu Meyyafariqînê ya ku ji hêla Awad ve hatiye weşandin heye.⁹⁷

Ji xeynî van xebatan “Elî Emîrî di pirtûka xwe ya bi navê “*Wilayetu’ş-Şarqiyye*”de der heqê vê berhemê de wiha nivîsîye: “Di sala 1895an de dema ez li Erziromê defterdar bûm, endamê meclîsa revebirîya Erziromê Alemdarzade Derwîş Efendî ji min re got ku berhemek der heqê vê herêmê de heye. Lê Huseyin Paşa hat cem min û got ku ev berhem ne li ser Erziromê lê li ser Diyarbekir û Meyyafariqînê ye. Dema bav û kalên min hatine van deran wan bi xwe re anîye û ev berhem niha li cem Mele Resûl e.” Li gorî Elî Emîrî ev berhem, Tarîxu Meyyafariqîn a Îbnu'l-Ezreq e. Elî Emîrî nêzî bîst û pênc salan li pey şopa vê pirtûkê ketiye lê bi dest nexistiye.⁹⁸

5.1. Xebatên Amedroz û Mînorsky

Ev xebat ji du nivîsên Rojhilatnasê Îngîlîz Amedroz ên ku di rojnameya bi navê Jurnal a Cemîyeta Asyayê de hatine weşandin û hin lêkolînên kurt ên ku ji hêla rojhilatnasê wekî Mînorsky ve hatine kirin pêk tên. ⁹⁹

Amedroz di sala 1902yan de gotereke bi navê *The Journal of the Royal Asiatic Society*¹⁰⁰ weşandiye. Wî di vê gotarê de der heqê Tarîxu Meyyafariqînê de agahî dane. Amedroz der heqê destxeta vê pirtûkê de gotiye: “Tê texmînkirin ku destxeta vê pirtûkê di sedsala heftem ya koçî de li Şamê hatiye dîtin.”¹⁰¹

Mînorsky jî di gotara xwe ya bi navê *Caucasica in the history of Mayyafariqîn* de qala her du nusxeyên pirtûkê kiriye û beşên pirtûkê yên der heqê Şeddadiyên Tiflîsê de wergerandine îngîlîzî.¹⁰²

5.2. Xebata Bedewî Evdilletîf Awad

Bedewî Abdullatîf sala 1946an ji bo lêkolînê çûye Îngiltereyê û ev berhem li Muzeya Londonê bi dest xistiye û li ser vê berhemê xebitîye. Awad ev xebata xwe ya li ser vê berhemê ku wekî tezeke doktorayê hatiye amadekirin di sala 1956an de çap kiriye.¹⁰³ Wî tenê beşa pirtûkê ya der heqê dewleta Merwanîyan de weşandiye. Sebebê bijartina vê beşê jî wiha anîye ziman: “Ji ber ku pirtûk mezin bû ji bo xebata li ser hemû beşan û amadekirina wan a ji bo weşanê dem pir lazim bû, min biryar da ku pêşî ji vê beşê dest pê bikim û piştra vê xebatê beş

97 Ali Sevîm, “Tarihu Meyyafankin ve Amid, VI. Türk Tarih Kongresi”, Ankara, 1967.

98 Ali Emîrî, Osmanlı Vilayât-i Şarqiyyesi, (Amadekar. Taş, K. Z. Û yê din.) Ankara İlahiyat, Ankara 2005, 57-58. Vhg. Gümüş, h.g., r.5.

99 Awad, h.b., Teqdîm, r.10-11.

100 Henrî Frederîk Amedroz, “Three Arabic MSS. on the History of the City of Mayyâfâriqîn”, Great Oct., 1902, Cambridge University Press, r.785.

101 Amedroz, h.b., r.785.

102 : Vladimir Mînorsky, “Caucasica in the History of Mayyâfâriqîn”, Source: Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol.13, No. 1 1949, pp. 27-35.

103 Awad, h.b., Teqdîm, r.2.

bi beş di demên cuda de biweşînim. Lewra ev beşa der heqê dewleta Merwanîyan de yek ji beşên pirtûkê ya girîng bû. Ev beşa ku ez ê biweşînim ji heştê rûpelên pirtûkê pêk tê.”¹⁰⁴

Wekî ku me berê jî gotibû li Muzeya British a Londonê du destxetên vê pirtûkê hene. Awad di sala 1959an de li Qahîreyê bi navê *Tarîxu'l-Fariqî* xebata xwe ya li ser beşa Merwanîyan çap kiriye.¹⁰⁵ Piştî ku Awad ev berhem dît û li ser xebitî, berhem dîsa hat rojevê û fikra ku ev pirtûk serdemeke dîrokê ronî bike derket pêş.¹⁰⁶

Piştî Awad, Savran jî li ser vê berhemê xebitîye, beşa li ser Artûqîyan wergerandiye tirkî û behsa xebata Awad jî kiriye. Lê Savran dibêje: “Awad tenê li ser nusxeya dirêj xebitîye û ji ber ku ji nusxeya kurt sîd wernegirtiye li gorî bawerîya min ev xebat qels maye.”¹⁰⁷ Li gorî Awad, ya eslî nusxeya berfireh e, lê ew dibêje: “Min her du nusxeyên pirtûkê dane berhev û cudahîyên wan di jêrenotan de destnîşan kirine.”¹⁰⁸

Awad behsa xebatên Amedros û Mînorsky ên ku li ser vê berhemên hatine kirin jî dike.¹⁰⁹ Ji pêşgotina wî tê famkirin ku piştî xebata li ser vê beşê, dixwaze li ser wan beşên din jî bixebite û wan biweşîne.¹¹⁰ Lê ji xeynî vê beşa pirtûkê tu beşên din ku ji vê pirtûkê ji aliyê wî ve hatine çapkirin nayên zanîn.

5.3. Xebata Mehmet Emin Bozarslan

Bozarslan ew berhema ku Bedewî Evdilletîf Awad li Qahîreyê çap kiribû wergerandiye tirkî û di sala 1975an de çap kiriye. Wî pêşgotina Awad a ku der heqê pirtûkê de ye jî wergerandiye tirkî û ew pêşgotin xistiye serê xebata xwe.¹¹¹ Herwiha Bozarslan gelek jêrenotên ku Awad nivîsîne û der heqê gelek kes û cihan de agahîyê didin wergerandine tirkî û gelek agahîyên din li wan zêde kirine. Wekî din jî li ber dîrokên koçî ku di pirtûkê de derbas dibin di nav kevanekê de mîladîya wan nivîsîye.¹¹²

5.4. Xebata Ahmet Savran

Ahmet Savran jî beşên vê pirtûkê yên dawî ku der heqê Artûqîyan de ne, wergerandine tirkî û di sala 1992yan de li Erziromê çap kiriye. Ew di destpêka xebata xwe de tîne ziman ku her du nusxeyên vê pirtûkê dane berhev û bi vî awayî

104 H.b., Teqdim, r. “h”.

105 Ibnu'l-Ezreq, *Tarîxu'l-Fariqî*, (Thq. Bedewî Evdilletîf Awad), Qahîre 1959.

106 Gümüş, h.b., r.13..

107 Savran, h.b., Teqdim, r.7.

108 Awad, h.b., Teqdim, r. “r”

109 H.b., Teqdim, r.10,11.

110 H.b., Teqdim, r.”h”

111 Ibnu'l-Ezraq, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, (Wer.Mehmet Emin Bozarslan), Koral, Stenbol 1990, Teqdim, r.9.

112 Bozarslan, h.b., Teqdim, r.6.

agahîyên ku di yekê de kêma in bi yên din temam kirine. Herwiha ev destnîşan dike ku wergera wî ji beşên dawî yên nusxeya kurt û yên nusxeya berfireh pêk tê.¹¹³

Savran der heqê vê xebata xwe de wiha dibêje: “Ya baş ew bû ku ev berhem bi tevahî hatibûna wergerandin. Lêbelê ji ber ku berê, beşa Merwanîyan hatibû weşandin¹¹⁴ û beşa Artûqîyan ji hêla dîroka tirkan ve bêtir girîng bû min ev beş hilbijart.¹¹⁵

Savran di pêşgotina vê pirtûkê de balê dikişîne ser xebatên Amedroz, Minorsky û Awad ên ku li ser vê berhemê hatine kirin.¹¹⁶ Lê digel ku wergera Bozarslan berî ya wî ye jî Savran qet behsa wergera vê wergerê nekiriye.

5.5. Xebata Karim Farouk el-Xûlî û Yusuf Baluken

Xebata dawî ya ku li ser vê berhemê hatiye kirin a Karim Farouk û Yusuf Baluken e. Xûlî û Baluken ev berhema Îbnu'l-Ezreq tehqîq kiriye û di sala 2014an de li Stenbolê çap kiriye. Ev xebateke pir girîng e û ji wan xebatên din cuda ye. Lewra cara yekem ev pirtûk bi tevahî hatiye weşandin. Ev xebat li gorî destxeta pirtûkê ya berfireh hatiye kirin. Agahîyên ku di vê nusxeyê de tunin û di nusxeya kurt de hene hatine destnîşankirin. Di berhemê de şaşîyên di pirtûkê de yên ji hêla ziman, rêziman û rastnivîsê ve hatine rastkirin û di jêrenotan de îfadeya wan a resen hatiye nivîsîn.

Pêşgotineke berfireh di serê pirtûkê de hatiye nivîsîn û di vê pêşgotine de der heqê pirtûkê, kêmasî û şaşîyên wê, girîngîya wê û der heqê jîyana Îbnu'l-Ezreq de agahî hatine dayîn. Di vê pêşgotinê de şaşîyên di xebata Awad û Savran jî hatine destnîşankirin.¹¹⁷ Me jî di vê xebatê de ev pirtûka Karim Farouk û Yusuf Baluken esas girtiye.

Encam

Îbnu'l-Ezreq el-Fariqî di serdema Artûqîyan de jîyaye û ew hîn di ciwanîya xwe de di hin karên dewletê de xebitiye. Em ji agahîyên berhema wî fam dikin ku wî di sala 1148an de karê serperîştîya weqfên derveyî Meyyafariqînê meşandiye. Bapîrê Fariqî jî di serdema Merwanîyan de nazirtîya Eskîfê kiriye. Hem bi xêra vê rewşa Fariqî û hem jî ya bapîrê wî dibe ku wî di nivîsîna vê berhema xwe de ji belgeyên fermî yên dewletê sûd wergirtibe ku ev jî qîmet û girîngîya berhema wî nîşan dide.

113 Savran, h.b., Teqdîm, r.XV.

114 Di vir de xebata Bedewî Evidilletîf Awad qest kiriye.

115 Savran, h.b., Teqdîm, r.XIV.

116 H.b., Teqdîm, r.XIII-XIV.

117 El-Xûlî&Baluken, h.b., Teqdîm, r.14-58.

Fariqî di berhema xwe de der heqê gelek dewlet û mîrnîşînên di serdema navîn de agahî dane. Ji nav van di Tarîxu Meyyafariqîn de herî zêde der heqê Hemdanî, Buweyhî, Merwanî, Artûqî, Emewî, Ebasî û Selçûqîyande agahî hene. Fariqî li gelek cihan gerîyaye, gelek kes nas kirine û agahî ji wan veguestine. Herwiha wî bûyerên ku li van welatan qewimîne di berhema xwe de nivîsîne. Ji keynî van tecrûbeyên xwe İbnu'l-Ezraq di nivîsîna berhema xwe de ji gelek çavkanîyan sûd wergirtiye. Lewra Fariqî di berhema xwe de behsa gelek berhemên dîrokî, erdnîgarî, edebî û tefsîran kiriye û ji wan agahî wergirtine. Pirtûkên ku Fariqî herî zêde ji wan sûd wergirtiye û agahî veguestine ev in: *Futuhu'l-Buldan* a Belazûrî, pirtûka suryanî ya bi navê *et-Teşîs*, pirtûka İbnî Kuteybe ya bi navê *Kıtabu'l-Mearîf*, pirtûka Teyfûrê kurê Ebî Tahir bi navê *Tarîxu Bexdad*, *Tarîxu'l-Musul* a Mihemedê kurê Eliyê Şimşatî, pirtûka Dînewerî ya bi navê *el-Exbarû't-Tîwal*, berhema Ebû'l-Ferec el-İsfehanî ya bi navê *el-Exanî* û pirtûka Sûlî ya bi navê *Tarîxu'l-Sûlî we Ewraqu'l-Sûlî*. Pirtûkên Tefsîrê jî yên ku Fariqî ji wan agahî veguestine ev in: *Tefsîru'l-Wehîdî*, *Tefsîru'l-Salebî*, *Tefsîru'l-Evdilwehab*.

Kesên ku berî niha li ser berhema Tarîxu Meyyafariqîn xebitîne ev in: Henry Frederik Amedroz, Vladimir Mînorsky, Bedewî Evdilletîf Awad, Mehmet Emîn Bozarlan û Ahmet Savran. Herî dawî jî Karim Farouk el-Xûlî û Yusuf Baluken li ser Tarîxu Meyyafariqînê xebitîye û cara pêşî wan bi xebateke hevpar ev pirtûk tehqîq kiriye û weşandiye.

Çavkanî

Alican, Mustafa: "Selçuklu Mervani İlişkileri", *Turkish Studies*, Ankara 2013, r. 1-15.

Ebû'l-Fîda: *Teqwîmu'l-Buldan*, Daru Sadr, Beyrûd, w.t., d.t.

Emirî, Ali: *Osmanlı Vilayât-i Şarkıyyesi*, (Amadekar. Taş, K. Z. vd.) Ankara İlahiyat, Ankara 2005.

Gümüş, Ercan: "İbnu'l-Ezraq ve Eseri Meyyâfârikîn Ve Âmîd Tarihi Üzerine Türkiye'de Yapılan Çalışmalar Işığında Bir Değerlendirme", *E-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, bİSSN: 1308-9633 Sayı: VII, Nisan 2012, r.3-13.

El-Hîmyerî, Mihemed bin Evdilmunim: (Thq. İhsan Ebbas) *Rewdetu'l-Mutar fi Xeberu'l-Eqtar*, Mektebetu'l-Lubnan 1984.

İbnu'l-Ezraq, "Meyyafarikîn ve Amed Tarihi", (Wer. Ahmet Savran), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum 1990.

İbnu'l-Ezraq: *Mervanî Kürtleri Tarihi*, (wer. Mehmet Emin Bozarlan), Koral, Stenbol 1990.

- İbnu'l-Ezreq: *Tarîxu Meyyafariqîn*, (Thq. Kerîm Faruk el-Xûlî & Yusuf Baluken), Nûbihar, İstanbul 2014.
- İbnu'l-Ezreq: *Tarîxu'l-Fariqî*, (Thq. Bedewî Evdulletîf Awad), Qahîre 1959.
- Mansız, Necip: *İbnü'l-Esir'in el-Kamil fit't-Tarih Adlı Eserine Göre Kürtler ve Yaşadıkları Bölgeler*, Teza Lisansa Bilind, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2015.
- Amedroz, Henri Frederik: "Three Arabic MSS. on the History of the City of Mayyāfāriqîn", Cambridge University Press, Great Oct, r.785.pp.1902.
- Minorsky, Vladimir: "Caucasica in the History of Mayyāfāriqîn, Source": Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol.13, No. 1 (1949), r.27-35.
- Sevim, Ali: *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- Yaqût el-Hemawî, Mucemu'l-Buldan, Daru Sedr, Beyrûd, 1977.
- Mustafa Korkamaz Buhari, *İslam Miras Hukuku*, Özcan ofset Matbaacılık, Gaziantep 2016, r.1.).
- Yaqût el-Hemawî, Mucemu'l-Buldan, Daru Sedr, Beyrûd 1977, C.1, r.144.)
- Ebû'l-Fîda, Teqwîmu'l-Buldan, Daru Sedr, Beyrûd, d.t.r.279.
- [http://www.nenedirvikpedi.com/islam/hicri\(11/07/2016\)](http://www.nenedirvikpedi.com/islam/hicri(11/07/2016)).
- [http://www.i-takvim.com/takvimler/hicri_takvim_ceviri.php\(11/06/2016\)](http://www.i-takvim.com/takvimler/hicri_takvim_ceviri.php(11/06/2016)).
- [http://www.silvan.gov.tr.\(03/07/2016\)](http://www.silvan.gov.tr.(03/07/2016)).

HÂFİZ DÎVÂN'I İLE KÜRT ŞAİRLERİNİN ŞİİRLERİNDE "PÎR" ("Pîr" In Dîvân-E Hâfız And Poems Of Kurdish Poets)

Mîr Celâleddîn Kezzâzî¹ - Behrûz Hayriye²

Çev. Çetin Kaska³

Öz

Hâfız-i Şîrâzî adıyla meşhur olan Hâce Şemseddîn Muhammed Fars edebiyatının en seçkin şairlerindedir. Yıllardır şiirleri avam ve havasın dilinden düşmemektedir. İranlı az şairin şiirleri Hâfız'ın şiirleri kadar insanlar arasında revaç kazanmıştır. Hâfız seçip kullandığı özel kelime ve terkiplerle de çalışkan bir şairdir. Şiirlerinde sadece bazı kelimeleri özel anlamlarıyla kullanmamış, yaratıcı ve dinamik zihninin ürünü olan terkipleri de kullanmıştır.

Hâfız'ın sanatkârlığına ilgi gösterip oluşturduğu bu terkipleri gören ondan sonraki şairler de Hâfız'ın şiirlerinde kullandığı bu özel terkipleri şiirlerinde kullanmışlardır. Kürt şairleri de Hâfız'dan etkilenmekten nasipsiz kalmamışlardır. Hâfız'ın şiirlerinde en çok kullanılan kelimelerden biri «Pîr» kelimesi ve onunla ilgili şu özel terkiplerdir: "*Pîr-i Muğân, Pîr-i Meyhâne, Pîr-i Meykede*". Bu makalede bu kelimenin nasıl kullanıldığı, Kürt şairlerinin şiirleri ile Hâfız'ın şiirlerinde nasıl geçtiğine dair mukayese yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fars Edebiyatı, Kürt Edebiyatı, Hâfız-ı Şîrâzî, Kürt Şairleri, Pîr.

Abstract

Hâce Şemseddîn Muhammed, who has been well-known with the name of Hâfız-i Şîrâzî is one of the most prominent poets of the Persian Literature. His poems have been recited by the common and the educated. The poems of a few poets have attained the level of popularity among the people as that

1 Irak Özel İslam Üniversitesi Öğretim Üyesi

2 Irak Özel İslam Üniversitesi Doktora Öğrencisi

3 Arş. Gör. Dr. İstanbul Üniversitesi/ Edebiyat Fakültesi/ Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü/
cetinkaska@hotmail.com

of the poems of Hâfiz. In terms of the use of special words and expressions, Hâfiz is a very studious poet. He did not only used in his poems certain words in their special senses, but he also coined certain expressions which were the result of his dynamic and creative mind.

Some of the poets coming later, who have been interested in Hâfiz's artistry and who have seen these expressions, began to use them in their poems. Kurdish poets too were among those fortunate who have been influenced by Hâfiz. One of the most frequent words used by Hâfiz was "Pîr" ('old [person]', 'elder) and the following related special phrases: "Pîr-i Muğân, Pîr-i Meyhâne, Pîr-i Meykede". In this essay it is investigated and compared how this word has been used and how it takes place in the poems of the Kurdish poets and in those of Hâfiz.

Key Words: Persian Literature, Kurdish Literature, Hâfez-e Shîrâzî, Kurdish Poets, Pîr ('old [person]', 'elder).

Giriş

Pîr kelimesi sözlükte yaşlı insan anlamına gelmektedir. Kabile ve cemaatler içerisinde taife ve kavmin büyüğüne denilmiştir. Dehhodâ'nın sözlüğünde bu sözcükle ilgili şu anlamlar verilmiştir: "*Şeyh, mürşid, yaşlı, ihtiyar, uzun ömürlü, yaşlı başlı ve büyük insan...*" Ayrıca Dehhodâ genç kelimesinin karşılığını pîr olarak yazmıştır.⁴

Ancak tasavvufta bu sözcük *yol delili, mürşid, rehber ve murad* anlamlarına gelmektedir. *Müridin onun rehberliği ve kılavuzluğu ile hedef ve maksada varmak için seyr ü sülûkun merhalelerini kat ettiği kimsedir.* Dolayısıyla *murad, mürşid, delil, önder ve imam* gibi anlamlara gelmektedir. Kimin kendisi rehberse mürşid ve rehberi yoktur. *Kâmil, kutub, tarîkat pîri, mürid ve sâlikin zıddı, tasavvufî tarikatın önderi, imâm ve sûfilerin lideri, tasavvuf şeyhi* gibi manaları da bulunmaktadır.

گر مریدی چنانک رانندت به ره‌ی رو که پیر خوانندت⁵

Bir mürit gibi güdülmek yerine, seni pîr diye çağırdukları bir yola gir.

Pîrin varlığı olmadan sülûkün kıvrımlı ve engebeli yollarını kat etmek zor ve tehlikelidir. Hâfiz bu konuda şöyle demiştir:

قطع این مرحله بی هم‌ره‌ی خضر مکن ظلمات است بترس از خطر گمراه⁶

Bu merhaleyi Hızır'la yoldaş olmadan geçme, karanlıklar var orada, yolu kaybetmekten sakın.

4 Dehhodâ, 1353: Pîr.

5 Dehhodâ, 1353: Pîr.

6 Hâfiz, 1320: s.347.

Pîr kelimesi ve ona benzer terkipler olan: *pîr-i muğân*, *pîr-i harâbât*, *pîr-i meyhâne*, *pîr-i meyfrûş* ve *pîr-i meykede* Hâfız'ın divanında toplam doksan yedi defa kullanılmıştır.⁷

Genellikle arifler ve tasavvuf ehli şairler eserlerinde saliki doğru yola yönelten Pîr-i Râhdân'ın (yol bilen pîr) varlığının zaruretine inanmışlar ve bu meseleyi eserlerinde yansıtmışlardır. Dervişlik terbiyesinin verildiği tekkelerdeki inancın bilinmesine yönelik en önemli dayanaklardan biri pirlîği kavramaktır. Bu tür medreselerde pîrden yardım almadan seyr ü sülûkün korku dolu ve zorlu yolunu kat etmek olanaksızdır. Bu yolu pîr olmadan kat etmek mümkün olmayan bir iş olarak bilinmiştir. Büyük üstat Hâfız bir beytinde bu konuda şöyle demiştir:

به کوی عشق منه بی دلیل راه قدم که من به خویش نمودم صد اهتمام و نشد

Aşk diyarına kılavuz olmadan adım atma, ben kendim yüzlerce özen gösterdim, ancak olmadı.

Hâfız yüzlerce defa pîr ve rehber olmadan aşk mahallesinde yürümeyi denemiş, ancak başaramamıştır.⁸ Hâfız her ne kadar tekkede oturan bir sûfî olmasa da şiirlerinde pîr, murâd ve rehberin ehemmiyetine dikkat çekmiştir. Aşağıdaki beyitler Hâfız'ın pîre sahip olduğunu ve defalarca onu iyilikle yâd ettiğini göstermektedir:

پیر دردی کش ما گرچه ندارد زر و زور خوش عطابخش و خطاپوش خدایی دارد⁹

Tortu içen pirimizin parası, gücü yoksa da, lütüfkâr ve hata başışlayıcı bir Rabb'i vardır.

پیر گلرنگ من اندر حق ازرق پوشان رخصت خبث نداد ار نه حکایتها بود¹⁰

Benim gül renkli pîrim, mavi giyenler (riyakârlar) hakkında kötü konuşmaya izin vermedi, yoksa ne hikâyeler vardır.

پیر پیمانہ کش من کہ روانش خوش باد گفت پرہیز کن از صحبت پیمان شکنان¹¹

Ruhu şad olası kadeh kaldıran pîrim, sözünde durmayanlarla arkadaşlıktan sakınmamı söyledi.

پیر ما گفت خطا بر قلم صنع نرفت آفرین بر نظر پاک خطاپوشش باد¹²

Pîrimiz yaratılış kaleminin yanlışı yok dedi. Onun hata örten bakışına övgüler olsun.

7 Enverî, 1385: s.625-632.

8 Kezzâzî, 1388: s.189.

9 Hâfız, 1320:s.84.

10 Hâfız,1320:s.138.

11 Hâfız,1320:s.267.

12 Hâfız,1320: s.72.

Bazen müşkülünü halletmek için pîrin yanına gidip ondan bir çare aramıştır:

مشکل خویش بر پیر مغان بردم دوش کو به تأیید نظر حل معما می کرد¹³

Dün gece basiret desteğiyle muamma çözen pîr-i muğâna müşkülümü arz ettim.

Bahâeddîn Hürremşâhî, Hâfız ve pîr arasındaki rabıtayı şöyle dile getirmektedir: "Hâfız'ın divanına bakıldığı zaman gelişmiş bir tasavvufi zevk ve zihne sahip olduğu görülmektedir. Özellikle melâmîlik düşüncesine âşıktır. Dervişliği, tekke ehlini ve hankâh erbabını eleştirmesi bir sûfî olmadığı ve resmi bir hırka giymediğini göstermektedir. Hankâh ve tekke ile arası iyi değildir. Yünlü giysisi sade olup renklerden azadedir. Giysisi sûfilerin giydiği giysilerden farklıdır. Hâfız'ın bir tarikat, şeyh, veli ve mürşide bağlı olduğunu beyan eden hiçbir efsane veya kaynak yoktur ama divanında pîr, veli, mürşid, Hızır, yol rehberi ve bunlar gibi ibareler çokça bulunmaktadır. Hâfız'ın pîr hakkındaki düşüncesi üç konu başlığı altında toplanmaktadır: 1-Avarelik ve yol rehberini bulma arzusu. 2-Pîrin gerekliliği noktasında iz sürmek ve bu zarureti teyit etmek. 3-Pîr-i muğân adıyla efsanevi bir pîr bulmak veya yaratmak.¹⁴ Hâfız bu yoldaki rehberi: pîr, Hızır, pîr-i harâbât, pîr-i meykede, pîr-i meyhâne, pîr-i muğân gibi isimlerle yâd etmektedir. Bu çalışmada adı geçen Kürt şairleri de Hâfız'ın divanında geçen bu özel terkipleri şiirlerinde aynı mana ile kullanmışlardır. Bu makalede pîr kelimesi ile pîr-i harâbât, pîr-i muğân, pîr-i meyhane ve pîr-i meykede gibi terkiplerin Mestûre Erdelân, Tâhirbeg Câf, Ahmed Cizîrî, Sâlih Herîk, Ahmed Hamdî ve Abdulrahîm Vefâî gibi Kürt şairlerin şiirlerinde nasıl kullanıldığına bir göz atıp, onları inceleyeceğiz ama ondan önce Kürt şairlerin hayat hikâyelerine kısaca değinmek gerekmektedir.

Şeyh Ahmed Cizîrî: Bazı muhakkikler şiirleri üzerine yaptıkları çalışmalar neticesinde onu hicri dokuzuncu yüzyıl şairleri arasında saymışlardır, ancak Abdurrahmân Şerefkendî, şerh ve tashih ettiği Cizîrî divanının önsözünde onun hakkında bilgi verirken şunları söylemiştir: "Cizîrî ve diğer bir Kürt şairi olan Feqî-ye Teyran'ın birbirlerine yazdıkları şiirlere ve Feqî-ye Teyrân'ın şiirlerinde zikredilen tarih ve döneme dikkat edildiğinde Cizîrî'nin hicri onuncu yüzyılın başında yaşadığı, Cizîre ve Botanlı olduğu kesindir.¹⁵" Söylenildiğine göre Cizîre: Cûdî dağının kenarında ve hâlihazırda Türkiye'nin doğusunda yer alan bir vilayettir.

Mestûre Erdelân: Asıl adı Mâh Şeref Hânım Erdelân olan bu kadın şairin mahlası Mestûre'dir. Mestûre hicri on üçüncü yüzyıl edip ve bilgin kadınlarından-

13 Hâfız, 1320: s.96.

14 Hürremşâhî, 1387: s.97.

15 Cizîrî, 1361: s.22.

dır. Hicrî 1220 yılında Senendec şehrinde dünyaya gelmiştir. Daha çok Farsça şiirler yazmıştır. Şiirleri latif ve çekicidir. Şiirlerinde tasavvufi kavramlar çok fazla göze çarpmaktadır. Bu arif ve şair yaklaşık olarak hicrî 1253 yılında Irak Kürdistan'ındaki kargaşadan dolayı vatanını terk etmiş ve hicrî 1264 yılında Süleymaniye'de vefat etmiştir.¹⁶

Abdurrahîm Vefâ-i Mahâbâdî: Hâcî Mîrzâ Abdurrahîm hicrî 1264 yılında Mahâbâd şehrinde doğmuştur. Kendisi sûfî meşrep, muttaki, güzel ahlaklı, mütevazı, ağırbaşlı ve zeki bir şairdir. Kürtçe'den başka Arapça, Farsça ve Türkçe dillerine de vakıftır. İki defa hacca gitmiştir. İkinci gidişinde hacdan dönerken yolun yarısında vefat etmiştir.¹⁷

Sâlih Harîk: Mollâ Sâlih'in mahlası Harîk'tir. Mollâ Nasrullâh'ın oğlu olup hicrî 1271 yılında Zîvye köyünde doğmuştur. Daha sonra Şeyh Yusuf'un (Şemseddîn Burhân) hizmetine girmiştir. Nakşibendi tarikatına dâhil olmuş ve bir süre seyr ü sülûk ile meşgul olmuştur. Daha sonra Mahâbâd'a geri dönmüş ve oradaki bir medresede ders vermeye başlamıştır. Hicri 1326 veya 1327 yılı sonlarında 56 yaşındayken vefat etmiştir.¹⁸

Ahmed Hamdî Sâhibkırân: Ahmed, Fettâhbeg Sâhibkırân'ın oğludur. Lakabı Hamdî olan Kürt şairlerdendir. İranlı olan ünlü bir Kürt aileye mensuptur. Şiirlerindeki bir beyitte hicri 1293 yılında doğduğunu ifade etmiştir, ancak bu ünlü şairin tam olarak ne zaman vefat ettiği belli değildir. Kendisi seçkin şairlerdendir. Şiirlerinden oluşan divanı İngiliz saldırısı sırasında ortadan kaybolmuştur, daha sonraları edebiyatseverlerin gayretleri sonucunda bazı şiirleri toplanmıştır.

Tâhirbeg Câf: Var olan kaynaklara göre Tâhirbeg, Osman Pâşâ Câf'ın oğlu olup, hicrî 1295 yılında dünyaya gelmiş ve hicrî 1337 yılında vefat etmiştir. Cenazesi Halepçe'ye götürülmüş ve Ebâbilî mezarlığında toprağa verilmiştir. Ebâbilî peygamberimizin sahabelerinden biridir.¹⁹ Tâhir tatlı sözlü bir şairdir. Farsça, Arapça ve Türkçe dillerine vakıftır. Kürtçe, Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır. Divanında kimi zaman Hâfız gibi büyük şairlerin şiirlerinde kullandığı kelimelerden istifade etmiştir. Bir şiirini de Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr* adlı eserinin vezni ile yazmıştır.

Ön Araştırma: İslamî tasavvufta pîr kelimesinin kullanılışı hakkında şimdiye kadar birçok muhtelif kitap ve çeşitli konularda eserler ortaya konulmuştur. Bu konu hakkında yazılan değerli eserlerin isimlerini şöyle sıralayabiliriz: Azîzüddîn Nesefî: *İnsân-i Kâmil* (1389 hş.). Ebû Hamid Gazâlî: *Kîmyâ-yi Saâdet* (Nşr.

16 Rûhânî, 1364: s.367-368.

17 Rûhânî, 1364: s.65.

18 Rûhânî, 1364: s.103.

19 Tâhirbeg, 1380: Dîvân Önsözü.

Mâjilân Mevla, 1361 hş.). Bâbâ Tâhir-i Hemedânî: *Şerh-i Kelimât-i Kısâr* (Nşr. Hüseyin Hedîv Cem, 1363 hş.). Bahâeddîn Hürremşâhî: *Hâfıznâme* (Nşr. Sultân Alî Gunâbâdî, 1387 hş.). Abdulhüseyin Zerrînkûb: *Ez Kûce-i Rindân* (1371 hş.). Abdulhüseyin Zerrînkûb: *Costucû der Tasavvuf İrân* (1367 hş.). Mîrzâ Celâleddîn Kezzâzî: *Kitâb ez Gûnei-yi Dîger* (1388 hş.).

Aynı şekilde pîr ve pîrin tasavvuftaki rolü hakkında birçok makale yazılmıştır. Bu konu hakkında yazılmış makalelerin adlarını şöyle sıralayabiliriz: Eyüb Kûşân ve Gulâm Rızâ Ziyâî: “Mukayese-i Pîr Der Şi‘r-i Hâfız ve Dîvân-i Hekîm Fuzûlî” (Neşriye-yi Tehassusî-yi Edebiyât-i Tatbîkî-yi Dânişgâh-i Cîrfet, sayı 21, 1391 hş. Bahar). Seyyid Nâdir Muhammedzâde: “Câygâh-i Pîr Der Sülûk-i İrfânî” (Neşriye-yi İlmî-yi Tehassusî-yi Dânişgâh-i Âzâd-i Zencân, sayı 27, 1390 Bahar). Alî Rızâ Rûzbehânî: “Mukâyese-i Sîmâ-yi Pîr Der Hadîka-yı Senâî ve Mesnevî-yi Ma‘nevî” (Neşriye-i Peyk-i Nûr-i ‘Ûlûm-i İnsânî, 1388 Bahar). Ferruhzâd, Melik Muhammed, Ekber Bâlâî ve Nesîm: “Berresî-yi Sîmâ-yi Pîr Der Edebiyât-i İrfânî Bâ Tekye Ber Mesnevî-yi Mevlevî” (Neşriye-yi İlmî-yi Tehassusî-yi Pejûheşhâ-yı İtikâdî-i Kelâmî, sayı 9, 1392 hş.) İştîyâk: “Câygâh-i Pîr Der ‘İrfân” (www.eshtagh.blogfa adlı sitede yayınlanmıştır. 29 Âban 1387 hş.)

Ancak şimdiye kadar Hâfız Dîvân’ındaki pîr konusu ile Kürt şairlerinin şiirlerindeki pîr bahsinin mukayese edildiği bir makale yazılmamıştır. Bu makalede Hâfız’ın şiirlerindeki pîr kelimesinin yeri ile Kürt şairlerin şiirlerinde Hâfız’ın etkisi mukayese edilecek ve gerekli açıklamalar yapılacaktır.

1-Pîr Kelimesi: Burada kendilerine yer verilen Kürt şairleri şiirlerinde pîr kelimesini altmış bir defa kullanmışlardır.

A-Ahmed Melâye-i Cizîrî Dîvân’ında Pîr: Melâye-i Cizîrî divanında pîr kelimesini iki defa kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte Kurmânc lehçesiyle şiir yazan şair Melâye-i Cizîrî, Hâfız gibi pîr kelimesini tarikatın muradı ve rehberi anlamında kullanmıştır.

پیری حکیمه ت بین له ویفقامه شره بان که س نه دی مه ی ربهته فینجانی غه له ت²⁰

Bizim hikmet sahibi pîrimiz çok bilgindir. Bize sakilik yaptığı zaman herkese tabiatı ölçüsünde bade vermektedir. Yani şimdiye kadar kapasitesi dışında hiç kimseye bir kadeh verdiği görülmemiştir.

B-Mestûre Erdelân’ın Dîvân’ında Pîr: Mestûre divanında yirmi bir defa pîr kelimesini kullanmıştır. Aşağıdaki beyit onlardan biridir:

پیر در صدر ز می بی خود و گوشش بر چنگ جامی از باده یاقوت نمایش در کف²¹

Başköşedeki pîr şaraptan sarhoş olmuş ve çeng dinliyor. Elinde yakut şaraptan bir kadeh görünüyor.

20 Cizîrî, 1361: s.301.

21 Erdelân, 1390: s.112.

C-Abdulrahîm Vefâi Dîvân'ında Pîr: Vefâi, divanında pîr kelimesini sekiz defa kullanmıştır. "Yâ Gavs-i Sâni Himmeti" redifli bir gazelini kendi rehberi ve pîri için yazmıştır. Bu şiire bakıldığında Vefâi'nin ne ölçüde pîre ve onun himmetine inandığı ortaya çıkmaktadır. Bu şiirde var olan zarif nüktelerden bir kısmını aşağıda beyan edeceğiz:

(نه بیه رووی دوست و بیگانه)	تانه بیه خاکی مه یخانه
یا غه وسی سانی هیمنه تی	حاشا تو و پیر و په یمانه
سه وداسه ر و شیت و شه یدام	گر تووی که نار ده ریای فه نام
یا غه وسی سانی هیمنه تی	هه ر چاوه ری که شتی به قام
ناه و ناله ی دل ریشان هات	سه دای یاهوی ده رویشان هات
یا غه وسی سانی هیمنه تی ²²	ره گ و روح وه ییشان هات

Sen meyhane kapısı ile dost ve yabancunun yüzündeki toprak olmadan, asla pîr ve kadehten hayır gelmez. Ya Gavs-i Sâni himmet et. Fena denizinin sahilinde deli, divane ve sarhoşum. Hala beka gemisini dört gözle bekliyorum. Ya Gavs-i Sâni himmet et. Dervişlerin Yâ Hûy sesi geldi. Dertli gönüllerin inilti ve feryadı geldi. Ruh ve kalbim derde giriftar oldu. Ya Gavs-i Sâni himmet et.

Vefâi bu beyitlerde şeyhinden himmet talep etmektedir. Bu şiirde murad ve mürid arasındaki rabita en güzel şekilde görünmektedir. Ariflere göre eğer bu rabita olmasa mürid maksadına ulaşamaz ve murad da ona malik olamaz. Vefâi daha sonra şunu ifade etmiştir: Meyhane kapısının toprağı olmadan pîr ve kadehe ulaşamazsın. "Meyhane kapısının toprağı olmak" mazmunu aşağıdaki Hâfız'ın beyitlerine benzemektedir:

به سر جام جم آن گه نظر توانی کرد که خاک میکده کحل بصر توانی کرد²³

Meyhane toprağını gözüne sürme yapabilirsen, işte o zaman erebilirsin Cem kadehinin sırrına.

تا ابد بوی محبت به مشامش نرسد هر که خاک در میخانه به رخساره نرفت²⁴

Her kim meyhane kapısındaki toprağı yüzüyle temizlemese ebediyete kadar aşk kokusunu duymayacak.

Hâfız da muhtelif beyitlerinde himmet talep etmek ve himmet istemek meselesine işaret etmiştir. Aşağıdaki beyitte bu konu hakkında şunu ifade etmiştir: Eğer Peygamberimizin ailesinin yolunda ihlasla yola koyulsan, Hazreti Ali'nin himmeti (Necef şahnesi) seninle olacaktır:

22 Vefâi, 1364: s.179-180.

23 Hâfız, 1320: s.97.

24 Hâfız, 1320: s.56.

حافظ اگر قدم زنی در ره خاندان به صدق بدرقه رهت شود همت شحنه نجف²⁵

Hâfız, hanedan yolunda sadakatle yürürsen Necef şahnesinin himmeti uğurlar seni.

Hâfız aşağıdaki beyitte de pîr ve rehberini mübarek Hızır lakabıyla yâd edip ondan himmet talep etmektedir:

دریا و کوه در ره و من خسته و ضعیف ای خضر پی خجسته مدد کن به همتم²⁶

Yolda deniz ve dağ var, bense yorgun ve zayıf. Ey ayağı uğurlu Hızır, himmetinle yardım et.

D-Sâlih Harîk'in Dîvân'ında Pîr: Harîk'in divanında pîr kelimesi on altı defa kullanılmıştır. Harîk lakaplı Mollâ Sâlih Zîvye arif olup Şemseddîn Burhânî'nin²⁷ mürididir. Pîrin işlevi hakkında çok sayıda beyit yazmıştır. Aşağıdaki beyitte şunu ifade etmiştir: *Bir pîre meyleden herkes ya özel bir tarikata mensuptur veya özel bir yola sahiptir, ancak ey Harîk sen ocağımı keder aleviyle yaktın!*

هه ر که سی مایل به پیر یکه و ته ریقیکی هه یه

تو به شوعله ی غه م حه ریقی وا و جاخت هه لگرااند²⁸

Harîk'in bu beytinde tarîk kelimesinin iki anlamı var: 1-Herkesin özel bir yol ve yordamı vardır. 2-Tasavvufta herkes özel bir tarikattın peşindedir.

H-Ahmed Hamdî Sâhibkırân'ın Şiirinde Pîr: Hamdî divanında pîr kelimesini on defa kullanmıştır. Örneğin aşağıdaki beyitte Hamdî Sâhibkırân pîrin yüce makamına yemin etmiş ve onu yardımsever ve bağışlanma vesilesi bilmıştır

به یه وجی مه قامی موعه للالی پیر که یه و جیلوه به خشه و که یه و ده سنگیر²⁹

Pîrin yüce makamına yemin olsun ki o yardımsever ve bağışlanma vesilesidir.

2-Pîr-i Harâbât: Hâfız'ın divanında bu terkip üç defa kullanılmıştır. Bir defa da "Pîr-i Harâbât Perver" şeklinde geçmiştir.³⁰

به جان پیر خرابات و حق صحبت او که نیست در سر من جز هوای خدمت او³¹

Yemin olsun pîr-i harâbâtın canıyla sohbetinin hakkına, başımda ona hizmet sevdasından başka bir şey yoktur.

25 Hâfız, 1320: s.201.

26 Hâfız, 1320: s.213.

27 Şeyh Şemseddîn, Mukriyân bölgesinin büyük şeyhlerindedir. Mezarı Bukân şehri yakını - rında bulunan Burhânî köyünde yer almaktadır. Bukân'daki bir cadde bu şeyhin adı ve köy isminden dolayı Burhânî olarak yâd edilmektedir.

28 Harîk, 1368: s.113.

29 Hamdî, 1983: s.87.

30 Enverî, 1385: s.630.

31 Hâfız,1320: s.280.

Lügatnâme-i Dehhodâ'da bu terkip şu şekilde tarif edilmiştir: Pîr-i Harâbât: Meyhanelerde şarap satan yaşlı adamdır. Marifet ve tasavvufun müşid ve rehberidir. Tasavvuf istilâhında kâmil ve mükemmel müşid anlamına gelmektedir. Müridi gelenek ve adetlerden kurtarıp fena ve fakirlik yoluna çıkartır. Bütün eşyanın sıfat ve hareketlerini ilahi sıfat ve fiillerinde bilen, kendisi ve diğerlerine hiçbir sıfat yakıştırmayan âşık ve laubali salike de denilmektedir. Salik adlı kişinin fena makamı: hakkın zatında kendisinden feragat edip kendisini yokluk mahallesinde bulmaktır. Bu harabattan maksat: beşeri sıfatların harap olması, cismani ve ruhani varlığın fani olmasıdır.³² Hâfız pîr-i harâbâtı pîr-i râhdân ve pîr-i müşid anlamında da kullanmıştır. Bu tabir her ne kadar ona ait değilse de divanında en azından özel bir anlamda kullanılmıştır:

مستی به آب یک دو عنب وضع بنده نیست من سالخورده پیر خرابات پرورم³³

Ben, bir iki üzüm suyu ile sarhoş olmam ki. Meyhanede yetişmiş kart bir adamım ben!

Şair pîr-i muğân ve pîr-i harâbâtı öyle bir tasavvur ediyor ki sanki onun vücudunda var olan şey, salikin hidayetinin esasıdır. Tekke ehline göre maksada ulaşan her yol onun ayrılık yoludur. Şair marifet konusunda akıldan fazla kalbe yaslanır ve onu bu kadehin remizli diliyle çağırır. Böylelikle artık şaşılacak bir durum kalmaz, çünkü o artık ne müşkülünü mescitte oturan zahide ve ne de tekkede oturan şeyhe arz edecektir. Ne felsefe hikmetinden ve ne de nazar ehlinin kelimelerinden bu muammanın halledilmesini isteyecektir.³⁴ Bu araştırmadaki Kürt şairler toplam altı defa pîr-i harâbât kelimesini Hâfız'ın ifade ettiği mana ve üslup ile beyan etmişlerdir:

A-Mestûre Erdelân'ın Şiirinde Pîr-i Hârâbât: Mestûre'nin divanında pîr-i hârâbât bir defa kullanılmıştır:

به کوی پیر خرابات یک دو جرعه کشیدم ز زهد خشک و ز تزویر شیخ شهر برستم³⁵

Pîr-i harâbâtın mahallesinde bir iki yudum içtim, sahte zühd ve şehir şeyhinin sahtekârlığından kurtuldum.

Mestûre de Hâfız gibi pîr-i harâbâtı ikiyüzlü ve riyakâr bir şeyhe karşıt olarak kullanmıştır:

بنده پیر خراباتم که لطفش دایم است ور نه لطف شیخ و زاهد گاه هست و گاه نیست³⁶

Lütfu daimi olan pîr-i harâbatın kulu ve kölesiyim, oysa dindar şeyh ile riyakâr zahidin lütfu bazen var bazen yok.

32 Dehhodâ, 1353: Zeyil.

33 Hâfız, 1320: s.226.

34 Zerrînkûb, 1371: s.104-105.

35 Erdelân, 1390: s.131.

36 Hâfız, 1320: s.50.

B-Sâlih Harîk ve Pîr-i Harâbât: Harîk pîr-i harâbâtı bir defa divanında kullanmıştır:

به قوربانتم بم نه ی پیری خه راباتی جیهان ناباد
به شاهید به که وا روحم له ره هنی قوری تودایه³⁷

Ey dünyayı abad eden pîr-i harâbât sana kurban olurum. Ruhum senin yanında rehindir şahid ol.

C-Vefâî'nin Şiirinde Pîr-i Harâbât: Vefâî pîr-i harâbâtı iki defa divanında kullanmıştır:

من ره ند و قه له نده ر سیفه ت و مه ست و خه رابم
تو پیری خه راباتی یه گه ر مه زهه بی وات بی³⁸

Ben rint ve kalender sıfatına sahibim, ben mest ve harabım. Eğer senin mezhebin böyleyse sen meyhane pîrisin.

Vefâî bu beyitte rint, kalender ve mest kelimelerini Hâfız'ın şiirlerinde kullandığı aynı mana ile kullanmıştır.

3-Pîr-i Muğân: Pîr-i muğân Hâfız'ın divanında yirmi yedi defa kullanılmıştır.³⁹ Hâfız-i Şîrâzî müşkülâtını pîr-i muğâna arz etmektedir. Pîr-i muğân aşk ve safa aynası olan kadehe bakarak o müşkülâtın çözüm yolunu görmektedir. Hâfız, pîri ne yaparsa doğru yaptığını inanmaktadır. O yüzden kendisini büyük bir güvenle pîr-i muğânın müridi göstermektedir.⁴⁰ Gazâlî, pîr-i muğânın şan ve ehemmiyeti hakkında şunları ifade etmiştir: Bir pîr seçildiği zaman bütün işler onunla istişare edilmeli, kişi nefsanî isteklerden vazgeçmeli, menfaatinin yaptığı sevaplardan ziyade pîrin yaptığı bir hatadan neşet ettiğini bilmeli. Pîrden ne duyarsa onun yararına olduğunu kavramalı. Pîrin yaptıklarının nedenini öğrenmek istediği zaman pîr ile mürid arasındaki ilişkiye benzeyen Hızır ile Hz. Musa kıyasını hatırına getirmeli çünkü şeyhlerin bildiği şeyleri bazen akıl kavramakta aciz kalmaktadır.⁴¹ Bu pîr-i muğân Hâfız ve onun doğal tabiatına özgüdür. Bazen tarikat pîri, yol rehberi ve yol Hızır'ı mesafesine çıkmaktadır. Pîr-i muğân terkibi Hâfız'ın şiirlerinde "pîr-i tarikat, pîr-i meyfrûş, pîr, pîr-i meykede, pîr-i meyhâne, pîr-i harâbât, pîr-i golreng, pîr-i peymânekeş, pîr-i dordkeş ve şeyh-i mâ gibi adlarla yâd edilmiştir. Pîrin diğer kullanımları da Hâfız'ın divanında yer almaktadır. Örneğin: pîr-i münâcât, pîr-i sâhibfen, pîrân, pîr-i dâna, pîr-i câhil, pîr-i sohbet, pîr-i ferzâne.⁴²

37 Harîk, 1368: s.149

38 Vefâî, 1364: s.177.

39 Enverî, 1385: s.629-630.

40 Kûşân, 1391: s.3.

41 Gazâlî, 1361:c.2, s.34.

42 Kûşân, 1391: s.11.

Bu araştırmada ismi geçen Kürt şairleri, yirmi dokuz defa pîr-i muğânî şiirlerinde kullanmışlardır. Şiirlerinde kullandıkları pîr-i muğân aşağıda verilmiştir.

A-Melâye Cizîrî'nin Dîvân'ında Pîr-i Muğân: Pîr-i muğân üç defa Melâye Cizîrî'nin divanında kullanılmıştır.

خدمه تا پیری موغان دکه ت که سی مه قسوده مه ی
شیشه وو جاما زوجاجی نی دفت دی ره ت حه له ب⁴³

Saf şaraba ulaşmak isteyen bir kimse pîr-i muğânâ hizmet etmeyi meslek edinmelidir. Camdan yapılmış kadeh ve bardağı eline almak isteyen bir kimse Halep yoluna koyulmalıdır.

İkinci mısradaki amiyane bir atasözü yer almaktadır. Aynen şu aşağıdaki misale benzemektedir: "Kim tavus istiyorsa Hindistan'ın cefasına katlanmalıdır" Hâfız pîr-i muğânın söyledikleri ve sevgilinin elinden şarap içmenin ehemmiyeti hakkında şunu ifade etmiştir:

جاما دده ستی شاهید ژه ننگت ژدل دشوتن پیری موغان ژ ره ندان وه هوه دکر ریوایه ت⁴⁴

Pîr-i muğândan şunu işittim o da rintlerden (Allah'la bir olmuş ve O'nun varlığına gark olmuş kimseler) duymuş. Gönül pasını ancak sevgilinin elinden aldığı şarap kadehi ile yıkayabilirsin.

B-Mestûre Erdelân'ın Dîvân'ında Pîr-i Muğân: Pîr-i muğân yedi defa Mestûre'nin divanında kullanılmıştır. Erdelân aşağıdaki beyitte kadeh almayı pîr-i muğânın fetvası bilmektedir:

از موعظه شیخ میندیش و به کف نه رطلی دو سه، کاین فتویم از پیر مغان است⁴⁵

Şeyhin vaazını düşünme, eline al, iki üç kadeh: zira bana pîr-i muğândan bu fetva kaldı.

Mestûre'nin yukarıdaki beytindeki anlam Hâfız'ın aşağıdaki beytiyle aynıdır. Hâfız'a göre pîr-i muğân ne derse onunla amel etmeli. Hatta şarap içmeyi pîr-i muğânın fetvası sonucunda caiz görmektedir:

گفتم شراب و خرقة نه آیین مذهب است گفت این عمل به مذهب پیر مغان کنند⁴⁶

Şarap ve hırkanın dinin kuralı olmadığını söyledim. Bu âdeti pîr-i muğânın dinine göre yaparlar dedi.

Senencede şiirinin gülü olan Mestûre aşağıdaki beyitte de aynı mazmunu tekrar etmiştir:

43 Cizîrî, 1361: s.77.

44 Cizîrî, 1361: s.138.

45 Erdelân, 1390: s.29.

46 Hâfız, 1320: s.134.

ز اهدم گر گنه از می بنویسد چه غمی زانک فتوی پیر مغان است ره صدق و ثوابم⁴⁷

Zahidim, eğer şaraptan günah yazılsa ne kederim olur ki, sıdk ve sevap yolum pîr-i muğânın fetvasıdır.

Hâfız'ın şiirinde pîrin seyr ü sülûkteki mertebesi yüksek olduğundan ve bazı şeylerden haberdar olmasından dolayı, her ne kadar zahir ve zahir görenlerin nazarında meşru ve makbul olmasa da ne ferman buyurursa itaat edilmesi gerekmektedir. Onun fermanı hak veliliği ve hakka yakın olan velilik fermanıdır.⁴⁸ Mestûre'ye göre pîr-i muğânın kereminden, ömür ebedi bir hal almaktadır:

سوی میخانه بیا کز کرم پیر مغان عمر جاوید بیابی تو ز یمن اقداح⁴⁹

Pîr-i muğânın kereminden meyhaneye tarafına gel, kadehlerin bereketinden ebedi bir yaşam bulacaksın.

Mestûre'nin pîr-i muğânın keremine yaptığı vurgu Hâfız'ın aşağıdaki beytinde görünmektedir:

نیکی پیر مغان بین که چو ما بد مستان هر چه کردیم به چشم کرمش زیبا بود⁵⁰

Pîr-i muğânın iyiliğine bak, biz körkütük sarhoşlar ne yapsak onun kerem gözünde güzeldi.

Aşağıdaki beyitte Mestûre yine pîr-i muğânın bereketi hakkında söz söylemektedir:

چو دل ز صومعه کندم به دیر جای گرفتم ز یمن پیر مغان خوش به جای خویش نشستم⁵¹

Manastırdan gönlümü koparınca meyhanede bir yer tutum. Pîr-i muğânın bereketinden gönül rahatlığıyla yerime oturdum.

Aşağıdaki beyitte de Mestûre şöyle diyor: Eğer ebedi cenneti istiyorsan pîr-i muğânın dergâhına başını koymalısın:

مشتوره! سر به درگه پیر مغان بنه خواهی اگر به جنت باقی کنی مقام⁵²

Mestûre! Pîr-i muğânın dergâhına başını koy. Eğer cennette baki bir makam elde etmek istiyorsan.

Mestûre'nin yukarıdaki beytinde geçen mazmunun aynısı Hâfız'ın aşağıdaki beytinde geçmektedir:

تاز میخانه و می نام و نشان خواهد بود سر ما خاک ره پیر مغان خواهد بود⁵³

47 Erdelân, 1390: s.126.

48 Kûşân, 1391: s.5.

49 Erdelân, 1390: s.56.

50 Hâfız, 1320: s.138.

51 Erdelân, 1390: s.129.

52 Erdelân, 1390: s.125.

53 Hâfız, 1320: s.139.

Meyhaneyle şarabın ismi cismi var oldukça, başımız pîr-i muğânın yoluna toprak olacak.

C-Vefâî'nin Dîvân'ında Pîr-i Muğân: Pîr-i muğân Vefâî'nin divanında altı defa kullanılmıştır. Vefâî sakiye pîr-i muğânın yüzü suyu hürmetinin hakkı için yemin ettirip kendisine saf şarap vermesini öğütlemektedir:

زه ده ی رووتم، به چاوی تو، شیفام بی لبوه که ت نابیی
به حه ققی ئابرووی پیر موغان ساقی مه یی نابیی⁵⁴

Aşağıdaki beyitte de Vefâî pîrinden ayrılmaktan dolayı feryat edip Hâfız gibi onu pîr-i muğân adıyla yâd etmektedir:

له باغان یاه و نالین دی، ده لین شای نیو گولان رویی
له مه یخانان سه دای شین دی، مه گه ر پیری موغان رویی⁵⁵

Bahçelerde ah ve feryat sesi gelmektedir. Pîr-i muğânın gittiğini söylüyorlar. Meyhanelerden inilti ve çığlık sesi geliyor. Sanki pîr-i muğân gitmiş!

Bu şiirlere bakıldığında Vefâî'nin dini bir âlim olduğu ortaya çıkmaktadır. Divanındaki şiirler incelendiğinde meyhanedeki kastı tekke ve medrese, pîr-i muğândaki kastı şeyhi ve rehberidir. Yukarıdaki beyitteki pîr-i muğân: tekke pîri, şeyh ve manevi insandır.

Ne yazık ki Vefâî'nin basılan divanında yukarıdaki şiirin söyleyiş deliline işaret edilmemiş ancak daha sonraki beyitlere bakıldığı zaman bu şiirin tarikat şeyhlerinden biri için söylendiği ortaya çıkmaktadır. Yine kasidesinde geçen aşağıdaki beyitte şeyhi, bahçıvan olarak yâd etmektedir:

خرابوو خانه قا، بی شیخ و شه وقی تالیبان سه د حه یف
چه مه ن ویران بوو، نه غمه ی بولبولان چوو، باغه بان رویی⁵⁶

Yazık, öğrencilerin şevki ve şeyh olmayınca hankah yıkıldı. Çimen viran oldu, bülbül nağmeleri kesildi ve bahçıvan gitti.

Daha önce işaret ettiğimiz gibi Hâfız da pîr-i muğânı saygın pîr, manevi insan ve kâmil insan manalarında kullanmıştır. Duası yol rehberi ve dergâhı dervişlerin sığınağıdır:

وگر کمین بگشاید غمی ز گوشه دل حريم درگه پیر مغان پناهت بس⁵⁷

Gönlün köşesinden bir hüznün pusu atarsa, pîr-i muğânın haremi sığınak olarak sana yeter.

54 Vefâî,1364: s.177.

55 Vefâî,1364: s.199.

56 Vefâî,1364: s.201.

57 Hâfız, 1320: s.182.

این روز بر دلم در معنی گشوده شد کز ساکنان درگه پیر مغان شدم⁵⁸

Pîr-i muğânın dergâhında mukim oldum da, o günden itibaren mana kapısı açıldı gönlüme.

D-Hamdî Sâhibkırân'ın Dîvân'ında Pîr-i Muğân: Hamdî'nin divanında pîr-i muğân dokuz defa kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte Hamdî pîr-i muğânın himmetine işaret etmektedir:

مه ی نه گه ر مه ی بیت و هیمنه ت هیمنه تی پیری موغان
به حر و به ر به کسانه بو مه ی که ش که داخا ده لقی نوور⁵⁹

Şarap eğer şarap olsa ve himmet eğer pîr-i muğânın himmeti olsa, şarap içme bahanesiyle derviş giysisini deniz ve kara sermek farksızdır.

Hamdî'nin himmet talep etmesi, Hâfız'ın pîr-i muğândan medet istemesi ve himmet talep etmesiyle aynı anlamdadır:

گر مدد خواستم از پیر مغان عیب مکن شیخ ما گفت که در صومعه همت نبود⁶⁰

Pîr-i muğândan medet istediysen ayıplama, şeyhimiz dedi ki himmet yoktur zaviyede.

Aşağıdaki beyitte de Hamdî pîr-i muğânın ehemmiyetini belirtmek için zahi-din gafil olduğunu ve bu meseleyi kavrayamadığını ifade etmiştir:

دامه نی پیری موغان ره نگه که بگری به ر نه دا حه مدی زاهد اگه ر بکا شامی خه راباتنی سلووک⁶¹

Ey Hamdî eğer zâhid de akşam seyr ü sülûk meyhanesini kat ederse belki pîr-i muğânın eteğini tutup ebede kadar bırakmaz.

Aşağıdaki beyitte pîr-i muğânın makam ve rütbesine değinmiştir:

به فه رراشی ده رگاهی پیری موغان که بو پای بوسی قه مه ر یه ی ده وان⁶²

Pîr-i muğân dergâhının bekçisine yemin olsun. Pîri-i muğânın ayağını öpmek için koşmaktadır.

Hamdî yukarıdaki beyitte pîr-i muğân dergâhının yaygısının yüzü suyu hürmeti üzerine yemin etmektedir. Ay bu pîr-i muğânın ayağını öpmek için dörtnala koşmaktadır.

H-Tâhirbeg Câf'ın Dîvân'ında Pîr-i Muğân: Tâhirbeg'in divanında pîr-i muğân iki defa kullanılmıştır:

زه مانى به زمی ریندانه ، بده ساقی به په یمانه له به ر ته عزیمی مه یخانه بلین پیری موغان بابی⁶³

58 Hâfız, 1320: s.219.

59 Hamdî, 1983: s.253.

60 Hâfız, 1320: s.141.

61 Hamdî, 1983: s.289.

62 Hamdî, 1983: s.87.

63 Tâhirbeg, 1380: s.43.

Rintlilerin eğlence zamanıdır. Saki kadehi şarapla doldurup ver, meyhanenin saygınlık kazanması için söyleyin pîr-i muğân gelsin.

Tâhirbeg, Hâfız gibi pîr-i muğânın makamını o kadar yüce görüyor ki onun gelmesiyle meyhanenin saygınlık kazanıp şerefe nail olduğunu söylemektedir. Tâhirbeg'in işaret ettiği rintlere, Hâfız'ın şiirlerinde geçen temiz itikatlı ve dünyadan el etek çekmiş olan ariflerdir.

4-Pîr-i Meyhâne: Bu terkip de Hâfız'ın şiirlerinde özel bir yere sahiptir. Pîr-i tarikat, mürşid ve rehber ile aynı anlamdadır. Bazen kadehten manalar çıkarmaktadır, bazen kadehin aynasındaki esrardan müride bilgiler vermektedir. Aşağıdaki beyitte murad ve manevi rehber anlamında kullanılmıştır:

پیر میخانه سحر جام جهان بینم داد و اندر این اینه از حسن تو کرد اگاهم⁶⁴

Sabah pîr-i meyhane dünyayı gösteren kadeh verdi bana. O aynada senin güzelliğinden haberdar edildim.

پیر میخانه همی خواند معمایی دوش از خط جام که فرجام چه خواهد بودن⁶⁵

Pîr-i meyhane dün gece kadehteki yazıdan bir muamma okuyordu: netice ne olacak.

Hâfız'ın divanında pîr-i meyhâne üç defa kullanılmıştır. Yani yukarıdaki iki beyit ile aşağıdaki beyitte geçmektedir:

پیر میخانه چه خوش گفت بُردی کش خویش که مگو حال دل سوخته با خامی چند⁶⁶

Tortu içenlere ne güzel söyledi pîr-i meyhane: Yanan kalbin halini hama söyleme.

Bu makalede ismi geçen Kürt şairlerin şiirlerinde pîr-i meyhâne on yedi defa geçmiştir. Aşağıda bu terkiбин kullanıldığı Kürt şairlerin şiirleri verilmiştir.

A-Mestûre Erdelân'ın Divanında Pîr-i Meyhâne: Mestûre'nin divanında pîr-i meyhâne bir defa kullanılmıştır:

پیر میخانه ما جرعه دردی ای شیخ به همه ورد سحرگاه شما نفروشد⁶⁷

Ey şeyh! Pîr-i meyhânemiz bir damla şarabı sizin seher vakti yaptığınızı bütün virde satmaz.

Yukarıdaki beyitte Mestûre, Hâfız gibi pîr-i meyhâneyi şeyh anlamında kullanmıştır.

B-Vefâi-yi Mahâbâdî'nin Dîvân'ında Pîr-i Meyhâne: Vefâi'nin divanında pîr-i meyhâne altı defa kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte Vefâi sevgiliye

64 Hâfız, 1320: s.248.

65 Hâfız, 1320: s.270.

66 Hâfız, 1320: s.124.

67 Erdelân, 1390: s.70.

kendisine pîr-i meyhâne olmasını istemektedir. Eğer bunu beğenmezse hiç olmasa kendisini tekkesine mürit olarak kabul etmesini ifade etmektedir:

خالی چاوت گوشه ی نه بروت، دوو دینیان کردم له سه ر تو
یا بمکه پیری مه بخانه، یا موریدی خانه قات بم⁶⁸

Gözündeki nokta ve kaşının köşesi beni iki dine inandırdı. Ya bana pîr-i meyhâne ol veya en azından beni tekkeneye mürit olarak kabul et.

Vefâî aşağıdaki iki beyitte sırtı/gücü ve gönlünün pîr-i meyhânenin vefatıyla kırıldığından bahsetmektedir:

دلم از بیهوش و خونباره له دووری نیر گسی ساقی
سوراحی که وتوه ده گری، ده لی؛ کوا باده په یما که م
شکا پشت و دلی من بو وه فاتی پیری مه بخانه
به چه رخیکی فه له ک وای کرد، نه جام ما نه مینا که م⁶⁹

Gönlüm saki nergisinden uzak kalınca kanlandı ve sersem oldu. Sürahi yere düştü ve ağlayıp şöyle dedi: Nerede şarap kadehim? Sırt ve gönlüm pîr-i meyhânenin ölümüyle kırıldı. Felek döndü, ne şarap kadehim ne de bardağım kaldı.

Vefâî bu beyitleri tarikat şeyhlerinden birine yazmıştır. Bu şeyh onun mürşit ve rehberidir, ancak kendisi de Hâfız gibi bu şeyh için pîr-i meyhâne terkiibini kullanmıştır. Vefâî aşağıdaki beyitte "Pîr-i Meyfrûş bana: Vefâî her dem başka bir kilise ve manastıra âşık olman senin için yazıktır" dediğini belirtmektedir:

هه ر له ته غدیری (وه فایی) بو شه وی دی مه یفروش؛
حه یف بو تو هه ر ده مه ده یرو کلیساییکی دی⁷⁰

Aşağıdaki beyitte yine sakiye pîr-i meyhânenin ve cananın yüzü suyu hürmetine şarap sunmasını söylemektedir:

نه لا نه ی ساقی بی مه ستان به حه ققی پیری مه بخانه
به گه رنش بینه جامی مه ی به یادی چاوی جانانه⁷¹

Ey sarhoş olan saki pîr-i meyhânin ve cananın yüzü suyu hürmetine mey kadehini döndür.

C-Hamdî Sâhibkırân'ın Dîvân'ında Pîr-i Meyhâne: Hamdî divanında beş defa pîr-i meyhâne terkiibini kullanmıştır.

له خوینی خوم که نووسی پیری مه ی فه رمائی یازادی
فه ره ح که و ته دلی ده رویش و سوفی که و تنه شادی⁷²

Yukarıdaki beyitte Hamdî pîr-i mey tabirini pîr-i muğân ve pîr-i meyhâne anlamında kullanmıştır. Hamdî şöyle demektedir: *Kendi kanımla özgürlük*

68 Vefâî, 1364: s. ۴۸.

69 Vefâî, 1364: s. ۷۶.

70 Vefâî, 1364: s. ۱۸۳.

71 Vefâî, 1364: s. 141-42.

72 Hamdî, 1983: s. 377.

fermanunu yazdığım zaman, sūfî ve dervîşin gönlüne mutluluk düştü. Hamdî aşağıdaki beyitte riyakâr zahitleri aşağılamıştır. Hâfız gibi onun da şiirlerinde sūfî ve zâhid menfi rollere sahiptir. Sonra pîr-i bâde ve tekke şeyhini mukayese edip şöyle demektedir: *Âşık, yaratılış olarak meleğe ve sūfî, şeytana benzemektedir. Pîr-i bâde beşer ve tekkenin riyakâr şeyhi hayvandır.*

عاشق و سوفى له خولقا نه م مه له ك شه يتانه نه و پيرى باده و شيخي ته كيه نه م به شه ر حه يوانه نه و⁷³

Hamdî'nin kullandığı mazmun aşağıdaki Hâfız'ın beytinde de aynı anlamda geçmektedir. Bu beyitte şüphe lokması yiyen riyakâr sūfîler hayvana benzetilmiştir:

صوفى شهر بين كه چون لقمه شبيهه مى خورد پاردمش دراز باد آن حيوان خوش علف⁷⁴

Şehrîn sūfîsine bak nasıl yiyor şüpheli lokmayı, bu otu hoş hayvanın, semer kayışı uzun olsun.

Tâhirbeg Câf'ın Dîvân'ında Pîr-i Meyhâne: Tâhirbeg'in divanında pîr-i meyhâne bir defa kullanılmıştır:

له ده وری پیری مه یخانه سه دایی موتربیان بابی

له تاریکی شه وی هیجران چرای ده فعلی خه مان بابی⁷⁵

Pîr-i meyhâne etrafına (veya pîr-i meyhâne döneminde) bırak çalgıcıların sesi gelsin. Hicran gecesinin karanlığı için kederleri def eden ışık (pîr) gelsin.

Yukarıda çokça zikredilen örneklerle beraber pîr-i meyhane Hâfız'ın divanında kullanılan özel terkiplerdendir. Hâfız onu büyük bir saygıyla yâd etmektedir. Tâhirbeg de bu terkiibi Hâfız'la aynı manada ifade etmektedir. Nitekim ilk beytinde geçen "دور" kelimesi Hâfız'ın şiirinde de iki anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Bu kelime hem dönem ve zaman, hem etraf anlamına gelmektedir. Ayrıca Hâfız'ın divanında geçen rindân, herîfân ve şeb-i hicrân gibi kelimeler onunla aynı manada kullanmıştır. Kendisi rintlerin eğlencesini ve çalgıcıların sesini Hâfız gibi kederlerin def edilmesi noktasında deva olarak görmektedir.

مباش بی می و مطرب كه زیر طاق سپهر بدین ترانه غم از دل به در توانی کرد⁷⁶

Şarapsız ve mutripsiz kalma, zira gök kubbe altında üzüntüyü gönlünden atabilirsin bu şarkıyla.

5-Pîr-i Meykede: Dehhodâ lügatında pîr-i meykede: pîr-i meyhâne ve pîr-i meyfrûş ile aynı anlamda tarif edilmiştir.⁷⁷ Pîr-i meykede Hâfız divanındaki iki beyitte geçmektedir.⁷⁸

73 Hamdî, 1983: s.334.

74 Hâfız, 1320: s.201.

75 Tâhirbeg, 1380: s.51.

76 Hâfız, 1320: s.97.

77 Dehhodâ, 1353: Zeyil.

78 Enverî, 1385: s.631.

ما باده زیر خرقه نه امروز می خوریم صد بار پیر میکده این ماجرا شنید⁷⁹

Biz hırka altında şarabı bugün taşıyor değiliz. Pîr-i meykede bu olayı yüz defa duydu.

به پیر میکده گفتم که چیست راه نجات بخواست جام می و گفتم عیب پوشیدن⁸⁰

Pîr-i meykede dedim, nedir kurtuluş yolu? Kadeh isteyip dedi ki ayıpları örtmek.

Pîr-i meykede de Hâfız'ın divanındaki özel terkiplerdendir. Hürremşâhî bu konu hakkında şöyle demektedir: Bu pîr-i muğân Hâfız ve onun tabiatına hastır. Bazen pîr-i tarikat, pîr-i meyfrûş, pîr, pîr-i meykede, pîr-i meyhâne, pîr-i harâbât, pîr-i peymânekeş ve şeyh-i mâ şeklinde zikretmektedir.⁸¹

Bu makalede bahsi geçen Kürt şairler de iki defa pîr-i meykede terkiplerini şiirlerinde kullanmışlardır. Kürt şairleri de Hâfız gibi pîr-i meykede terkiplerini şiirlerinde aynı anlamda ifade etmişlerdir:

A-Mestûre Erdelân ve Pîr-i Meykede: Mestûre bu terkipleri bir defa divanında kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte pîr-i meykeden şarap satıcılarının mahallesinde kendisine rehberlik etmesini istemektedir.

ز شیخ شهر ملولم تو پیر میکده الله

بیا و راهبری کن به کوی باده فروش⁸²

Şehir şeyhinden usandım. Sen ey pîr-i meykede Allah için gel ve şarap satılan mahallede bana rehberlik et.

B-Vefâi-yi Mahâbâdî ve Pîr-i Meykede: Vefâi de bu terkipleri Hâfız divanında geçen manasıyla kullanmıştır:

روژیکی پیری مه یکده، فه رموی؛ دلت به هیچ مه ده

یه و دله پر له مه فسه ده، عه کسیکی رووی دلداری گرت⁸³

Bir gün pîr-i meykede şöyle emretti: Hiçbir şeye gönül bağlama: Ancak o dert dolu gönül sevgilinin yüzünün resminden fenalık geçirdi.

Sonuç

Bu makalede geçen şiir ve şairlere bakıldığında Kürt şairlerinin de Hâfız'ın şiirlerine has olan terkipleri, onun kullandığı aynı mana ile şiirlerinde kullandıkları görülmektedir. Kürt şairlerinin Hâfız'ın şiirlerine has olan terkipleri kullanmasının nedenleri: Fars şiir ve edebiyatına ilgi duymaları, tasavvuf etkisi,

79 Hâfız, 1320: s.164.

80 Hâfız, 1320: s.271.

81 Hürremşâhî, 1387: s.98.

82 Erdelân, 1390: s.129.

83 Vefâi, 1364: s.26.

arif şairlerin tasavvufa ait terkip ve kelimeleri kullanması, Hâfız'ın şiirlerinde güzel kelimeleri kullanması ve bazen bunları kendisinin icat etmesi, Hâfız'ın terkipleri var olan anlamlarının dışında kullanması ve şiirlerindeki üslup ve derin manaların şairleri etkilemesi...

Kürt şairlerin Hâfız'dan ne ölçüde etkilendiğini anlamak için sayısal verilere bakmak daha iyi olacaktır. Pîr kelimesi ve onunla bağlantılı terkiplerin bu makalede geçen Kürt şairlerin şiirlerinde ne ölçüde kullanıldığı beyan edilmiştir. Bahsi geçen şairler şiirlerinde toplam altmış bir defa pîr kelimesini kullanmışlardır. Bu şairler içinde Mestûre Erdelân yirmi bir defa divanında pîr kelimesinden istifade etmiştir. Diğer şairlere nazaran en çok pîr kelimesini kullanan şairdir. Pîr terkiplerinden en az kullanılanı: Mestûre Erdelân ve Vefâî-yi Mahâbâdî'nin şiirlerinde birer defa geçen pîr-i meykededir. Pîr ve terkiplerini şiirlerinde en çok kullanan şair Mestûre Erdelân'dır. Toplam otuz bir defa kullanmıştır. En az kullanan şairse Melâye Cizîrî'dir. Şiirlerinde sadece altı defa kullanmıştır. Şairlerin kullandıkları bu terkipler ve sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Pîr kelimesi ile terkiplerinin şairlerin şiirlerindeki kullanımı:

	Hâfız-i Şîrazî	Ahmed Melâye-yi Cizîrî	Mestûre Erdelân	Abdulrahîm Vefâî	Sâlih Harîk	Ahmed Hamdî	Tâhirbeg Câf
Pîr	61	2	21	8	16	10	4
Pîr-i Harâbat	4	1	1	2	1	1	0
Pîr-i Muğân	27	3	7	6	2	9	2
Pîr-i Meyhâne	3	0	1	6	4	5	1
Pîr-i Meykede	2	0	1	1	0	0	0
Toplam	97	6	31	23	23	25	7

Kaynakça

A-Farsça Kaynaklar

Erdelân, Mestûre, (1390 hş.) *Dîvân-i Mestûre Erdelân*, Nşr. Mâcid Merdûh Rûhânî, Tahran: Neşr-i Ânâ.

Enverî, Hasan, (1385 hş.) *Kelek-i Hayâlengîz, (Ferheng-i Besâmedî ve Tasvîrî-yi Dîvân-i Hâfız)* C.1, Nşr. Ahmed Muinüddînî ve Fatıma Muinüddînî, Tahran: İntişârât-i Sohen, Çâp-i Evvel.

Hâfız, Şemseddîn Muhammed, (1320 hş.) *Dîvân-i Eş'âr*, Nşr. Muhammed Kazvîni, Tahran: Çâp-i Zevvâr.

Hürremşâhî, Bahâeddîn, (1387 hş.) *Hâfıznâme*, Bahş-i Evvel, Tahran: 'İlmî ve Ferhengî, Vîrâset-i Dovvom.

Dehhodâ, Ali Ekber, (1353 hş.) *Lügatnâme-i Dehhodâ*, Tahran: Bernâme-i Râyâne.

Ruhânî, Bâbâ Merdûh, (1364 hş.) *Târîh-i Meşâhîr-i Kürd*, c.1-2, Tahran: Surûş, Çâp-i Evvel.

Zerrînkûb, Abdülhüseyin, (1371 hş.) *Ez Kûçe-i Rindân*, Tahran: İntişârât-i Emîr Kebîr, Çâp-i Heftom.

Gazâlî, Ebû Hamid, (1361 hş.) *Kîmyâ-yı Sa'âdet*, C.2, Nşr. Hüseyin Hedîv Cem, Tahran: 'İlmî ve Ferhengî, Çâp-i Dovvom.

Kezzâzî, Mîr Celâleddîn, (1388 hş.) *Ez Gûne-i Dîger*, Tahran: Neşr-i Merkez, Çâp-i Sevvom.

Kûşân, Eyûb: Ziyâî, Gulâmrızâ, (1391 hş.) "*Mukâyese Pîr Der Şi'r-i Hâfız ve Dîvânhâ-yi Hekîm Fuzûlî*" Mutâlâ'ât-i Edebiyât-i Tatbîkî-yi Dânişgâh-i Âzâd-i Cîrfet, Dovre 6, Şomâre 21, Bahâr, s.159-188.

B-Kürtçe Kaynaklar

Câf, Tâhirbeg, (1380 hş.) *Dîvân-i Tâhirbeg Câf*, Nşr. Hâmîd Muste'ân, Senendec: İntişârât-i Kürdistan, Çâp-i Evvel.

Cizîrî, Ahmed, (1361 hş.) *Dîvân-i 'Ârif Rebânî Şeyh Ahmed Cizîrî*, Nşr. Abdurahman Şerefkendî, Tahran: Surûş, Çâp-i Evvel.

Harîk, Sâlih, (1368 hş.) *Dîvân-i Eş'âr*, Nşr. Necmeddîn Enîsî, Sakız: Muhammedî, Çâp-i Evvel.

Hamdî, Ahmed, (1983 hş.) *Dîvân-i Hamdî*, Sakız: İntişârât-i Muhammedî, Çâp-i Evvel.

Vefâî-yi Mahâbâdî, Abdurahîm, (1364 hş.) *Dîvân-i Vefâî-yi Mahâbâdî*, Nşr. Muhammed Ali Karadâğî, Ürumiye: İntişârât-i Selâhaddin Eyûbî.

KUYRUK ACISI: ORTAK ATASÖZLERİNİN HİKÂYELERİ:

FARSÎ-KURMANCÎ-ZAZAKÎ -7-

Hasan ÇİFTÇİ

MELA MEHMÛD AN JÎ HEMÎDÎ:

ŞA'İRÊ BERÎ MELAYÊ CIZÎRÎ Û YEKEM MULEMME'A KURDÎ

Tehsîn İbrahim DOSKÎ - M. Zahir ERTEKİN

TARÎXÊ TİYATROYÎ U EDEBİYATÊ ZAZAKÎ DI TİYATRO

İbrahim DAĞILMA

TARÎXU MEYYAFARIQÎN A İBNU'L-EZREQ EL-FARIQÎ

Û GIRÎNGÎYA WÊ DI DÎROKA KURDÊN MERWANÎ DE

Ahmet Seyari

HÂFİZ DÎVÂN'I İLE KÛRT ŞAİRLERİNİN ŞİİRLERİNDE "PÎR"

Mîr Celâleddîn Kezzâzî - Behrûz Hayriye